

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Auguste Bailly

BİZANS TARİHİ

CİLT 2

kutuphaneci - eskikitaplarim.com

Tercüman
1001 TEMEL ESER

47

Yazan:
Auguste BAILLY

Türkçeye çeviren:
Haluk ŞAMAN

BİZANS TARİHİ
2inci cilt

**Tercüman gazetesinde hazırlanan
bu eser Kervan Kitapçılık A. Ş.
ofset tesislerinde basılmıştır**

1001 Temel Eser'i iftiharla sunuyoruz

Tarihimize mânâ, millî benliğimize güç katan kütüphaneler dolusu birbirinden seçme eserlere sahip bulunuyoruz. Edebiyat, tarih, sosyoloji, felsefe, folklor gibi millî ruhu geliştiren, ona yön veren konularda "Gerçek eserler" elimizin altındadır. Ne var ki, elimizin altındaki bu eserlerden çoğunlukla istifade edemeyiz. Çünkü devirler değişmelere yol açmış, dil değişmiş, yazı değişmiştir.

Gözden ve gönülden uzak kalmış unutulmaya yüz tutmuş -Ama değerinden hiçbir şey kaybetmemiş, çoğunluğu daha da önem kazanmış- binlerce cilt eser, bir süre daha el atılmazsa, tarihin derinliklerinde kaybolup gideceklerdir. Çünkü onları derleyip - toparlayacak ve günümüzün türkçesi ile baskıya hazırlayacak değerdeki kalemler, gün geçtikçe azalmaktadır.

Bin yıllık tarihimizin içinden süzülüp gelen ve bizi biz yapan, kültürümüzde "Köşetaşı" vazifesi gören bu eserleri, tozlu raflardan kurtarıp, nesillere ulaştırmayı plânladık.

Sevinçle karşılayıp, ümitle alkışladığımız "1000 Temel Eser" serisi, Millî Eğitim Bakanlığınca durdurulunca, bugüne kadar yayınlanan 66 esere yüzlerce ek yapmayı düşündük ve "Tercüman 1001 Temel Eser" dizisini yayınlamaya karar verdik. "1000 Temel Eser" serisini hazırlayan çok değerli bilginler heyetini, yeni üyelerle genişlettik. Ayrıca 200 ilim adamımızdan yardım vaadi aldık. Tercüman'ın yayın hayatındaki geniş imkânlarını 1001 Temel Eser için daha da güçlendirdik. Artık karşınıza gururla, cesaretle çıkmamız, eserlerimizi gözlerle ve gönüllere sergilememiz zamanı gelmiş bulunuyor. Millî değer ve mânâda her kitap ve her yazar bu serimizde yerini bulacak, hiç bir art düşünce ile değerli değersiz, değersiz de değerli gibi ortaya konmayacaktır. Çünkü esas gaye bin yıllık tarihimizin temelini, mayasını gözler

önüne sermek, onları lâıık oldukları yere oturt-
maktır.

Bu bakımdan 1001 Temel Eser'den maddi
hiç bir kâr beklemiyoruz. Kârımız sadece gu-
fur, iftihar, hizmet zevki olacaktır.

KEMAL ILICAK

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Kemal Ilıcak', with a long horizontal stroke extending to the right.

Tercüman Gazetesi Sahibi

«Romanos, Patrik Nikola ile Vlaherne Kilisesinde kutsal emânetlerin bulunduğu yere giderek ellerini açtı, secde ederken yeri gözyaşları ile ıslattı ve Tanrının Lekesiz Anasından, Simeon'un yüreğinin sertliğini yumuşatması için uzun uzun dua etti. Sonra bu Tanrısal Bâkire'nin örtüsünün saklandığı sandukayı açtılar, İmparator onu ruhanî bir başlık yapmak üzere alarak toplandı yerine gitti. Simeon arkasında sayısız savaşçıları ile, Kasımın dokuzuncu gününden beş gün sonra oraya geldi. Bunlardan bazılarının kalkan ve mızrakları altındandı, bazılarınıninki gümüşlendi; hepsinin güzel ve iyi silâhları vardı. En yakınında bulunanlar, ona Romalıların dilinde (Yunanca anlaşılmalıdır) İmparator diye hitap ediyorlardı. Senatörler, surların üstünden olup bitenlere bakıyorlardı. Bu vesile ile, Romanos'un ruh sağlamlığı her zamankinden daha iyi anlaşıldı; düşmanın müthiş kalabalığına hayret göstermeden baktı, onların arasından kahramanca yürüdü ve tebaasının iyiliği için kendi hayatını tehlikeye koydu. Yaptırmış olduğu etrafı kazık manilerle çevrili çadıra ilk önce o gelerek orada Simeon'u bekledi. İki taraftan rehiner alınıp verildi. Bulgarlar gelip bu tesislerin bir tuzak olup olmadığını sıkı sıkıya incelediler. Simeon atından inince ve İmparatora yaklaşıncâ selâmlaştılar, beraberce barış hakkında görüşmeye başladılar. Derler ki İmparator ona şöyle hitap etti: «Sizin için din-dar dediklerini duymuştum, fakat davranışlarınızın

bu yaygın üne uygun düştüğünü görmemekteyim. Din-dar olanlar, Tanrının tâ kendisi demek olan, barış ve şefkati severler. Oysaki bundan nasibi olmayanlar kan-dan ve kıyımdan haz duyarlar. Eğer gerçek bir hıristi-yan iseniz kıyımın sürüp gidişini durdurunuz. Tanrı-ya inananları, ellerini kardeşlerinin kanı ile kirletmeye zorlamayınız. Siz de başkaları gibi ölümü, yeniden di-rilişi ve ahiret gününü bekleyen bir insansınız. Bu gün hayattasınız ve yarın toprak olacaksınız. Gururlarımı-zı kırmaya küçük bir ateşli hastalık bile yeter. Size ma-sûmların kanının hesabını sorduğu vakit Tanrının kar-şısında kendinizi nasıl haklı çıkaracaksınız, v e hem âdil, hem korkunç olan bu hakimın karşısına çıkmaya dahi nasıl cüret edeceksiniz? Sizi bu hareketlere sü-rükleyen para ise, sizi memnun edecek kadar param var. Yalnız kolunuzu indirin, barışa sarılın, ahenkli geçimi sevin ve hıristiyanları bunaltan sefâletleri ha-fifletin. Dindaşları ile harbetmek doğru değildir.» «İm-parator böylece konuştuktan sonra sustu. Düşüncele-rinin ılımlılığı ve sözlerinin akıllılığı karşısında birşey diyemeyen Simeon, barışa razı oldu. Bundan sonra bü-yük bir nezaketle selâmlaşarak birbirlerine veda etti-ler ve Simeon oradan muhteşem hediyelerle geri dön-dü. İnanılmaz gibi görünse de bu vesile ile vuku bulan olağanüstü bir olayı anlatmayı gerekli sanıyorum. Der-ler ki bu iki hükümdarın görüştükleri sürece iki kar-tal üzerlerinde süzüldü ve bundan sonra da biri doğ-ruca İstanbul'a, öbürü Trakya'ya doğru uçu-tu.»

Bu iki kartal kaderin tercümanları idi; iki impara-torluktan her birinin, öbüründen bağımsız olarak, ka-hımlı olacağını anlatmakta idiler. Bulgaristan Çarı, Bi-

zans üzerinde hüküm sürmeyecekti. Simeon'un bu uysallığına gelince, bu sadece Romanos Lekapinos'un dindarca ılımlılığının birdenbire ilham ettiği hayranlık ve saygı ile açıklanamaz. Davranışı başarısızlığa uğramakta idi, o bunu hissediyordu ve gidişini soylu bahanelerle renklendirmek istiyordu. Gerçekten kısa bir süre sonra yeni bir sefer düzenleyecek ve ancak ölüm onu projesini gerçekleştirmekten alıkoyacaktı. Fakat halefi Çar Petr zamanında, Bulgaristan gücünden çok şey kaybetti ve, İstanbul'la kırk yıl kadar barış halinde bulunarak ,derin surette Bizans etkileri altında kaldı.

Bulgarların ihtiraslarından ve hücumlarından serbest kalınca, Romanos Lekapinos, İmparatorluk için sürekli bir telhike oluşturmakta bulunan Araplarla yeniden savaşa girmek imkânına kavuştu. Durum ve şartlar ona yardım ediyordu. Bu sırada Halifelik bir zayıflık ve çözülüş devresinde idi ve diğer yönden İmparatorluk orduları, ünü kendisini bir masal kahramanı haline getiren usta bir generalin, Ermeni Kurkuas'ın komutası altında bulunuyordu. 922'den 924'e kadar Kurkuas, Müslümanlara karşı hemen aralıksız zaferlerle dolu bir savaşı sürdürdü. Ermenistanı Arap boyunduruluğundan kurtardı ve İmparatorluk sınırlarını Dicle ve Fırat'a kadar genişletti. Mezopotamya'da ve Suriye'deki başarıları da bundan aşağı olmadı. Müslümanlar, yavaş yavaş itme sureti ile, zaptettiklerinin hepsinin kendilerinden sökülüp alındığını gördüler. Bu şimdi onları harekete başladıkları topraklarına doğru atan, önüne geçilmez bir ters akıştı. Dindar ve fetişist bir ulus için önemi küçümsenmeyecek bir manevi za-

fer, askerî zaferi tamamladı ve pekiştirdi: Üzerinde İsa'nın yüz çizgilerinin izlerini taşıyan kutsal bir kumaş, onu elinde bulunduran Urfa (Edesse) Emiri tarafından Bizans'lılara geri verildi ve İstanbul, Kurtarıcının yardımını getiren bu kutsal emaneti parlak bir törenle karşıladı. Bu, Romanos Lekapinos'un son zaferi oldu. Kendisinden daha az hırslı olmayan oğulları onun yeteri kadar saltanat sürdüğü ve yerine geçmelerinin zamanı gelmiş bulunduğu kanısına vardılar. Onu mevkiinden indirdiler, bir manastıra kapattılar ve babaları ile iktidarı hiç çekişmemiş olan VII. Konstantinos'un kendilerine de bırakacağını sandılar. Gerçekte, belki de Basileus alışık olduğu ve hiç de rahatsızlık duymadığı böyle bir duruma yatkın davranacaktı. Fakat halk, yeni bir veraset düzeni kurmağa kalkışan, taht iddiacılarına karşı ayaklandı. Saltanatın babadan evlâda geçmesi fikri o kadar iyi yerleşmişti ki buna el uzatmak rezalet gibi görünüyordu. Romanos Lekapinos, İmparatoru kurtardığı ya da kurtarmış gibi görüldüğü için iktidara erişebilmişti. Sonradan ona ortak olmuş fakat, halkın duygularına uyararak, ancak temsilcilik yolu ile hüküm sürmüştü. Bu temsilcilikte oğullarının hiçbir sıfatı yoktu. Basileus yaşamakta ve yalnız başına kendini idare edecek yaşta idi: Otuz dokuz yaşına gelmişti. Yerini bırakması için hiçbir sebep gösterilemezdi. Böylece, kamuoyununun baskısı ile desteklenen ve biraz da mecbur bırakılan Konstantinos tebaalarının isteklerine cevap verdi: Saltanat gasıplarından kendini kurtardı ve tahtını korudu. Fakat, ancak sözde bir iktidarı yürütmeye alışmış bulunuyordu. Sonradan tek hükümdar olunca, bütün devlet işlerini kusursuz bir bakanın, Romanos Lekapinos'un gayri-

meşrû oğlu Vasilios'un eline bırakarak kaygıdan kurtuldu. Kendisi ise, lüksü, mutlu yaşayışı, edebiyatı, güzel sanatları ve İmparatorun insan üstü bir varlık gibi göklere çıkarıldığı ve bir Tanrı kılığına bürünerek görüldüğü eğlence âlemlerini seviyordu. Kalan vaktini havaî şeylere harcamıyor, diplomasiye, idareye, askerlik tekniğine ait eserler yazarak yorgunluğunu gideriyor; bu boş zamanları kendisine, uygulamadığı bilgiler üzerinde derinleşmek fırsatını veriyordu. Oğlunun iyi bir imparator olması için bu öğretici eserleri şevk ve heyecanla kaleme alıyordu. Büyükbabası I. Vasilios'un bir biyografisini yazdı ki bu, tabiatı ile bir övgü idi. (İmparatorluk İdaresi) adlı eseri son derece değerlidir. Zira Bizansla, barışçı ya da düşmanca, ilişkilerde bulunan bütün ulusların tarihi, coğrafi, hattâ diplomatik bir tablosunu çizer. Nihayet, görünüşe göre bazı yardımcılarla birlikte, (Bizans Sarayı Törenleri Kitabı) adını taşıyan çok önemli derlemeyi vücuda getirdi. Vasiliev'in birkaç satırı bunun konusunu özetler ve değerini tayin eder. «Sarayın resmi arşivlerine göre ve orada bulunan vaftizler, evlenmeler, taç giymeler, imparator cenaze törenleri, çeşitli kilise töreleri, yabancı elçilerin kabulü, askeri seferlerin düzenlenmesi, resmî daireler, ünvanlar ve yaşantının daha birçok safhaları hakkındaki bilgilere dayanarak vücuda getirilen bu kitap yalnız saray yaşayışını değil, fakat aynı zamanda bütün imparatorluk içindeki toplum yaşantısını incelemek isteyen herhangi bir kimse için paha biçilmez bir değerdedir.» Kökleri Diocletien ve Konstantin devirlerinde Aşağı Roma İmparatorluğunda (İmparatorluğun M.S. 235—476 yılların arasındaki devri) bu-

lunan Bizans törenleri, Batı Avrupa ve Rusya dahil, İslav devletleri saray hayatının içine girmiştir.

Bu aydın imparatorun çevresinde gramerciler, azizlerin hayat hikâyesi yazarları, şairler, tarihçiler toplanmakta idi. Edebiyat kadar sanata karşı da çekim duyan VII. Konstantinos, çok sayıda binalar ve anıtlar inşa ettirdi ki bunlar, onun ihtişam zevkini tasdik ettirmekte idiler. Saltanatı, Bizans Medeniyetinin güzel zamanlarından biri olarak kalmıştır.

Ölümünde (959) İmparatorluk sınırlarının genişliği ve şaşaası ile Hıristiyanlığın başında bulunmakta idi. İslâmiyetle mücadele kesilmemişti; kahramanca karşı konulan ve hemen öcü alınan bazı bozgunlara rağmen, geniş kazançlar sağlanmış görünüyordu. Bu kazançlar, bundan böyle Dicle'yi Bizans topraklarının doğu sınırı yapıyor ve Fırat ise orduların hareket noktası haline geliyordu. İberyada, Ermenistanda bu eyâletleri devletin umumi idaresi içine sokan Thema'lar kuruldu. Buraları bir insan anbarı, ek bir zenginlik kaynağı ve özellikle dini etkenler altında kalmamış yeni bir alan idi. Hıristiyanlık fikri burada gitgide kuvvet bulacak ve Araplara karşı yapılan seferler kutsal savaflara, haçlı savaflarına dönecekti.

Konstantinos'un halefi, oğlu Romanos, ancak 959'dan 963'e kadar saltanat sürdü. Fakat iktidardan gelip geçişi Bizans'ın kazandığı en gürültülü zaferlerden biri ile ün saldı. Bu, çok uzun zamandanberi ve daima boş yere özlenmiş olan bir zaferdi. Yüz yıldan beri imparatorluk Girit'i Araplardan koparmağa uğraşmakta idi. Araplar orada güçlü bir biçimde teşkilâtlanmışlardı.

Limanlarda ve gemi demirleyebilecek noktalarda yerleşip savaş ve ticaret gemilerini orada barındırarak Yunan denizlerinin egemenliğini ellerinde bulundurmakta idiler. Ticareti ve deniz ulaşımı sürekli tehdit altında bulundukça, Bizans'ın karadaki zaferleri geçici kalmakta idi. II. Romanos, 960'da kesin sonuçlu olmasını istediği bir sefer düzenledi. Bu işle görevlendirdiği donanma önemli idi: Yaklaşık olarak, ikibin savaş gemisinden ve bin iki yüz yük taşıtıdan meydana geliyordu. Kusursuz donatılmış güçlü bir ordu gemilere bindirilmişti. Birliklerin hepsini yöneten, gelecekteki imparator, Nikiforos Fokas devrin en ünlü komutanı idi. Kandiye (Chandax) yi kuşattı, donanmasının gücü sayesinde adayı abluka altına almak ve Kuzey Afrika'dan ve Anadolu'dan yardıma koşturmayı uğraşan Arapların oraya yaklaşmasını önlemek imkânını buldu. Kuşatma uzun sürdü. İyice tahkim olunmuş, bol malzeme depo edilmiş şehrin takatının sonuna gelmesi için bütün bir kış geçmesi gerekti. Bununla beraber sonunda düştü ve o zaman Girit, çabucak itaat altına alındı. Derhal iskân edilen İsa'nın himâyesine verilen, İmparatorluk birliklerince işgal altına alınan, misyonerler tarafından bir baştan bir başa dolatılarak halkı hristiyanlaştırılan ada, Bizans'a deniz egemenliğini getirmekte idi. Bu şanlı zaferden sonra eski Roma generalleri gibi şereflere erişen Nikiforos Fokas, Anadolu üzerine atıldı ve başarılarının şevki içinde orduları, karşı durulmaz bir yürüyüşle Halep'e kadar ilerleyerek burayı zaptettiler. Artık Bizans, yenilmez gibi görünüyordu ve bütün doğunun egemenliği üzerinde iddia sahibi olabilirdi. Ancak, yine bu fetihlerinin büyüklüğü kendisi için bir tehlike yarattı.

yordu. Başkente fazla uzak eyaletlerin, bu eyaletlere bitişik olan ulusları, kendilerine sunulmuş bir av gibi, çekmesi kaderde vardı. Onlar uygun bir fırsatı, bir iç karışıklığı, bir hükümdarın küçük yaşta bulunuşunu sosyal hareketleri, imparatorluğun zayıflamasını sonuçlandırabilecek herhangi bir şeyi bekleyecekler ve o gün, önüne geçilmez bir halde, şanslarını deneyeceklerdi. Fakat o anda hiçbir uğursuzluk önsezisi muzaffer Bizans'ın neşesine ve gururuna gölge düşürmüyordu; geleceği düşünmüyordu; onu bu günü ile güven altına alınmış görüyordu. Herşeyden önce, Haç'ın Hilâl'e karşı bir galibiyeti olan bu zaferin sağlamlığından ve sonsuzluğa kadar süreceğinden nasıl şüphe olunabilirdi?

II

YENİ ZAFERLER VE FETİHLERİN SAĞLAMLAŞTIRILMASI

MAKEDONYA HANEDANININ İKİNCİ DEVRESİ

(959 — 1025)

959'da II. Romanos, Theofano ile evlenişinden kısa bir süre sonra tahta çıktığı zaman, bu genç çifti uzun bir geleceğin beklemekte olduğu sanılabiliirdi. İmparator yirmibir yaşında idi; uzun boylu, gürbüz, vakur hareketli idi; beden eğitimi çalışmalarını candan seviyor ve nazik, iyi niyetli, zevklerine düşkün bir insan olarak görünüyordu. Aslı meçhûl kalan, fakat onsekiz yaşında olduğunu bildiğimiz Theofano'ya gelince, olağanüstü bir yaratık ve bu devirdeki Bizans kadınlarının en gözkamaştıracısı olduğunu söylemekte bütün çağdaşları sözbirliğindedirler. Taht üzerinde gençlik, güzellik, mutluluk yer almakta idi. Oysaki, tahta çıkışından dört yıl sonra Romanos öldü ve İmparatoriçe tarafından zehirlenmiş olduğu hakkında söylentiler dolaştı. Bu, şüphesiz genç Basilissa'nın fazla göze batan ihtirasından, sevimli ve zayıf kocası üzerinde kurduğu hâkim durumdan, Sarayda kendisinin-

F : 16

kinden başka bir etki tanımayarak ona beş kızkardeşini bir manastıra kapatması için yaptığı ısrarlı ve sert isteklerden itibar bulan bir efsane di. Ama, hangi çıkarı onu kocasını ortadan kaldırmağa sürüklemiş olabilirdi? Kocasını ona iktidarı gönül hoşluğu ile bırakıyordu. Halbuki bu ölüm, taht varislerinin küçük yaşta olmasının kışkırtabileceği, bin türlü karışıklıklar doğurabilirdi. Theofano iki küçük oğlu, Porfirogenet (İmparator Oğlu) Vasilios ve Konstantinos adına kendini naib ilân etti. Güçlükler derhal ortaya çıktı. II. Romanos'un dört yıllık saltanatı süresince bakanı Jozef Vringas, imparatoriçe ile tam görüş birliği halinde, hükûmeti yönetmişti. Dul kalınca onu dolaba düşürmeğe ve çocuklarından İmparatorluğu koparmağa uğraşacağı meydanda idi. O vakit Theofano, haklı bir prestije sahip bulunan Nikiforos Fokas'a döndü. O, şüphesiz ki Vringas'a boyun eğmeyi asla kabul edemezdi ve şayet bu adam, İmparatoriçenin uygun görmesile dahi olsa, iktidarı ele geçirmeyi kalkışırsa ordular ve halk Nikiforos'un tarafında olacaktı. Hiçbir general bu derece muhteşem başarılar kazanmamıştı: Girit'i geri almış, birliklerini Kilikya ve Suriye'ye götürmüş, Arapların kibrini kırmıştı. O, Theofano'nun kendisini emânet edebileceği, çocuklarını korumasını eline bırakabileceği tek adamdı. Fakat, hiç de gönül verilecek tarafı yoktu. Elli yaşlarında vardı; üstelik köylü görünüşlü, hantal, kısa bacaklı, sakallı, her tarafı kıldan simsiyah ve koyu esmer tenli idi. Vahşi tabiatlı, lükse hattâ konfora karşı kayıtsız, az konuşur, askerlik işlerinden ve dini meselelerden başka hiçbir şeyle ilgilenmezdi. Bununla beraber, son günlerini bir manastırda

doldurmak için bu dünyadan çekilmeyi düşündüğünü söyleyen bu dindar asker, hiç kullanmamasına rağmen paranın ve nefret eder görünmesine rağmen iktidarın çekimine karşı duygusuz değildi. Cesareti, zaferlerinin parlaklığı, bütün ciddi nitelikleri dolayısıyla, Theofano'ya düşünülebilecek tek müttefik olarak görüldü. Onu iktidara ortak etmek sureti ile çocuklarını oradan uzaklaştırmamayı umut ediyordu. Zorunlu bir fedakârlığa karar vererek, ondan Bizans'a gelmesini istedi. Nikiforos sözüne uydu, Saray'a geldi ve genç imparatoriçenin kendisine aşlamak istediği sevgiyi pek çabuk duydu. Durumundan kuşkulanan ve kendisini tehdit eden tehlikeyi derhal ölçen Vringas, onu tutuklamak istedi: Gözlerinin oydurulması kararlaştırılmıştı. Fakat bu düşüncesini haber alan Nikiforos, Patriğin yanına sığındı ve halk onun hesabına ayaklandı. 963 Temmuzunda, askerlerinin arasına dönünce onlar tarafından Basileus ilân olundu ve bir ay sonra büyük İmparatorluk elbiseleri ile İstanbul'a girdiği zaman şehir bütünü ile onu alkışladı. Patrik başına tacı koyarak onu Roma'lıların İmparatoru, Porfirogenet Vasilius ve Konstantinos'un ortağı ilân etti. Nihayet, Eylülde Theofano ile evlendi. Bu medeniyet içindeki dini şekilciliğin gücü şu olayda görülebilir: Başkent Nikiforos Fokas'ın İmparatorluğa yükselişini olumlu karşıladığı halde, evlenmesi genel bir hoşnutsuzluk yarattı. Kendisi duldu ve bir dul kadınla evleniyordu: Bu ise haramdı. Diğer yönden imparator oğullarından birinin vaftiz babası idi: O halde harama bir de, aralarında evlenme yasağı bulunan kimselerin cinsel münasebeti günahı ekleniyordu. Nikiforos ne halkın öfkesine, ne de papazların aforozlarına pabuç bırakmadı; fa-

kat bir anda tebaasının sevgisini ve hayranlığını kaybetti.

Nikiforos, hiç değilse evlenişlerinin ilk zamanlarında, Theofano'ya şiddetle aşıktı: Ona karşı açıkça gösterdiği sevgiden, çevresini tapınırcasına sardığı debdebeden, ondan ayrı kalamayarak evlenmelerini izleyen yıllarda orduyla beraber götürmeğe kalkışmasından dolayı İmparatorluğun gözünden daha da düşecekti. Sonra, iki taraf da bu işten kaçınılmaz ve anî bir bıkkınlık duydu. Aşka doyan Nikiforos Fokas aslına döndü, tekrar bir savaş adamı haline geldi. Ordugâhlarda Theofano'nun varlığının bir sakınca oluşturduğunu hissetti: Savaşlarla karısı arasından savaşları seçti. Seferleri sırasındaki aralıklarda sarayda görüldüğü zaman tebaasına karşı sert, Kilise mensuplarına karşı hoşgörüsüz davrandı. Hoşnutsuzluk genelleşmişti, öfke artmakta idi, Theofano ondan uzaklaşıyordu. Keder, yeni mistik bunalımlar, hattâ öldürülme korkusu Nikiforos'un kuşkulu ve vahşi ruhunu karartmakta idi. Huyunun anî değişikliğinden sabrı tükenen Theofano, sonunda gönlünü kocasının yeğenlerinden birine, dayısının yoksun bulunduğu kadınları büyüleme niteliklerine sahip İoannis Çimiskis'e kapıttı. Onun metresi oldu ve onunla sözbirliği ederek sarayda, amacı İmparatoru öldürmek olan, bir gizli topluluk kurdu. 10 Aralık 969'da İmparator katilleri tarafından uykusunda bastırıldı ve boğazlandı. Kesilen başı, iki meşale arasında bir pencereden teşhir olundu. Halk bu cinayeti tanrısal bir cezalandırma gibi karşıladı ve İoannis Çimiskis'i alkışladı. İhtirası sevgisine baskın olan Çimiskis, eğer Theofano'yu uzak-

laştırmazsa kendisine taç giydirmeyi kabul etmeyen, Patriğin ayartmalarına boyun eğdi ve tahta çıkmak için sevgilisini sürgüne yolladı. Theofano, 976'da oğulları iktidarı ele geçirdikleri zaman, tekrar sarayda görünecekti, fakat rolü son bulmuştu ve yaşantısı ne kadar parıltılı ve karmakarışık idiyse ölümü o derece sönük oldu.

Kanlı bir facia ile son bulan bu altı yıllık saltanat süresince İmparator Nikiforos Fokas, general olarak giriştiği fetihlerin yolunu izledi. Kendisi tarafından yönetilen Bizans orduları zaferden zafere koştular; hiçbir güç onlara karşı duramaz gibiydi. Nikiforos, bütün Kilikya'yı istilâ etti, Kıbrıs'ı ele geçirdi, birliklerini Antakya'ya saldırtıp 969'da orayı zaptetti. Bu son başarının İslâm ve Hristiyan dünyalarında muazzam bir yankısı oldu: Kilisesinde hüküm süren patrikleri ile, orada toplanan konsiller ve yaşamış olan azizler ile ünlü Antakya Sitesi hristiyan topluluğuna dönüyor ve Haç yeniden onun üzerinde yükseliyordu. Fakat Romalılar ordusu zaferlerini daha da öteye götürmek istedi. Duvarları altında Bizans Ordusunu önceleri bir kere daha görmüş olan Halebe doğru yürüyüşe geçti ve bu büyük Suriye Sitesi de teslim oldu. Nikiforos'un öldürülmesinden sonra imzalanan ve onun bu son zaferini yaşıtan bir antlaşma ile Antakya Yunan Sitesi haline geliyor, bir kısım Suriye vilâyetleri İmparatorluğa katılıyor, bir başkaları ve özellikle Halep Prensligi, onun egemenliği altına girmeyi kabul ediyordu. Araplara, askeri işbirliği ile birlikte ağır bir vergi yükleniyordu. Bizans kervanları, Arap makamlarının koruması altında heryerden serbest geçiş hakkını elde edi-

yordu; tahrip olunmuş hristiyan kiliseleri yeniden yapılacaktı; Bizans'ın otoritesi kayıtsız şartsız kabul ve ilân olunmakta idi. Vasiliev bu konuda, bir müslüman tarihçinin, Yahya İbnî Said'in çok mânâlı bir sözünü nakleder: «Nikiforos'un istilâları askerleri için zevkli bir hal aldı. Zira kimse onlara saldırmıyor ve karşı koymuyordu; onları yollarından çevirecek veya önleyecek bir müslümana ya da, kim olursa olsun, herhangi bir kimseye rastlamadan neresi hoşlarına giderse oraya yürüyorlar, neyi isterlerse tahrip ediyorlardı. Kimse onlara karşı çıkamıyordu.» (*).

Nikiforos Fokas, Bizans'ın üstünlüğünü her yönünde yaymağa çalışıyordu. 967'de Bulgaristan'ın üzerine atıldı, Trakya'yı ele geçirdi, Balkanlara kadar yürüdü. Bununla beraber, daha uzaklara ilerlemenin ihtiyatsızlık olacağına hükmederek, Tuna bölgelerinin fethini tamamlamak için Ruslara başvurdu. Bir yüzyıldan beri İmparatorluk Rusya ile ilişki kurmuş bulunmakta idi. Rus tüccarlar İstanbul'a alışveriş etmeğe geliyorlar, ücretli Rus askerleri Bizans Ordusunda hizmet ediyorlardı. Hattâ Bizans Sarayı, 957'de Prenses Olga'nın ziyaretini kabul etmişti. O sırada Büyük Kiev Prensi, Sviatoslav idi; Nikiforos hesabına kuzey Bulgaristanı işgal etmeyi kabul etti. Fakat buralara sahip olunca elinden çıkarmayı red eyledi ve Nikiforos'un öldürülmesi, ihanetini kolaylaştırdı.

Batıda hareketler daha az kesin sonuçlu oldu. I. Oton, Roma'da kendisini Batı İmparatoru ilân ettir-

(*) A. Vasiliev — *Histoire de L'Empire Byzantine*, Cilti 1. S. 140

mişti ve bütün yarımada üzerinde egemen (Suzerin) sıfatı ile hareket etmekte idi. Bir Doğu Prensesinin, oğlunun karısı olmasını istedi ki manevrası ustaca idi. Başvuruşu, Nikiforos sertçe karşıladı ve gerçek bir ultimatomla Cerman Sezar'ını İmparator ünvanını gasbetmekten yasakladı ve önceleri Bizans'a bağlı olan bütün İtalyan topraklarının geri verilmesini istedi. Bulgar meselesinin olduğu gibi, Batı meselesinin de çözümlenmesi Nikiforos Fokas'ın öldürülmesi ile geri kaldı. Fakat o, her ne kadar bu iki noktada karar verme yükünü kendisinden sonra gelenlere bıraktı ise de islâmiyete karşı imparatorluk düşüncesinin ve hıristiyanlık düşüncesinin prestijini bütün ihtişamı ile yeniden kuran zaferler kazanmıştı.

Dayısının katili ve halefi İoannis Çimiskis, ondan ne zekâca, ne cesaretçe ve ne de askeri yetenekçe aşağı değildi. Bütün savaşları boyunca, İmparatorun kendisine her türlü karar verme yetkisini bırakabileceği, en iyi generallerinden biri olmuştu. Basileus ölünce Çimiskis, bu kadar kaba ve sert bir şekilde yerini aldığı kişinin eserini sürdürecekti. Taç giyer giymez bir Rus tehdidi ile karşılaşması gerekti. Zayıflamış ve karşı koyamaz hale gelmiş Bulgaristan'ı zabtedişindeki kolaylıktan gözleri kamaşan Sviatoslav, kendini şimdiden Bizans İmparatorluğunun hâkimi görüyordu. Trakya'ya girmekten çekinmedi ve İstanbul üzerine dehşet hemen çöktü: Hiçbir şehir, belki Paris müstesna, asla bu kadar anî heyecanlara, hayalî umutlara olduğu kadar yersiz korkulara kapılmamıştır. Fakat kaybettikleri bir savaş Rusları hareket noktalarına attı ve İoannis Çimiskis onlara karşı bir sefer hazırlığına baş-

ladı. 972'de bu seferi kendi yönetti. Sefer, düşmanın bozgunu ve Dorostol'da uğradığı üç aylık çok sert bir kuşatmadan sonra Sviatoslav'ın teslim oluşu ile son buldu. Ordunun üçte ikisi yıkılmış ve Bulgaristan onun için kaybedilmişti. Esasen dönüşünde Türk ırkından göçebeler, Peçenekler onu adamları ile birlikte öldürdüler ve kafatasından şarap kâsesi yaptılar. O vakit Bizans Bulgaristan'ın bütün doğu bölümünü kendisine kattı, ki burada medeniyetinin etkileri üstün hale gelmekte idi. İmparator kendine zafer şenlikleri yapılmasını emretti, bindiği savaş arabasını Bulgar Çarı Boris yaya izlemekte idi.

Bu muhteşem seferden sonra Çimiskis, imparatorluğun doğuda sahip olduğu yerleri daha da uzaklara kadar genişletmeye karar verdi hükümranlılığı için sınır tanımamakta ve bütün Anadolu'yu, Arabistan'ı, belki de Mısır'ı emri altına alan bir egemenliğin hayâlini kurmakta idi. 974'de Mezopotamya'yı, 975'de Suriye'nin henüz imparatorluğa bağlanmamış bütün eyâletlerini aldı, Fenike'yi ve Filistin'i zaptetti ve birliklerini Kudüs'ün yakınına kadar götürdü. Nikiforos gibi o da «Muzaffer», «Yenilmez» ünvanlarını taşıyordu, şan ve şerefi o derecede idi ki düşmanlar, yenilgiye uğrayacaklarına önceden emin bulunduklarından, onunla savaşa bile kalkışmıyorlardı. Fakat, 976'da sefer dönüşünde birdenbire öldü, muhakkak ki zehirlenmişti ve taht hukuken imparator oğullarına II. Vasilios ile VIII. Konstantinos'a geçti. II. Vasilios onsekiz yaşında idi. Nazarı olarak hükümdarlık edebilirdi. Adaşı bakan Vasilios ona yardım etti ve hattâ biraz da onun yerine geçti. Bu büyük adamın, genç Prensler adına

hükûmeti kendisi idare etmek için, Çimiskis'i zehirlemiş olmasından şüphe ediliyordu.

Bu ölümün anî sonucu, imparatorun Bulgaristan'da gerçekleştirdiği eserin yıkılışı oldu. Memleketinin, Bizans'a katılmamış bulunan, batı bölümünde saltanat süren Samuel, Tuna Bulgaristanını ve Tesalya'yı istilâ ve zaptetmek için Çimiskis'in ortadan kaldırılışı sırasındaki karışıklıklardan faydalandı, Larissa (Mora Yenışehiri) yı ele geçirdi. Bulgar İmparatorluğu talihin bu tecellisi ile yeniden kurulmuş oluyordu. Bu imparatorluğun medeniyetinin, debdebesinin, mağrur gösterişinin ne olduğunu anlamak için Alfred Rambaud'nun (Bizans Tarihi Üzerinde İncelemeler — Etudes sur L' Histoire Byzantine) adlı eserinde zikrettiği, askerî Genel Vali İoannis'in şu satırlarını okumak gerektir. Bu satırlar Simeon'un eski başkenti Preslav hakkındadır, fakat kendisinden sonra da haleflerinin saçtığı ihtişamın tam bir tablosunu vermektedir:

«Uzaklardan gelerek Çar Sarayının birinci avlusuna giren kişi şaşkınlık içinde kalır, kapılara yaklaştığı zaman şaşkınlığın yerini birçok sorular alır. İç avluya girdi mi iki tarafta taştan yapılmış ve üzerleri rengârenk ağaçlarla kaplanmış mükellef binalar görür. Taştan ve tahtadan heykeller, sayısız resimlerle dolu yüksek saraylar, kiliseler göze çarpar. İçerilerinde her tarafta mermer, tınç, gümüş, altın öyle bir parıltıyla yazar ki benzerini bulmak için nereye gitmek gerektiği bilinemez. Zira yabancı, belki de memleketinde üstü sazlarla örtülü sefil kulübelerden başka bir şey görmemiştir. Hayranlıktan şaşkına dönmüş gibi dili tutulur. Bir de hükümdarı şöyle bir görsün, o ne manzaradır!..

Hükümdar, boynunda paralardan yapılmış kolyeleri, kollarında bilezikleri, belinde erguvan rengi kemeri ile inci işlemeli elbiseleri içind  tahtında oturur; çevresinde, altın zincirler, değ rli kemer ve bileziklerle süslü boyarlar yer alır. Yerine dönen yabancı, seyahati hakkında «orada ne gördün?» diye sorguya çekilirse şu karşılığı verir: «Size bunları nasıl anlatacağımı bilemiyorum. Böyle bir ihtişamın düşüncesini size ancak gözleriniz verebilir.»

Oysaki bu debdebe, Bizans'ın debdebesi idi. Bizans Sarayını taklid etmek, benzerini yapmak içindir ki Bulgar hükümdarları bu zenginliğı ve gösterişi ortaya sermekte idiler. Bu tablonun gerçek ilginç yanı, Bizans etkisinin komşu uluslar üzerindeki egemenliğini ölçmemize imkân vermesindedir.

Fakat Samuel'in saltanatı zamanında, Bulgaristan debdebesinin benzerini yapmaya kendini zorladığı bu helenizmden ayrılacaktı. Tersine olarak ona karşı du-racak, rakip çıkacak ve bu rekabeti şiddetle düşmanca olacaktı. Bulgaristan'ı kaybederken Bizans, aynı zamanda Avrupa'daki topraklarının büyük bölümünü kaybetmekte ve Roma İmparatorluğunun ekseni, bir kez daha doğıya doğıru yer değıştirmekte idi.

III

MAKEDONYALI HANEDANIN ZAFERİ

II. VASILİOS VE BULGARLARIN EZİLİŞİ

İoannis Çimiskis'in ölümünün, iktidarı kendilerine bıraktığı iki genç İmparator, uzun yıllar bu iktidarı yürüteceklerdi. Fakat doğrusunu söylemek gerekirse ve Bizans Hükümdarları tarihinde benzeri asla görülmemiş bir sevgi ile birbirlerine bağlı olmalarına rağmen bunlardan birinin, VIII. Konstantinos'un şansız ve ünsüz bir hayat sürmesi mukadderdi. Bu hayatın parlak olduğu şüphesizdir; ancak kamu işleri üzerinde ağırlığı pek az duyulmuştur. O, resmî törenlerde konuşmakla, gerektiği zaman imparatorluk ziynetlerini takınmak ve erguvan rengi, altın sırmalı ağır mantoyu giyinmekle yetiniyor, hükümet işlerine karışmıyordu. İncelemeyi seven, sosyal yaşantıdan hoşlanan, adını geleceklere aktarmayı pek arzulamayan Konstantinos, sıfatından sakın bir hayatın lüksünden ve havaîliğinden başka bir şey beklemiyor, onun kendisine yüklediği bütün yükümlülükleri bir kenara itiyordu. Bunun tersine, II. Vasilios büyük bir imparator, Makedonyalı Hanedanın en büyük imparatoru oldu. Orduların şefi, kahraman bir hükümdar idi. Ürkütücü bir hızla yeniden kurulan ve ihtirası Bizans'la boy

ölçüşmek ve ona boyun eğdirmek olan Bulgar İmparatorluğu ile mücadeleye tekrar başlamak ona nasip oldu. Bekâr, erkek kardeşinin soylarının sürmesini sağlayacağı ve bir eşin başına dert olacağı kanısında, tutumlu, yaşayışında çok sade, mücevherlerinin devlet malı olduğunu ve savaş hazinesini arttırması gerektiğini düşünen Vasilios, hiçbir zaman kendisinin bir saray çevresi bulunması ile kaygulanmadı, bir kurmay heyeti ile yetindi. Onsekiz yaşında tahta çıkarak elli yıl süresince savaştı. Bu ak sakallı imparatoru M. Schlumberger'in kopye ettiği bir minyatür, enerjik çizgili, zeki, biraz sert ve ordugâh yaşantısının yaşına rağmen sporcu gürbüzlüğünü yerinde bıraktığı bir güçlü silüet halinde bize aktarıyor.

Henüz ondan kendini kurtarabilmek için çok genç bulunduğu birkaç yıl II. Vasilios, aynı adı taşıyan bakanın boyunduruğuna katlandıysa da 985'de birdenbire onu mevkiinden indirdi ve bu o derece kesin oldu ki bu pek güçlü memur, hiç karşı koymadan, boyun eğme zorunda kaldı. O zaman anı ve hayret verici bir değişikliğe tanık olundu. O vakte kadar kendini zevke vermiş olan bu prens, bir günden ertesi güne yüklenmiş olduğu sorumluluklara içten bağlı, İmparatorluğun bir numaralı hizmet edicisi olarak görüldü ve artık hayatı boyunca bu biçimde kaldı. Usanmaz bir çaba ile herşeyi kendi yapmak istedi. Başbakanı olmadı, ancak teknik müşavirleri vardı. Bir mesele onlarca incelendikten sonra, o da bunu gözden geçirir ve kararını verirdi. Bütün Bizans İmparatorları içinde tek olarak portresinin bir mabût sembolü değil, bir asker resmi olmasını istedi. Sadece şu davranış, karakterini ve hayatının ülküsünü ortaya koyar.

II. Vasilios'un yalnız başına hükûmet etmeğe karar verişî, bize XIV. Louis'nin Mazarin'in ölümündeki halini hatırlatır. İkisinde de beliren aynı güç iradesi idi ve şüphesiz XIV. Louis gibi, II. Vasilios da ünlü «Devlet benim» sözünü söylemediyse de, hiç değilse, herkese düşüncesinin böyle olduğunu anlattı. Büyük taşısız mal sahipleri, soylular, malikâneleri ellerinde bulunduranlar bir feodalite oluşturmakta idiler ki bu, sonraları eski aristokrasinin Fransız monarşisine karşı olduğu kadar oynak, o derece açgözlü ve korkunçtu. Tarihin her çağında, birbirinin aynı olan şartların bütünü, benzer tepkiler ve durumlar doğurur. Enerjisinden şüphe edilen bu genç imparatora karşı derhal isyanlar çıktı. İkisi de Anadolu'da olmak ve her ikisi de yabancılara, özellikle Araplara ve Ermenilere, dayanmak üzere daha 971'de ve 976'da ayaklanmalar olmuştu. Bu ayaklanmalar merkezî iktidarın müdahalesinden ziyade aralarında anlaşamayan ve çabalarının içlerinden yalnız birisine yaramasından korkan ihtilâlciler arasındaki rekabet yüzünden sona ermişti. Fakat 987'den 989'a kadar yeni bir şiddetle mücadeleye giriştiler. Anadolu'nun en soylu ailelerinden birinin temsilcisi, Vardas Fokas kendini Doğu Ordusuna İmparator ilân ettirdi ve İstanbul üzerine yürüyerek şehri kuşatma altına aldı. Çoğu zaman sonucu belli olmayan iki yıllık bir mücadeleden sonra, Rusya'nın ittifakı ve gönderdiği birlikler sayesinde ki II. Vasilios zaferi kazandı. Önce 988'de, Hrisopolos (Üsküdar) da mağlûp edilen Fokas 989'da Avidos (Eceabad) da öldürüldü; elebaşısından yoksun kalan ihtilâl teşkilâtı derhal zayıfladı; bununla beraber Fokas'ın yardımcısı Skleros'un yönetimi altında teşebbüslerini sürdürdü.

ler. Fakat parti kaybedilmişti ve isyanın ikinci başı da teslim oldu. Kaygılar ve iç savaşlarla dolu bu iki yıl, İmparatoru daha sert, daha otoriter, daha kuşkulu yaptı. İktidarın zayıflamış olduğundan sadece şüphe edilmesinin bile bir devlette ne gibi karışıklıklar kışkırtacağını biliyordu: Bu özel çıkarların ve kişisel ihtirasların ayaklanması idi. Bundan böyle o suretle davranmalı idi ki fazla güçlü tebaalarında, daima uyanık enerjisinde bir çatlak keşfedebilecekleri inancını uyardırmasin.

Derebeylik muhalefetinden kendini kurtaran II. Vasilios, Bulgarlara karşı çeyrek yüzyıldan fazla sürececek bir mücadeleye girişebilecekti. Bu kızgın, çoğu zaman vahşi mücadelede öyle bir şiddet, öylesine bir yok etme iradesi gösterdi ki bu ona Vulgaroktonos (Bulgar Kıran) lâkabını kazandırdı. Bizans için, kendi gücünü sarsacak ve belki de hegemonya'yı elinden alacak kadar kuvvetli bir devletin hesabını görmek bahis konusu idi.

Tuna Bulgaristan'ına ve Tesalya'ya hakim olan Çar Samuel, Makedonya'ya yerleşmiş, birliklerini Yunanistan üzerinden Pelopones doğrultusunda güneye sürmüş ve İmparatorluğunu, vaktile en güçlü devrindeki sınırlarından çok daha ötelere yaymıştı. II. Vasilios'u, Bizans'ı bu ölüm tehdidinden kurtarmaya and içti. 986'da ilk seferindeki başarısızlığın kıramadığı bir enerji ile bu amaca bağlandı. Bu, derebeylerin kendisine karşı ayaklandıkları, henüz onu tanımayan ordularının güveninin ve şevkinin yetersiz bulunduğu, generallerinin asiler hesabına ona ihanet ettikleri devirdi. Giriştiği Triaditsa Kuşatması sürdürüle-

medi. Çar Samuel Bizans birliklerini hırpalayıp onları kaçmak zorunda bıraktı; sonra peşlerine düşerek Trajan Kapıları Boğazında kılıçtan geçirdi. O vakit, partinin İmparator için kaybedilmiş ve şerefine pek ziyade kırılmış olduğu sanılıyordu. Fakat II. Vasilios, yılmak nedir bilmezdi. Önce İmparatorluk içinde sükûneti kurmanın, tebaalarını görevlerine döndürmenin ve isyanları, teşebbüs halinde dahi olsa, boğmanın gerektiğini anlamıştı. Bundan sonra, Çarı Sırbistanı hükümü altına almağa ve Yunanistan'ı tahrip etmeğe bırakarak yavaş yavaş, sabırla hazırlandı. Samuel bu seferden, kolay bir zaferin bütün gururu ile ve kesin bir üstünlüğün tehlikeli inancı ile dönerken, II. Vasilios'un ona karşı gönderdiği ordu ile karşılaştı. Bu karşılaşma Trajan Kapılarının öcünün alınması oldu. Bulgar birlikleri perişan edildi. Tebaalarını şevke getirmek ve onlara zaferinin somut bir belgesini vermek için II. Vasilios, İstanbul'a bin Bulgar başı getirtip bunları başkentin bütün çevresinde kazıklar üzerinde sergiletti. Bundan sonra savaş, iki hasımdan birinin ezilmesi ile durabilirdi. Bunca yıl süresince durup dinlenmeden yenilenen bu seferleri ve bu savaşları ayrıntıları ile anlatacak değiliz. Bunun hikâyesi, son derece monoton olurdu. Sadece gelişme devrelerini işaretlemekle yetinelim.

Seferlerin birinci devresi, 1000 yılında Tuna Bulgaristanı'nın hemen tüm olarak zaptedilmesi ile sona erdi. O zamana kadar Bizans hücumlarından korunmuş olan Batı Bulgaristan, Bulgar kuvvetlerinin yeniden düzene konulduğu düşman saldırısına uğramamış topraklar, Çarlar İmparatorluğunun her seferinde

yeniden baştan kurulduğu ulusal ocak olarak kalmakta idi. II. Vasilios'un çabaları buraya yönelecekti. Selânik'te kurmay heyeti ile yerleşen ve dört yıl süre ile ordularının başına geçen Basileus, Makedonya'yı azar azar fethetti; sonra düşmanın başlıca müstahkem mevkillerini ele geçirdi. 1004 yılından başlayarak, hasmının bezginliğe düşmesinden ve kendi birliklerinin bundan böyle sarsılmaz güveninden faylanıp fetihlerinin temposunu hızlandırmak imkânını buldu. Şimdi, her yıl Bulgar topraklarının tâ içerilerine kadar giriyor ve buraları harap ediyordu. Fakat, istediği siyasi bir teslim olma değildi. Bunun şartları ne olursa olsun, Samuel'e ordularını yeniden kurmak ve savaşa tekrar başlamak imkânını verecekti. Bulgaristan'ı tüketmeye, onu sürekli bir dehşet altında tutmaya malî bakımdan harap etmeye ve artık karşı duramaz hale gelince, silâhlı kuvvetler adına nesi kaldıysa yok etmeye kararlı idi. Teşebbüs, eksilmeyecek bir şiddeti, yatışmayacak bir zulümü gerektirmekte idi. Basileus, bunlardan birine de öbürüne de yetenekli idi. Nihayet, 29 Temmuz 1014'de Stromca Nehri boylarında kesin sonuçlu meydan savaşına gireşebildi. Düşman son birlikleri ile, kahrmanca bir çaba içinde karşı koyma kararını verince Bulgar Ordusu kılıçtan geçirildi. Kalan, ancak onbeşbin kişi, teslim oldu. Vasilios hepsinin gözlerinin oyulmasını emretti, yalnız içlerinden yüzellisinin tek gözü kör edildi: Bunlar bu hâzin sürüyü efendilerine götürmekle görevli idiler. Uzun zamandan beri sağlık durumunu bozuk olan Çar Samuel acıya, utanca, umutsuzluğa dayanamadı aynı yılın 15 Eylülünde öldü ya da belki de intihar etti. Bulgar Kıran aklına koyduğu işi başarmış, Bulgaristan yıkılmıştı.

Bundan sonraki dört yıl süresince direniş yuvaları şurada burada faaliyete geçtiler. Kuvvet yolu ile baş eğdirilen bu memlekette durum, Fransız işgalinden sonra Fas'takinin ve İtalya'nın işgalinden sonra Habeşistan'dakinin aynı idi. Teslim olusun ayrıntılarını tamamlamak, dostluklar satın almak, isyan teşebbüslerini yıldırmak, memleketi teşkilâtlandırmak, iskân etmek bahis konusu idi. Bu işler görünüşte az şanlıdılar, ama bunlar için gerekli sabır ve azim daha az değildi. Bulgaristan yavaş yavaş sağlam birlikler tarafından işgâl olundu ve İmparatorluğun eyaleti haline getirildi. Yatıştırma tedrici oldu. Akıllıca bir barışma politikası, ünvanların ve şereflerin cömertçe dağıtılışı, Çarlar ailesini İstanbul'un en yüksek soyluları ile birleştiren evlenme bağları mağiûpların gururunu okşadı ve boyunduruklarını hafifletti. Halk, hizmet edeceği efendilerle az kaygılanmakta idi. Geleneklerine saygı gösterildi, vergileri arttırılmadı; onlar da bundan fazlasını istemiyorlardı. Muhalefeti korkunç olabilecek Kilise'ye gelince, imtiyazlarını azaltmak şöyle dursun, tersine onları genişletmeye çaba harcayan, teşkilâtının hürriyetlerine dokunmayarak bağımsızlığını koruyan, hattâ faaliyet alanını büyüten ve patrikliğe bir Bulgar Başpiskoposu getiren bir hükümdara karşı ancak sempati gösterdi. II. Vasilios savaşlarında ne derece katı yürekli ve zalim idiyse, bu barışma ve bağlama işinde o kadar anlayışlı, o kadar müsamahalı göründü.

II. Valisios'un devamlı düşüncesi ve bütün hayatının amacı olan bu fethin parıltısı, onun, 995 ve 999'da iki defa Suriye üzerine atılarak evvelce yenilmiş olduğu eyâletlerin hepsinde, İmparatorluğun egemenliğini

tekrar kurduğunu unutturmamalıdır. O, Ermenistan'ı topraklarına kattı. Güney İtalya'da kaybetmiş olduğu yerleri Bizans'a geri verdi. Her yanda İmparatorluğun eski sınırlarını yeniden kurdu. 1025'de öldüğü zaman İmparatorluğun alanı tahta çıktığı zaman sahibi olduğunun iki katı idi. Tuna'dan Suriye'ye, İtalya kıyılarından Ermenistan yaylalarına kadar İmparatorluk otoritesi söz götürmez idi.» Diye yazar M. Diehl «Büyük feodal baronların gururu kırılmıştı. Hazinesinin yedeği bir milyardan çok idi ve bütün Doğuda İmparatorluk parlak bir prestijle çevrilmiş bulunuyordu.»

Ortaçağ tarihi içindeki esaslı bir olay, Rusya'nın hristiyanlaştırılması Bizans'ın bu mânevî hegemonyasından ileri gelir. Rusların hükümdarı Prens Vladimir, hristiyan olmadıkça ve halkını hristiyan etmedikçe, II. Vasilios kızkardeşi Anna ile onun evlenme isteğini kabul etmedi. 988 ya da 989'da bu evlenmenin kutlanmasından sonra, Rus Halkı İsa'nın yasasını kabul edecek ve Kilisenin aracılığı ile Bizans etkilerine boyun eğecekti. Bu suretle her yönde, her faaliyet çevresinde İmparatorluk öyle bir güce ve ihtişam derecesine erişmiş idi ki II. Vasilios'un saltanatı, onun en yüksek noktası sayılabilir. Bir ulusun refah ve şerefini, çoğu zaman, bir şefin karakter ve zekâsına bağlı bulunduğuna bir kere daha tespit edilmişti. Fakat, aynı zamanda büyük bir politikacı olan bir fatih, kendi dehasına ve iradesine sahip bulunmayan haleflerine, sıradan bir kişi için ezici bir yük bırakırsa yükseliş hızı olduğu kadar düşüş de çabuk olur. İhtiyaç duyduğu adamı bulmak bahtına kavuşmasının her seferinde, Bizans kalkınmış ve onu Doğu'nun Kraliçesi yapan kade-

rinin yolunda yürümüştü. Fakat önder, kendi çapında bir halef bırakmadan kaybolduğu zaman, İmparatorluğu kendi ululuğu mahkûm ediyor ve yıkılış anı oluyordu. Vulgaroktonos'un ölümü (1025) ile Komninosların tahta çıkışını ayıran devlet, birdenbire bir düşüşü, bir düzensizlik ve çözülüş devrinin başlangıcını işaretler.

IV

İÇ KARGAŞALIKLAR VE TOPRAK KAYIPLARI

ASKERİ FEODALİTENİN SİVİL İKTİDARA

KARŞI AYAKLANIŞI

MAKEDONYALI HANEDANIN SONU

(1025 — 1081)

Tarihini ana hatları ile çizmeğe çalıştığımız muhteşem devreyi, bir karışıklık devresi izleyecekti. Böylesine bir açılış ve yükselişten sonra, yıkılışın bu kadar anı oluşuna hayrette kalınır. Bu, Bizans tarihinin öyle anlarından biridir ki bunca ulusların oluşturduğu bu imparatorluğun, dil ve inanç birliğine rağmen, ne derece sunî bir yapı halinde kaldığı açıkça görülür.

İmparatorluk iktidarının birdenbire çöküşünün sebebi olan ve devleti çok vahim tehlikelerle karşı karşıya bırakan, her zaman olduğu gibi, veraset meseleleri idi.

Evlenmemiş olan II. Vasilios iktidarı, tahta çıkışından beri kendisinin ortağı olan ve bu bakımdan İmparator ünvanını meşrû olarak taşımakta bulunan kardeşine bırakıyordu. Fakat Konstantinos hükûmete

ortak olmayı aklından hiç geçirmemiş, elli yıla yakın bir zamandan beri vaktini oyunlar, sohbetler ve eğlenceler arasında paylaştırmıştı. Tek başına hükümdar olunca, ne huyunu, ne de vakıtlarını dolduran şeyleri değiştirdi ve üç yıl süre ile tam bir ilgisizlik örneği verdi. Bununla beraber ölümünden az bir zaman önce, İmparatorluğu kadınlara bırakmanın ihtiyatsızlık olacağını anladı ve kızlarından birini evlendirmekte acele etti. Üç kızı vardı; fakat bunlardan biri, Evdokia uzun zamandanberi Saraydan çekilmişti ve öbür iki varisi, Zoi ve Theodora kırksekiz, elli yaşlarında ihtiyar prensesler idi. Konstantinos, devletin yüksek memurlarından biri olan Romanos Argiros'u, karısını boşamaya zorladıktan sonra, kızlarından büyüğü Zoi ile evlendirdi. Bunun tam da zamanı idi: Evlenmeden üç gün sonra İmparator ölüyordu (1028).

Altmış yaşında bir koca ile artık ellisini bulmuş bir kadını birleştiren bu evlenme, akıllıca ve sakin bir ortaklık gibi görünmekte idi. Zoi, o zamana kadar bütün faaliyetini güzelliğinin bakımına ve sürdürülmesine ayırmış, fakat bu güzelliğini ne kullanmakla ne de onun gücünü kontrol etmekle ilgilenmemişti. Güzelliği yalnız kendisi içindi ve kendi kendini beğenisi hayranları yerine geçiyordu. Çizgilerinin inceliği, vücudunun zarıflığı, gıcıklayıcı kokulara yatırılmış derisinin parlaklığı Romanos Argiros üzerinde büyük bir etki yarattı: Bu elli yaşındaki —harika kadar güzel diyor Psellos— bâkirede aşkı meydana çıkardı ve bundan başı dönen Zoi ele avuca sığmaz karakterini açığa vurdu. Romanos Argiros onu uzun bir süre tatmin edemedi; erkekliğini sürdürmek için türlü acaip uy-

gulamalara başvurdu ve İmparatoriçe de buna şevkle katıldı. Fakat durumun çaresizliği aşikâr olunca, kendisine yolu göstermesini pekâlâ bilen, lâkin bu yolda kendisini izleyemeyen, bir kocadan tiksindi. O zaman kendisine bir âşık buldu; Mihail adındaki bu genç, kardeşi hadım İoannis, Romanos'un kâtibi olduğu için sarayda yaşıyordu. Mihail sar'a nöbetleri geçirmekte idi; fakat doğrusu yakışıklı idi, gençti ve İmparatoriçe onunla, cezbeye tutulmuşçasına ve herkesin gözü önünde, sevişti. Artık kocasından kurtulmak istemesi kaçınılmaz bir şeydi. Her gün Basileus'a küçük dozlar halinde zehir verildi; yüzünün ve organlarının yavaş yavaş şiştiği görülüyor, bir yandan da saçlarını kaybediyor ve dişleri dökülüyordu. Daha sonra ölmekte gecikince, bir gün banyo yaptığı sırada hizmetçileri kafasını suyun içine daldırdılar ve gerekli sürece orada tuttular. Zoi sevinci içinde, halka yeni İmparatoru takdim etmek için selefinin gömülmesini beklemek istemedi. Cenaze töreni ve tahta çıkış için tek bir bayram yapıldı. Patrik Aleksios, genç hükümdarlarla ellilik İmparatoriçenin birleşmesini ses çıkarmadan takdis etti. Zoi ikinci bir defa zâlim bir hayâl kırıklığının kurbanı olacaktı. IV. Mihail hükümdarlık etmeğe hiç de istekli görünmüyordu. Karısı buna kolayca katlanabilirdi; ancak hastalığı günden güne korkulu bir hal alıyordu ve tabiat üstü kuvvetlere inanır olduğundan, kendisinin tanrısal bir cezaya çarptırıldığını sanıyor, bu değişiklikten hiçbir şey kazanmayan suç ortağından sistimli bir şekilde uzaklaşıyordu. Hattâ sonunda ona karşı gerçek bir iğrenme duydu ve Bulgarlara karşı kısa bir seferden sonra bir manastıra çekildi. Orada, Tanrı ile barış halinde, çabucak öldü.

Veraset işi bir kez daha açıkta kalıyordu. Fakat Mihail karısını, yeğenlerinden birini, ilk zanaatının anısı olarak Kalafatçı lâkabı ile tanınan, Mihail'i evlât edinmeye razı etmişti. O da, amcası ölür ölmez kendini V. Mihail adı altında İmparator ilân ettirdi. İmparatoriçeden nefret eden yeni hükümdar, ondan hemen kurtulmak istedi: Onu sert ve kaba bir biçimde tutuklattırıp Adaları dolduran manastırlardan birine sürgün etti. Gelenoğe uyularak düşürülen İmparatoriçenin kafası traş edildi ve V. Mihail Senatoya, kendisine karşı komplo kurduğu için onu mesru olarak cezalandırdığını bildirdi. Fakat halkın ayaklandığını görünce şaşırıldı. Makedonya hanedanının İmparatorları tebaalarında, şimdi Zoi'nin faydalanmakta olduğu, sevgi duygularını yaratmasını bilmişlerdi. Zoi onların soyundan idi ve saltanat gasıbı onu sürgün ederken —Anayasada müeyyideye bağlanmamış, fakat zımnî olarak kabul edilmiş— veraset yolu ile halef olma ilkesini çiğnemiş oluyordu. Hâleccan o halde idi ki halktan memurlara ve hattâ ordu arasına yayıldı. Vali, hal-ka tahttan indirme kararnameini okumak üzere geldiğinde taşa tutuldu. Artık yüzeyde bir kaynaşma bahis konusu değildi, isyan halinde bir ayaklanmaya gidiliyordu.

İmparator Mihail, Zoi'yi acele geri getirtti; yetkilerinin ve ünvanlarının bütününi geri verdiğini temin ederek Hipodromda tebaalarına kendisini takdim etti. Fakat o anda, en beklenmeyen bir tiyatro sahnesi vukua geldi. Kalabalığın alkışladığı ve istediği Zoi değil, kızkardeşi Theodora oldu. Theodora bir manastıra çekilmişti, herkes tarafından unutulmuşa benziyordu ve

Zoi'nin bir kaç düşmanının adını söylemesi bu coşkun halk gösterilerinden yararlanmasına yeterli gelmişti: Ona yardımcı olan, hiç bilinmeyişi idi; oysa ki Zoi'nin geçmişi gereğinden fazla bilinmekte idi. Hücrelerinden çıkartılan Theodora, kızkardeşi ile aynı sıfatla İmparatoriçe ilân edildiğini hayretler içinde gördü. Kargaşalık yatışmadığından Mihail, Ayasofya'ya sığınmayı ihtiyatlı buldu. Fakat halk yığınları Kutsal Kiliseye saygı göstermedi. İmparator yakalandı ve gözleri çıkarıldı. İmparatorluğun artık hükümdarı yoktu, iki hükümdar kadını vardı. Bu kadınlar, Devletin başına bir erkek getirmezlerse iktidarda uzun bir süre kalamayacaklarını kolayca anladılar. Altmışdört yaşına gelmiş olmasına rağmen hâlâ güzel olan, hâlâ istek uyandıran Zoi, üçüncü defa olarak, evlenmeye razı oldu. Eski aşıklarından —hiç değilse öyle geçinenlerden— Konstantinos Monomahos ile evlendi ki 1042'de İmparator olan bu kişi, 1054'e kadar saltanat sürdü.

IX. Konstantinos Monomahos nazik, iyi niyetli, cömert, edebiyatın inceliklerini iyice bilen ve parlak düşüncelere sahip olan bir insandı. Yazarların ve güzel kadınların meclisinden özellikle hoşlanıyordu. Fakat bir devletin yönetimi için gerekli niteliklerden hiçbirine mâlik bulunmuyordu. İmparatorluğu kabul edişi, ne bu ünvanın prestijine, ne de ondan alacağı güce karşı zaafı olduğundan değildi; sadece bunları zevki için ve câzibesine dayanılmaz metresi Sklereni'nin keyfi için kullanmayı isteyişindendi. Zoi'nin kocası olunca Konstantinos, Sklereni'yi saraya yerleştirdi, onu iltifatlara boğdu ve yılların uslandırdığı ihtiyar karısının bu açık paylaşmasını katlanmasını sağlamayı bil-

di. Psellos rivayet eder ki Saray üç bölüme ayrılmıştı. Konstantinos Monomahos ortadakinde oturuyor, iki İmparatoriçe yan kanatlardan birini bölüşüyorlar, öbürü ise Sklereni'ye ait bulunuyordu. Zoi kokular ve düzgünler imâl etmekten başka bir şeyle uğraşmıyor; Theodora hergün hazinelerinin hesabını yeni baştan yapıyordu. Sklereni güzel olmakla yetiniyor; ve gut hastalığına tutulmuş illetli İmparator yorgun bir sanat meraklısının havaî hayatını sürüyordu.

1050'de Zoi, ölümü hiçbir boşluk bırakmadan, vefat etti. 1055'de uzun zamandanberi yıpranmış Konstantinos Monomahos, da hayata gözlerini yumdu. Theodora, yetmiş yaşında birdenbire hükûmeti yönetmeye karar verdi ve bir kaç ay sonra, 31 Ağustos 1056'da kendisi de ölünceye kadar, fiilen iktidarı yürüttü.

Bu işsizlik ve anarşi devresinin imparatorluğa neye mal olduğu kolayca tasavvur olunabilir. Şu yirmi-beş yılın karakterini yapan olayların karmakarışıklığı içinde, bunlara hakim olan hareketin anlamı açıkça sıyrılır: Bu, imparatorun ve saray memurlarının temsil ettiği sivil iktidar ile derebeylik aristokrasisinin içine karıştığı askerî iktidar arasında, giderek daha seçiklikle beliren bir muhalefettir.

Daha 971'de, sonraları 976'dan 978'e kadar birkaç büyük derebeyinin imparatorluk otoritesine karşı baş kaldırdığına tanık olunmuştu. II. Vasilios saltanatının başlangıcında, beyliklerinde hemen hemen saltanat süren ve imparatorun egemenliğine güçlkle katlanan, bu soylular sınıfının düşmanlığı ile mücadele etmek zorunda kalmıştı. Trajan Kapıları bozgunu, büyük kıs-

mı ile, generallerin ihanetine yüklenebilirdi. 987'de derebeyi soyluluğunun en ünlü temsilcilerinden birini, Vardas Fokas'ı tahta çıkarmağa kalkışanlar yine onlardı. II. Vasilios'un kırılmaz azmi isyanları bastırmış, fakat hareketlerle ortaya çıkmak için sadece uygun bir fırsat bekleyen ihtilâl düşüncesini yok edememiştir. Özellikle, İmparatorluğu doğu eyâletlerinde ordu, merkezî iktidara karşı durmaya daima hevesli ve eski ailelere mensup şeflerine bağlıydı.

II. Vasilios'un haleflerinde, orduya dayanan derebeylerine iradelerine boyun eğdirecek ne karakter ne de beceriklilik vardı. Onlara söz geçiremeyince, kendilerini savunmak için, sonucu kötüye varacak dolambaçlı tedbirlere başvurdular. Bundan böyle barışçı bir politika izleneceği maskesi altında sivil iktidar; orduyu zayıflatmakta, mevcudunu azaltmakta, mecburî askerlik hizmeti yerine bir vergi koymakta ustalık gösterdi. Memurlar kitleleri, üstünlüğünü pekleştirirken generallere kötü gözle bakılıyordu. Bu tehlikeli politikanın, direnmeleri ve ayaklanmaları kışkırtması kaçınılmaz birşeydi. 1043'de Konstantinos Monomahos'un tahta çıkışından az sonra, Sicilya'da Araplara karşı seferi ile ün salmış, General Yeorgios Maniakis'in isyanı patladı. General, askerlerine kendisini İmparator olarak kabul ettirmekten çekinmedi; onlarla birlikte Dıraç'a gitmek üzere gemilere bindi ve Sırp'larla ittifak edip İstanbul üzerine yürüdü. Bereket versin, İmparatorluk kuvvetleri ile bir savaş sırasında öldürüldü. Oysaki bu sırada İmparatorluk kuvvetleri geri çekilmeğe başlıyorlardı. Şeflerinden yoksun kalınca, askerleri kaçışılar. Böylelikle ayaklanma bastırılmış oldu; fakat başkaları çıkacaktı.

1047'de İhtilâl Edirne'de patlak verdi. Elebaşısı bir başka general, Leon Tornikios idi ki o da İmparator ilân edildi ve ordusu ile beraber İstanbul surlarına kadar vardı. Fakat kuşatmaya yetecek ne kuvveti ne de silâhları vardı ve düşüncesinden vazgeçmek zorunda kaldı. Bunun üzerine ihânete uğradı, teslim edildj ve işkenceye konuldu.

Biri de öbürü kadar ciddî olan bu iki isyan hareketi başarısızlığa uğramıştı; fakat devlet hayatını huzursuz kılan bir hastalığın belirtilerini oluşturmakta idiler. Derebeylik iktidarı ile İmparatorluk iktidarının karşı karşıya gelişini daha gözle görülür hale getiriyorlardı. Şiddete başvurma devri yeniden açılmıştı. Bununla aynı zamanda, yenilgilerinin hesabını görmek isteyen ve İmparatorluğu zayıflamış görünce silâha sarılan, mağlûp ulusların düşmanlık duygularının uyanmakta olduğu görülüyordu. IX. Konstantinos'un yönetimi, Bizans'ın bütün düşmanlarında büyük umutlar yarattı. Bu nazik ve aydın hükümdar, barışçı niyetlerinin belgesini daha iyi vermek için ordusunu metodlu bir biçimde harap etti. Ordu mevcudunu iskelet haline getiriyor ve böylece onun ne aristokrat isyanlarını desteklemeye ne de generallerin ihtiraslarına âlet olmaya imkân bulamayacağını düşünüyordu. Bir dış saldırı halinde neler olabileceğini, bağlarını koparmak isteyenlerle günün birinde dövüşmek için kendisine bağlı yeteri kadar askere mâlik olmanın ne kadar faydalı olacağını aklına getirmiyordu. Kalem efendisi, kendisini tamamiyle fikrî ve nazarî işlere verdiği anlarda çok zeki IX. Konstantinos, pratik düşünceden inanılmayacak derecede yoksundu. Onun, askerî ele-

manın önemini sivil iktidar yararına azaltma isteği, akli yanlış yollara sürükleyen hayâli bir düşünce idi. Edebiyata ve kültüre olan sevgisi ona Hukuk Fakültesinin tekrar kurulması ve Üniversitelerin yeniden düzenlenmesi gibi, mutlu tedbirler aldırıldı. Fakat bir Aydınlar Bakanlığı —Profesörler Bakanlığı— kurmayı tasavvur ettiği zaman, gerçek dışı duygusunu nerelere kadar götürebildiğini gösterdi. Derebeylere karşı duyduğu kin dolayısıyla aristokrasinin kalesi sayılan Senato'ya, kendisi tarafından atanmış bir yığın üye soktu ki bunlar yalnız burjuvaziye değil, fakat halk tabakasına ve yabancı uluslara mensuptular. Böylece, kendisine bağlı siviller partisini, korktuğu soylulara karşı güyâ güçlendirmekte idi. Tornikios ve Maniakis isyanlarında muzaffer olmak talihine erdiğini görmüşlük; fakat kargaşalıklar sürüp gitti ve devlet, isyancı ve herşeye hazır soylularla gitgide daha kararsız ve kibirli memurlar kitlesi arasında bölündü, paramparça oldu.

Bu genel istikrarsızlıktan ve bu uyuşmazlıklardan faydalanan komşu uluslar, her yönden hücumla hazırlandıkları idiler. İtalya'da Normandlar' fetihlerini genişletiyorlardı. Asya'da Selçuklu Türkleri kımıldanıyorlardı. Kuzeyde, Peçenekler Tuna'yı aştıktan sonra Bulgaristan'da yerleşiyorlardı. Sağanak bütün sınırlar üzerine yığılıyor ve IX. Konstantinos, bununla ilgilenmiyordu. Onu, Roma Kilisesi ile Yunan Kilisesi arasındaki yeni uyuşmazlık çok daha fazla heyecana getiriyordu.

Uzun zamandan beri taraflarda bir düşmanlık artışı görülmekte idi. İnce doktrin konuları ve ibâdetin ay-

rıntıları üzerinde coşan, çok kavgacı karakterli Yunan piskopos ve keşişleri, İstanbul patriki Mihail Kirilarios'un, kapalı fakat herkesin görebildiği onayı ile, Lâtinler'e saldırmaktan geri durmuyorlardı. İki taraf arasındaki polemik; müdahalesini haklı gösterecek kadar ağırlaşınca Kirilarios başkentteki bütün Lâtin Kiliselerinin kapatılmasını emretti. Heyecana kapılan ve o derece öfkelenen Papa IX. Leon, İstanbul'a iki temsilci yolladı ki bunların varlıkları ve işe karışmaları tartışmayı daha da kızdırdı. İki taraf küfürbazlıkta birbirleriyle yarışmakta idiler. Yunan piskoposlar söz anlamıyorlar, Ruhânî Hükümdar'ın temsilcileri de onlardan geri kalmıyorlardı. Hiçbir uzlaşma imkânı bulunamıyordu. Kirilarios bütün tâvizleri red ediyor ve hattâ İtalyan meslekdaşlarını öldürtmeye hazır görünüyordu. Durum fecî bir hâl alıyordu. Sonunda elçilik heyeti, İstanbul'u acele terketti ve giderken, Patrik'i ve taraftarlarını aforozla çarptıran, bir Papalık fermanını Ayasofya'nın mihrabı üzerine bırakmağı ihmâl etmedi. Kirilarios, davranışını değiştirmek şöyle dursun, bir konsili toplantıya çağırdı ve bu konsil de Romalıları aforoz etti; Papalık Fermanı büyük törenle yakıldı ve mezhep ayrılığı ilân olundu. (Temmuz 1054).

Doğu Kilisesi ile Batı Kilisesinin resmen ayrılığı ile sona eren bu vahim anlaşmazlık, fazla olarak, İmparatorluğu Kilise mensupları takımı karşısında zayıfladığını ortaya koyuyordu. IX. Konstantinos'un şahsında, aradığı desteği bulamadığı içindir ki Kirilarios başkent halkını İmparatora karşı ayaklandırmıştı. Bu halk üzerinde enerjik bir patrikin, yumuşak bir Basileus'tan daha etkili olduğu görülüyordu. Karışıklık o

derece şiddetli idi ki tacından kaygılanan IX. Konstantinos, mütevazî ve yalvarıcı bir mektupla özür dilemek ve Rahibin iradesine boyun eğmek zorunda kalmıştı. Derebeylik ile Kilisenin arasında kalan imparatorluk iktidarı, her türlü karşı koyma imkânını kaybetmişti.

IX. Konstantinos'un akibeti kötü ve hayâli politikası, aldığı hızla ve özellikle hükûmetin kendi memurları ile mücadele yeteneğinde olmaması sebebi ile, sürüp gitti. İhtiyar İmparatoriçe Theodora, saltanatının kısa süresinde, değerli generalleri sistemli bir şekilde gözden düşüren sivil takımının etkisi altında kaldı. Çevresindekilerin baskısı ile Theodora kendisine hâlef olarak bir ihtiyarı, Mihail Stratiatikos'u seçti. Bu zat, memurlar tarafından alınan bütün tedbirlere imzasını koyan bir figürandan başka bir şey olmayacaktı. Yeni Basileus, 1056'da taç giydi, fakat iktidarda uzun süre kalamadı. Sabırları sonuna gelmiş olan ordu ve soylular sınıfı ihtilâle kararlı idiler. 1057'de, Paskalya şenliklerinden az sonra, ihtilâlciler başkent üzerine yürüdüler: Kamuoyunu ayaklandıran Patriğin desteği onlarla beraberdi. Gelecekteki imparator şimdiden belli idi. Generaller arasında en ünlülerinden biri, eski bir aristokrat ailenin torunu İsaakios Komninos... Gelip surlar dolaylarında ordugâh kuran güçlü orduyu görünce korkuya kapılan Mihail Stratiatikos görüşmelere girişmeye uğraştı. Fakat o zamana kadar gizlice faaliyet göstermiş olan Patrik, birdenbire ona karşı olduğunu açıkladı; bütün halk ayaklandı; kargaşalık müthişti; Kirilarios, Büyük Kilisenin önünde halkın karşısına çıktı ve İsaakios Komninos'u alkışlattı. Mihail tahttan vazgeçme kararını vermek zorunda kaldı; ölüm-

den kendini kurtarmak için tek şansı bu idi. Eski bir geleneğe uyarak saçlarını traş ettirdi ve bir manastıra sığındı. O zaman Patrik, saltanat iddiacısına ve orduya kapıları açtı. Feodol ve askerî aristokrasinin temsilcisi İsaakios Komninos, 1 Eylül 1057'de imparator ilân edildi. Siviller takımı, eğilmek ve susmak zorunda kaldı. Fakat kendisini yenilmiş saymamakta idi ve 1057'den 1080'e kadar birçok defalar iktidarı tekrar ele geçirmeye uğraşacaktı. Ancak 1080'den başlayarak Komninoslar Hanedanı tahta sağlam olarak yerleşecekti ve bunun içindir ki, gerçekte 1056'da son bulan Makedonyalı Hanedanın bitimini bu tarih olarak saymak adet olmuştur. Aradaki bu yirmibeş yıl, bir bekleyiş, bir anarşi, daha kuvvetli bir iktidara doğru bir yol alış devresinden başka birşey değildir.

İsaakios Komninos, İmparatorluğu ancak iki yıl yönetti. O, imparatorluk iktidarına mutlak niteliğini geri getirmeye ve memurların herşeye hakim oldukları bir rejime karşı duyduğu tepki ile onları işlerden uzaklaştırıp tek başına hükûmeti yönetmeye kararlı sert bir asker idi. Diğer yandan Patrik de Komninos'un, İmparatorluğunu kendi desteğine muhtaç bildiğinden dolayı, gerçek egemenliğin Kilisenin elinde bulunduğuna hükmediyordu. İsaakios Komninos'un kendisini bir tertip ile bertaraf etme kararında olduğunu görünce ona karşı bir ayaklanma hazırlamayı denedi. İmparator kuvvete başvurdu, onu tutuklattırıp sürdürdü, vatana ihanetle suçladı. Ama duruşmaya yer kalmadı: Kirilarios öldü. Fakat hükümdarın cesareti kırılmıştı; kendisinin halk tarafından tutulmadığını, fazla olarak hasta olduğunu hissetmekte idi. Tahttan fe-

ragat etmeğe karar verdi ve kendisine halef olarak dostu Konstantinos Dukas'ı seçip, selefi gibi o da, bir manastıra çekildi.

Konstantinos'un saltanatı sekiz yıl sürdü ve bu, İsaakios Komninos'un politikasına karşı ve onu imparatorluğa yükseltmiş olan asker takımına karşı kesin bir tepki devri oldu. Siviller, memurlar, burjuva sınıfı yeniden iktidara sahip olduklarını gördüler; Senato tekrar en mütevazı kastlara mensup yüksek dereceli memurlar kalabalığının istilâsına uğradı. Bu bir burjuvalaşma, rejimin bir demokratlaşması, bir çeşit radikalizmin askerlere ve kilise mensuplarına karşı zaferi idi. Ordu azaltıldı, fakirleştirildi, tehlikeli şeflerin yerine kendilerine güvenilen kabiliyetsizler getirildi, komutanları özellikle korku veren sınır garnizonlarının mevcudu hiçe indirildi. Sekiz yıl süresince Konstantinos Dukas bu tahrip politikasını mutaassıp bir inatla devam ettirdi. Fakat 1067'de öldüğünde asker takımı, bir kere daha, galip gelecekti. Bu, İmparatorluğun kuvvetlerini tüketen bir denge oyunu idi.

Konstantinos Dukas, Evdokia adında bir dulla Mihail adında henüz çocuk yaşta bir evlât bırakıyordu. Ona enerjik bir esirgeyici sağlamazsa genç prensin tahtı koruyamayacağına hükmeden Evdokia, haklı bir üne sahip general Romanos Diogenios ile evlenmekte acele etti. Böylece askerî aristokrasi, üstünlüğünü tekrar aldı; ordu ve şefleri imparatorluğun bütün ikramlarına ve ihsanlarına eriştiler. Selçuklulara karşı savaşların yeniden başlaması ile kendini gösteren bir prestij politikası, tembellik ve siliklik politikasının yerini aldı. Kaybedilmiş olan bir gelenek, bir hükümdarın askerlerinin başında sefere çıkışı yeniden görüldü.

Fakat hükümdar, 1071'de Türkler tarafından esir edildi. Esir düştüğü haberi açıklanır açıklanmaz genç Mihail, dayısı İoannis Komninos'un nüfuzu sayesinde, VII. Mihail adı altında imparator ilân olundu. Türkler tarafından serbest bırakılan Romanos Dıoyenios İstanbul'a dönmek isteyince Anadolu'da tutuklandı, işkenceye konuldu, gözleri çıkarıldı ve ölümünü beklemek üzere Büyük Adada bir manastıra yollandı.

VII. Mihail Dukas, böylece bir kuvvet darbesi ile imparator olmuştu ve 1071'den 1078'e kadar saltanat sürecekti. Durumun bu yeniden altüst oluşu, iktidarı sivil takımına, özellikle aydınlara geri verdi. İmparatorun eski hocası, ince ve parlak zekâlı Psellos Başbakan oldu ki yazmış olduğu eser bizim için çok değerlidir. Üstünkörü bir bakışla, imparatorluk hâlâ müreffeh ve başkent göz kamaştırıcı görünmekte idi. Fakat ordu ve derebeyleri yenilmiş olmağa nasıl katlanabilirlerdi? Diğer yönden dış olaylara yeteri kadar dikkat olunmuyordu. Normandlar İtalya'nın Yunanlılara ait bölümünü bütünü ile zaptetmişlerdi. VII. Mihail'in tahata çıkışında, Papalık tarafından Apulia ve Kalabria Dukası ilân edilen Robert Guiscard, Kalabria'yı aldıktan sonra Bari'yi de ele geçirmişti. İhtirasları büyüktü. İmparatorluğu kendisi için hayâl ettiği söylenemezse de bunu torunları için düşündüğü muhakkaktı. Bizans'ı İtalya'daki topraklarından bir düzenle uzaklaştırdıktan sonra, kızını VII. Mihail'in oğluna nişanlayarak ona ustaca sokuldu. Böylece, eğer uygun bir fırsat ortaya çıkarsa Doğu işlerine karışmak için haklı sebepler tertipleyip geleceği hazırlamakta idi.

Bu sırada Anadolu'da Türklerin istilâları aralıksız devam ediyordu. Onlar da, bütün dünya hazinelerinin

yığıldığı bu masal beldesinin rüyasını görmekte idiler. Romanos Dioyenos onları geri atmak istemiş ve kendisinin yönettiği bir sefer tertiplemişti. Bu sefer, Bizans Ordusu için felâketli olan ve İmparatorun esir düşmesi ile nihayet bulan Malazgirt Meydan Savaşı (26 Ağustos 1071) ile sonuçlanmıştı. Bu, İmparatorluğun hayatında bir dönüm noktası oluşturan tarihlerden biridir; en zengin ve en güçlü Anadolu eyâletleri bundan böyle Türklere ait olmakta idi. Ordusu, yukarıda doğrultusunu belirttiğimiz politika yüzünden, çözülmüş ve yabancı ücretli askerlerden ibaret kalmış Bizans'ın gelecekte üzerine yürümek için onlar da fırsat kollayacaklardı. Elde bulunan askerlerin büyük bölümünün başında gözüpek, açgözlü, kibirli sergüzeştçiler olan Normand şefler bulunuyordu ki bunlar Bizans'a ancak onun kesesinden zengin olmak ve beylikler kurmak düşüncesi ile hizmet ediyorlardı ve ona bağlı kalmaları için hiçbir yurtseverlik duygusuna mâlik değillerdi. 1077'de askerlerinin desteği ile bir general, Nikiforos Votaniakos, VII. Mihail'i tahttan vazgeçmeğe zorladıktan ve karısı İmparatoriçe Maria'yı da aldıktan sonra kendisini İmparator ilân ettirmeği başardı. Nikiforos uzun zaman saltanat süremeyecekti: Taht üzerinde hak iddia edenler her taraftan ortaya çıkıyordu. Nihayet bir Komninos, İmparator İsaakios'un yeğeni Aleksios, 1081'de Nikiforos'u yıkan bir ayaklanma sayesinde tahtı ele geçirdi. Özetlediğimiz bu karışık devreden sonra ünlü Komninos ailesi tahta sahip oluyordu ve bu askeri aristokrasinin uzun zaman için muzaffer oluşu idi. İmparatorluğun aralarında batabileceği hunca gailelerden sonra, Bizans yeni bir hanedana, yeni bir azâmet ve ihtişam devrini borçlu kalacaktı.

MAKEDONYALILAR ZAMANINDA MEDENİYET

Makedonyalı Hanedanın saltanat zamanı, imparatorluk tarihinin iki yamacı da görünen bir doruğudur. İmparatorluk kuruluşunun ortaya koyduğu kuvvet elemanlarını, fakat aynı zamanda zayıflık sebeplerini seçmeğe çalışmak üzere burada duracağız. (*) Bu aynı zamanda başkent İstanbul'un cihanın gözlerine en kuvvetli bir ışık saçtığı ve bütün uluslar için hristiyanlığın gözbebeği olduğu devirdir. Gezgincilerin anılarında, hattâ onu sadece coşkun ve efsânemsi hikâyelerden tanıyanların hayâllerinde o, olağanüstü anıtlarla dolup taşan eşsiz bir belde olarak görünüyordu. Unutuluyor ve bilinmezden geliniyordu ki birkaç süslü caddenin, mermer binalarla çevrilmiş birkaç meydanın muhteşem dekoru; genellikle üstü kubbeli, iki yanında derme çatma dükkânlar ve insanların kaynaştığı izbeler bulunan daracık sokakların muazzam ve karışık kördüğümünü örtüyordu. Bu izbeler, kalın ve kokuşmuş çamurlu bir patikadan ya da, kurak batağı kuruttuğu zaman, boğucu bir tozun ırmağından ışık alıyordu. Bu

(*) Bu konu Charles Dehl tarafından «*Byzance, grandeur et decadence*» adlı eserde genişçe incelenmiştir.

pislik, serseri kalabalık, pis kokular, sokakları dolduran köpekler, başıboş eşekler ancak her zaman için haykırıslara, itiş kakışlara, böceklerle alışkın bir halkın dayanabileceği şeylerdi. Fakat bu gönül bulandırıcı lâbirentten çıkılınca şahane caddelere, ışıklı meydanlara girilirdi ve sefil halk bu ihtişamdan, onun gerçek sahibi imişçesine, gurur duyardı.

Şehrin en güzel caddesi, onu doğudan batıya kesen Meze idi; bütün anayollar buradan ayrılırdı. Günümüzde İtalya'nın bazı şehirlerinde, özellikle Torino'da olduğu gibi, bütün bu geniş sokaklar boyunca süslü kemerler gezinenleri güneşe ya da yağmura karşı korurdu. Meze'nin boyunca etrafı anıtlarla çevrilmiş ve çoğu eski Yunan tapınaklarından alınma heykellerle süslenmiş birçok forumlar açılmıştı. Kutsal Saray, Avssofya, Senato Sarayı ve Hipodromla İmparatorluk gücünün, hem siyasî hem de dinî iki yüzünün, en yüksek noktasına ulaştığı Augustion Meydanında Meze son buluyordu. Her tarafta kiliseler, taklar, sütunlar vardı: Hristiyanlık dünyasının hiçbir şehri, buna kıyaslanacak bir mimari ululuk araştırması ve zenginlik manzarası sunmuyordu.

Pazarların sıralandığı dar sokaklarda, lüks binaların yükseldiği caddelerde yaşayan bir milyon halk içinde Doğunun ve Batının bütün ırkları birbirine karışmakta idi. Asya'lılar ve Avrupa'lılar için, Rus, Sırp, Bulgar tüccarları için, Araplar ve Suriye'liler için olduğu kadar Venedikliler ve Güney İtalyalılar için Bizans evrensel metropol, her türlü alışveriş ve her çeşit transit yeri, uluslararası aralıksız bir fuarın merkezi, medenî dünyanın bütün altınını kendine çeken dev bo-

yutlu bir mıknaş, sonsuz eğlenceler içinde bir site idi. Önünde bir mabut gibi eğilinen ve halkın hayranlığını çekmek çin peşinden şaşaalı alaylar yürüyen, mücevherlerle yüklü, yarı tanrılaşmış bir hükümdarın azâmetle kasılmış çehresi, bu siteye hâkim bulunmaktaydı.

Hiçbir insan yaratığı, Basileus'un sahip olduğu kadar ölçüsüz, karmaşık bir güce sahip değildi. O, birbirini izleyiş sırasını sürdürdüğü Romalı Sezarlar gibi İmperium'u haizdi ve onlar gibi orduların şefi ve kanunların hakimi Autocrator ünvanının ifade ettiği mutlak bir iktidarın zilyedi, Yaradanın kendisi tarafından Kilisenin en yüksek yol göstericisi olarak seçilmiş Tanrının insanlar arasında ve dünya üzerindeki temsilcisi, cismanî konularda olduğu gibi ruhanî konularda da kanun yapıcısı idi. Taç giyme töreninin -IX. yüzyıldan başlayarak takdis etme töreni- İmparatora bağışladığı karakter, onu insanlar çevresinden o derece uzaklaştırıyordu ki gücünü Tanrıdan başkasından almamış gibi görünüyordu. Bu andan başlayarak önceki kişiliğinin, soyunun ne hükmü olurdu? Tahta çıkış, yeni bir doğuş idi. Senatonun seçimi, halkın ve ordunun onayı bir formaliteden başka birşey değildi. Veraset bile —saltanat iddiacılarına birçok avantajlar sağlamış ve X. Yüzyılda bir halef olma ilkesi haline gelmiş bulunmasına rağmen— meşrûlukta rol oynamıyordu. Kendine taç giydirtmeyi başarmıca, kim olursa olsun bir saltanat gasıbı —devrilinceye ya da öldürülünceye kadar— kutsal hale geliyordu. Tanrı tarafından seçilmiş bulunmasından ötürü Basileus, geçmişinin hesabını vermekle yükümlü değildi. Bizans tari-

hinin gözümüzün önüne serdiği bu kadar bol sayıda kuvvet darbeleri bununla izah edilebilir. En mütevazı kilisenin en ufak papazının nazarı olarak Papalığa yükselebileceği gibi, bir at uşağı da tahta çıkabilirdi.

X. Yüzyıldan başlayarak, gitgide açıklık bulan ve-raset ilkesi ile, bir çeşit yüksek mecburiyetin haklı gösterdiği tahtı ele geçirme ilkesi arasında, dikkat çekici bir birleşme ve yapışmaya tanık oluyoruz: Tahtı ele geçirenler ve gerçekte devleti yönetenler, artık kendilerinden evvelki Basileus'un meşrû varislerini ortadan kaldırmıyorlardı. Onlara ortak oluyorlar ve onlar gibi takdis edilen, onlar gibi kutsal yağ ile yağlanan bu savaş adamları -meselâ bir Lekapinos, bir Çimiskis-, dinin genel yaşantının en kuvvetli elemanı olduğu bu uçsuz bucaksız imparatorlukta, gerçek hükümdarlar haline geliyorlardı.

Cismanî iktidar ile ruhanî iktidarı birbirinden ayrılmaz bir biçimde birleştiren, imparatora orduların komutası, kanunlar çıkarma, konsillerin başkanlığı ve doğmaların tayini, din dışı davranışlarla mücadele ve gerçek inancı yayma görevini veren imparatorluk yönetimi, Sezaropapizm deyiminde tam tanımını bulur. İmparatorluk tören kurallarının zengin ihtişamı ve bu kuralların olağanüstü ince ayrıntıları karşısında bazen hayrete düşülürse düşünmek gerekir ki derin bir biçimde dindar, fakat dinî paganizmden ve tasvirlerle tapmaktan kendini bütünü ile asla kurtaramamış bir ulus karşısında bulunmaktayız! Madem ki Basileus Tanrının temsilcisi idi, o halde onun yalnız insanlar üstünde bir insan değil, Tanrıdan alınmış bir yetki ile sivrilmiş olduğunu duymak, görmek gerekirdi. Elbiselerin

zenginliği, törelerin ihtişamıdır ki ruhlara bu kutsal dindarca izlenimi kazıyabilirdi. Bu, aynı zamanda, Bizans'ın prestijini dünya üzerinde parlatmağa ve onu bir efsâne atmosferine büründürmeğe yardım ediyordu. Tören kurallarına karşı sevgisini en mutlak bir şekilcilige kadar vardırmış ve bunların, bizler için çok değerli, düsturunu kaleme almış olan Konstantinos Porfirogenotos, bu kuralların —reklâmcılık yönünden diyebileceğimiz— kıymetini gözönünde tutar ve şöyle yazar: «Törenlerin ihtişamı sayesinde, imparatorluk gücü daha büyük bir şaşaa ile parıldar, daha fazla şan ve şerefe bürünür ve böylece yabancı ve İmparatorluğa bağlı uluslar hayranlık içinde kalır.

Her bayram için hükümdar, değişik, fakat değiştirilmez bir protokol ile belirli, bir elbise giyerdi. Bu elbisede nadir madenler, değerli taşlar, mineler imkânın son haddine kadar kullanılmış olurdu. Rovenna'nın azâmetli mozaikleri, imparatorluk tören alaylarının ne olduğunu bize gösterir. İmparatorun yaşayışı bile eziyetli törelere bağlanmıştı: Dinî tören yürüyüşleri, kilise ziyaretleri, huzura kabuller, davetler, sivil ve dinî bayramlar, saray ileri gelenlerine ya da yabancı elçilere verilen ziyafetler hergün birbirini kovalayan sahnelerdi ki Basileus bunlarda birinci rolü oynardı. Günümüzde bunların sembolik ihtişamını ancak Papalığın büyük törenleri bize hatırlatır.

Hükümdarın yardımcısı olan, çevresini saran ve imparatorluk sarayının görevlerini bölüşen ileri gelenler hiyerarşisi, bugünkü Vatikan hiyerarşisinden daha az karmaşık değildi. Sarayın kendisi şehrin içinde kapalı bir site idi. Doruğunda imparator ve imparatori-

çenin tahtlarına kurulmuş oldukları bu insan piramidi-
nin tepeye yakın noktalarında kendilerine Soylular
Soylusu, Kürapalates, Sezar ünvanları verilmiş prens-
ler ya da evlât edinilenler yer alırdı. Bundan sonra on-
sekiz ünvan sahibi, altmış görev sahibi, altmış kamu
hizmeti sorumlusu gelirdi ki bunlardan herbiri, ger-
çekte bütün İmparatorluğun bir ucundan öbür ucu-
na kadar, sayısız bir kâtipler ve hizmetliler kalabalığı-
na kumanda eden birer servis şefi idiler.

İmparatorun, isterse iktidarı kendi adı altında yü-
rütmeği onlara bırakmaya, isterse bunun tersine ira-
desinin mutlak biçimde hükmü altında tuttuğu bu ba-
kanlar aracılığı ile hükûmeti yönetmeye hakkı vardı.
Ne otoritesini sınırlayabilecek Senato, ne de halk ger-
çekte ciddî engeller çıkarmazlardı. İlk kuruluşta Sena-
to bütün önemli meseleleri incelemekle görevli idi;
memurların tayini ona aitti; kanunları inceler ve tartı-
şırdı. Fakat imparatorlar azar azar onu bu imtiyazla-
rından ayırıp sıyırdılar ve sonunda tahtın boş bulun-
duğu ya da iktidarın küçük yaşta bir hükümdar ile za-
yıflamış olduğu haller dışında etken bir müdahalede
bulunamaz oldu. Zira her ne kadar imparator, takdis
edilmiş olmasının gereği olarak, bütün insan iktidarla-
rının üstünde bir gücü haiz idi ise de bir başbakan ya
da bir naip için hal böyle değildi. Bu gibi hallerde Se-
nato rolünün bilincine varıyordu. Halka gelince, o yüz-
yıllar boyunca bütün siyasî önemini kaybetmişti; hi-
ziplere (faction) imparatorluk memurları başkanlık et-
mekte idi ve hükûmetin tek kaygısı, bu fakir ve kımıl-
danan halk kitlesinin varlığının sürdürülmesini sağla-
mak idi. Ayaklanmalar daima korkulu, önceden görül-

mesi güç, şiddetli, kanlı oluyordu. Bunlar, halk takımının kamu işlerine ilgili bulunduğunu gösterebilmesinin tek yolu idi. Bütün mesele, onu sükûn halinde, durumundan hoşnut değilse de hiç olmazsa ilgisizlik ve hareketsizlik içinde, tutabilmenin çarelerini bulmakta idi. Dinî ve sivil bayramlar, ihsanlar ve özellikle sirk oyunları onu oyalamak ve uyuşturmak içindi. Şehrin valisinin esas işi bu idi.

Başkentin böylesine parlak yaşayışı, hükümdarların ihtişamı, onların gücünü maddileştiren dev boyutlu yapılar, askerî birliklerin donatılması ve aylıkları, seferlerin düzenlenmesi, Bizans diplomasisinin altın karşılığında barışı satın almada gösterdiği kolaylık aralıksız ortaya güç meseleler koyan ve çoğu zaman hazineyi çökerten bir masraflar bütünü oluşturmakta idi. Vergiler, sonuç olarak bütün devirlerde aynı kalan, bazı bölümlerde sıralanmıştı. Bunlardan başlıcası bir kişisel vergi, kafa vergisi idi. ki mülkiyetten yoksun vatandaşları ve belki de hristiyan dininden olmayanları yükümlü tutuyordu. Taşıtsız mallar özel bir vergiye tâbi kılınmışlardı ve Anone denilen aynı vergi mahsûller üzerinden alınmakta idi. Açığı kapatmak, askerî ve sivil büyük teşebbüsleri finanse etmek için olağanüstü vergilere başvurmak gerekiyordu. Bunların topyekûn miktarı o andaki ihtiyaca tâbi bulunuyor ve malî rejimi çok keyfi ve güvensiz bir hale getiriyordu. Vasıtalı vergiler, ancak ticaretin verimli olduğu ölçüde gelir sağlamakta idi. Dış ve iç politikanın dalgalanışları devletin refahı üzerinde yankılar yapıyordu.

Devamlı savaşlar, sık sık vukubulan kargaşalıklar imparatorluk maliyesinin hemen daima hazin bir du-

rumda bulunuşunu izah eder. Makedonyalı Hanedan zamanında, hükümdarların enerjisinin, tebaalarına güven aşılması, onları vergi memurlarının gayretkeşliğinden koruması, büyük arazi sahiplerinin zulmünü frenleyen bir ciddiyetle çalışmaya teşvik etmesi sayesinde maliye en yüksek durulma düzeyine ulaştı. Bu hükümdarlar adil, cömert, hattâ bazen son derece cesur bir sosyal politika yürütüyorlardı. Bu, kimi zaman derebeyleri kızdırıyor, fakat imparatorun prestiji ve sertliği ile muzaffer oluyordu. Eyâlet idaresine gelince, muhakkak hükûmetin en parlak ve en mutlu başarılarından biri idi. Bütün eyâletlerde, evvelce bahsetmiş olduğumuz, Thema denilen aynı tali taksimat sistemi uygulanıyordu.

Coğrafi ve ticarî bir toprak bütünü oluşturan Thema, aynı nitelikleri gösteren bir merkez şehre bağlı bulunuyordu. İdarî sebeplerle ya da bazı ticarî akımların yer değiştirmesi sonunda, merkezî iktidarın sık sık bu themaların sınırlarını değişikliğe uğrattığı oluyordu. Bunların sınırlarını kesinlikle bilemiyoruz; fakat sayılarını bilmekteyiz: Doğu ve Batı diye iki gruba ayrılmış olarak otuzbir tane idiler. Doğu, çok farklı olarak, imparatorluğun daha zengin ve nüfusu daha fazla bölümü idi. Anadolu themaları üretimlerinin bolluğu ve Bizans'a en iyi askerlerini ve gemicilerini sağlayan bir nüfusun çokluğu sebebi ile öbürlerine özellikle üstün gelmekte idiler. Bundan dolayı, Doğu Themalarının memurları, rütbe bakımından olduğu kadar varlık bakımından da, Batıdaki meslekdaşlarına göre daha çok lûtfâ uğramış bulunuyorlar ve imparatorluk yönetiminin aristokrasisini oluşturuyorlardı. Themanın valisi

bir Kral naibinin bütün iktidarını yürütmekte idi. Hükümetinin alanı içinde, kendisini bizzat seçmiş ve tayin etmiş olan ve bütün raporlarını doğrudan doğruya alan imparatoru temsil ediyordu. Vekâlet yolu ile hükümdar olan bu valiler, Basileus'tan başkasına hesap vermez ve merkez teşkilâtın tam bir kopyası olan, eyalet teşkilâtının başında bulunurlardı.

Themalar, Thurma'lara bölünmüş idi. Bunlar kaymakamlıklara ve onlar da Banda denilen küçük arazi birliklerine ayrılmıştı. Bu teşkilâtlanma bizim bugünkü vilâyetlerimizi, kazalarımızı, bucaklarımızı akla getirmektedir. Fakat Bizans yönetimi, bu alacalı İmparatorluğun kendi kuruluşu onu aralıksız bir sömürgecilik politikasına zorladığı içindir ki silâhlı elemana bir üstünlük vermekte idi. Bu toprak taksimatını idare edenler subaylar ve Themanın valisi bir komutan idi. Askerî birliklerin şefi ve arazi bölümünün askeri valisi olarak, önemli sayıda uzman memurların yardımı ile sivil hizmetlerin yürütülmesini sağlıyordu. Bunların içinde adalet ve maliye işleri ile görevli bir başbakan, komutanın astı olmakla beraber, ondan geçirmeksizin imparatora hesabını vermekte idi. Bu, merkezi hükümet için bir kontrol aracı ve gücünden başı dönen bir valinin yaratabileceği telhikelere karşı bir korunma imkânı idi. Esasen bu Kral naiplerine karşı imparator mutlak bir iktidar kullanıyordu: İsteğine göre onları azil ya da başka yere tayin edebilirdi. Onları gönderdiği özel memurlar aracılığı ile denetlemekten ve piskoposlar aracılığı ile gözetmekten geri durmazdı.

Hegemonyasına boyun eğdirdiği uluslara karşı imparatorluk, onların sempatisini kazanmak için, yeteri

derecede hoşgörölü bir politika uyguluyordu. Yerli törelere uyuluyor ve, yeni tebaayı geleneklerini yıkan bir yönetimin şiddetine tabi tutmak şöyle dursun, valiler ve onların iş arkadaşları kendi ilkelerini halkın alışkanlıklarına uyduruyorlardı. İmparatorluk, dünün mağlûplarının galipleri içinde eriyip kaybolmaktan çok mağrur, şerefle taşıdıkları rütbe ve ünvanları bol bol dağıtıyordu. Halkın kendisi de en fazla hassas oldukları lütuflardan faydalaniyor, az ya da çok uzun bir süre vergilerin birazından ya da bütününden muaf tutulduğunu görüyordu. Onları yeni efendilerine bağlamak için daha çoğuna lüzum yoktu. Bu mutlu hayal devresinde, idare ve kilise, dil ve din birliği yolu ile, sindirimi hızlandırmak için faal bir şekilde çalışmakta idiler. Böylece eyâletler Yunanlılaştırılmış oluyordu. Bizans medeniyetinin prestiji o halde idi ki kendini kolayca kabul ettiriyordu. Aslında da bu medeniyet, hiçbir zaman, Bizans'ın altın çağlarından biri olan, X. yüzyıl boyunca olduğu kadar parlak olmamıştı. Bu, aynı zamanda Bizans'ın en büyük ekonomik faaliyet devridir. Bu devirde iç sanayi ve dış ticaret gelişmelerinin ve yoğunlaşmalarının en yükseğine ulaşmışlardır. O sırada İstanbul'un şaşaası cihanın gözlerini kamaştırmıştır.

Bu muazzam alış verişin korunması ve yayılması, ona durmadan yeni pazarlar, daha çok ve daha verimli ihracat kapıları sağlama zorunluluğu, böyle bir refahın kıskırttığı ihtiraslara karşı kendini savunma, fetihlerini sağlamlaştırma ve genişletme mecburiyeti Bizans'ın ordusunu, emperyalizminin vazgeçilmez ve kesin bir amacı yapmakta idi.

Bunun içindir ki aynı olayın devir devir vukua geldiğini görüyoruz ve göreceğiz: Eğer bir ayaklanma kor-

kusu ile ya da kişisel kanısı sebebi ile bir imparator askeri iktidara karşı sivil iktidarı korursa — bir kelime ile imparator antimilitarist ise— Bizans'ın prestiji çöker, derhal eyâletler isyan eder ve düşman sınırları aşar. Fakat Basileuslar genellikle, kendi güçlerinin ordularının gücüne bağlı olduğunu anlayacak kadar açık görüşlü oldular ve içlerinden çoğu ordularını sağlam, iyi donatılmış, yüksek ücretli, aralıksız seferber halde tutmak için çaba harcadılar. Ulustan asker toplamalar, aslında orduya yeterli gelmiyordu ve imparatorluk yabancı ücretli askerlerin hizmetine başvurma zorunda kalıyordu. Bütün Avrupa, yakın doğu, kuzey Afrika ulusları Bizans'a maceracı kontenjanları sağlıyorlardı. Bunlar dolgun aylık alıyorlar ve savaşı zanaatların en güzeli ve en iyi para getireni sayan adamlar gibi döğüşüyorlardı. Yazık ki, bu adamlar cesur olduklarından daha az disiplinli idiler. Bir ulusal göreve bağlı olarak değil de kendi iradeleri ile asker olduklarından, birçok defalar, halinden memnun olmayan ve kuvvetlerine güvenlerinden cesaret bulan işçilerin her devirdeki düşüncesini ortaya koymakta idiler: Harbe girecekleri sırada silâhlarını bırakmaktan çekinmiyorlar ve tazladan ek bir ücret isteyerek adetâ grev yapıyorlardı. Bununla beraber ve sonuçta birer teknisyen olmaları sebebi ile yeteneğine hayran kaldıkları bir şehrin prestijine karşı çok duygulu bulunuyorlardı. Her ne zaman Bizans ordularının başına bir —Belisairius, bir Narses gibi— büyük bir asker getirebildiyse ya da her ne zaman imparatorun kendisi tecrübeli bir komutan oldu ise ücretli askerler şahane bir şekilde döğüstüler; kendilerine komuta edenleri küçük gördükleri zaman ise avaklanma ya da kaçmaya hazırıldılar.

Büyük seferler için kurulan ve süvarinin en geniş yeri aldığı bu kütle halindeki ordunun yanında Bizans, sınırlarında takdire değer bir savunma teşkilâtı kurmayı bilmişti. Ve bu teşkilât bulunmasaydı, sınırdaş ulusların devamlı saldırılarına uzun zaman dayanamazdı. Birçok istihkâm, sur, kale ya da kastella hatları gerektiğinde savunucuların yavaş yavaş çekilmesine imkân veriyordu. Bu çekiliş sırasında savunucular, memleket içerilerine göçen ziraatçi ahaliyi koruyorlar ve daima yeni meyzilerle, yeni bir engeller şebekesi ile durdurulan düşmanın hamlesini azar azar kırıyorlardı. Hareket yetenekleri son derece olan ve ellerinde çok süratli bir hafif süvari kuvveti bulunduran bu birlikler bütün sınır boylarına sepiştirilmişti. En ufak bir tehlike anında kendilerini bir noktadan öbürüne aktarıırken, bu birlikler perdesinin koruması altında, daha güçlü ve harekete daha az yetenekli grupların seferberliği tamamlanıyordu. Barışı uydurma bir hikâyeye sayan bu askerler çetin ve tehlikeli, fakat hür bir yaşantı sürüyorlardı. Yaptıkları savaş, bir vuruş, bir pusu, bir akın, karanlık gecelerde ok gibi bir fırlayış, boğaz boğaza bir mücadele savaşı idi ki bu onları sertleştirip pişiriyordu. Fakat düzenli ordunun ücretli askerlerinden de daha az disiplinli olan bu adamlar, savunukları uzaklardaki masal şehrini ancak adı ile tanıyorlardı. Onlar gerçekte, İmparatorluğun son bulduğu uçlarda beyliklere sahip olan feodal baronların adamları idi. Bu baronların güvenilmez bağlılıklarının karşılığı; mensup oldukları kastın gururu, güçlü oldukları duygusu ve çilerinden birini birdenbire taht üzerinde iddia sahibi yapan bir ihtirastan başka birşey değildi.

Ne yazık ki Bizans, ordusuna hemen daima yapmış olduklarına eşit fedakârlıkları, tarihinin hiçbir devrinde, donanması için yapmadı. VIII. yüzyılın sonuna kadar Akdeniz'in tek büyük denizci devleti olduktan sonra yüzyıl kadar deniz hegemonyasını Araplara bıraktı ve her ne kadar İmparatorluk, X. yüzyıldan XII. yüzyıla kadar bahriyesini yeniden düzenlemeye çalıştıysa da, XIII. ve XIV. yüzyıllarda Venediklilerin ve Cenevizlilerin hizmetine başvurmanın daha kârlı olacağını sanmakla ağır bir yanlış iş işlemiş oldu. Onlara bu hizmetlerinin karşılığını, verdiği imtiyazlarla ödemesi gerekti. Bu imtiyazlar ise kendi ticaretine öldürücü bir darbe vuran bir rekabet yarattı. Oysa ki, gemi yokluğundan dolayı artık bu rekabetlerle mücadele edemiyordu. Fakat hiç değilse Bizans, Rum Ateşinin sırrını elinde bulundurmakta, uluslar arasında tekti ve bu kadar uzun zaman denizlerin egemenliğine sahip olmasını buna borçlu idi. Kallinikos adında bir Suriyeli tarafından keşfedilen ve Bizans'lı patlayıcı madde teknisyenleri tarafından devirden devire daha korkunç hale konulan bu esrarengiz «ateş» in kimyasal bileşimini bilmiyoruz. Araplar, gemilerinin teknelerine demir kaplamak sureti ile bundan korunmaya çalıştılar, ama tayfaların dehşete kapılmasına karşı ellerinden birşey gelmiyordu. İgor'un bütün askerlerinin, İstanbul'a saldırmaya giderken, üzerlerine ateş yağmaya başlayınca kayıklardan silâhlarının ağırlığı ile kendilerini suya attığı görüldü: Boğularak ölmeyi yanmaya tercih etmişlerdi. Hiçbir şeyin Rum Ateşini söndüremediği doğru muydu? Bu, acaba pânik halindeki bir korkudan doğan efsane değil miydi? Buna karar vermek kabil değildir. Öyle görünüyor ki, bizim

savaş barutlarına benzeyen bu madde ile doldurulmuş bomba ve humbaralar korkunç bir gürültü ile patlıyordu. Yine biliyoruz ki, bu müthiş kimyasal karışım ile dolu kazanlara daldırılmış borular —sifonlar—, düşman üzerine yağmur halinde çökerek insanları kavuran ve gemileri ateşe veren alevler fışkırtıyordu. Bu da bombaları doldurmaya yarayan karışımın aynı mıydı? Bunu bilmiyoruz. Fakat bu silâhın, bu cehennem ateşinin moral etkisi, en azından maddî etkisine eşitti ve Rum Ateşinin saldığı dehşet, bütün Ortaçağ boyunca, Bizans efsânesinin elemanlarından biriydi.

İmparatorluk iktidarının kendi yapısı, otokratizminin mutlak ve tanrısal karakteri olağan olarak hükümet düzeninde son derece bir merkezîyetçilik halinde ifadesini bulmaktaydı. Bu merkezîyetçilik Basileus'a, imparatorluğunun bütün iç faaliyetlerinde otoritesini hissettirmesine imkân veriyordu. O, kendi kendisinin başbakanı idi. Logohet'ler, hükmeden ve karar veren mutlak hükümdarın kutsal şahsı ile teknik büroları birleştiren aracılardı. Bu bürolarda bütün bir adsız kâtipler kalabalığı dosyaları tutar, istatistikleri inceler, sorunları çözümler ve imparatorun emirnamelerini çıkarırken dayanacağı belgeleri biriktirirdi. Haber alma ajanları, yürütme ajanları pasif bir biçimde hükümdarın iradesinin hükmü altında idiler. Eğer o danışır, davranışlarının hesabını verirse bu, ancak ve ancak böyle istemiş olmasındandı. İmparatorluğu baştan aşağı ona bağılı idi.

İç yönetimin en zayıf noktası, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, hemen devamlı olarak maliye teşkilâtı idi. En büyük hayallerden başkasını kabul edemeyen Bi-

zans politikası, muazzam paralara ihtiyaç gösteriyordu. İmparatorluğun ihtiyaçları, gelirlerini aşıyordu. Bununla beraber, refahı dünyanın gözlerini kamaştırmaktaydı: Ticareti yoğundu, sanayii verimliydi, elemeği pahalı değildi, sanatçılar ve işçiler çalışmakta idiler. Fakat üretimlerin ve mübadelelerin kârları, normal ihtiyaçlara eşit bir gelir meydana getirmiyordu. Bu bakımdan sık sık olağanüstü tedbirlere, ek gelirlerle ya da, bugün dediğimiz gibi, vergi ayarlamalarına, katma kesirlere başvurmak gerekiyordu. Gayet iyi biliyoruz ki, bütün bu ustaca manevralar enflasyona, paranın değerinin düşmesine, az ya da çok kılık değiştirmiş bir iflâsa doğru yol almaktan başka birşey değildir. Bütün imparatorların iyiniyeti, daima kuvvetli bir inanç ve kanı ile ortaya konuldu. Denilebilir ki hepsi aynı ilkeleri ilân, aynı ülküyü ifade ediyorlardı. İmparatorluk tebaalarını bunaltan kamu yükümlülüklerini azaltmak ve maliye memurlarının herhangi bir eziyet yapmalarına, görevlerini herhangi bir suretle kötüye kullanmalarına müsaade etmemek. Bundan sonra, delikleri tıkamak gerektiği için vergi oranları arttırılıyor, yeni resimler yaratılıyordu. En gözde olan taktik şu idi: Bütçenin bir bölümünde gürültü ile ilân olunan bir vergi indirimi yapılıyor, oysa ki başka bir bölümle, yalnız bunu karşılamakla kalmayıp hazineye esaslı bir gelir sağlayan, yeni bir yükümlülük sokuluyordu. Böylece Bizans, bütün medenî cihanın hayallerini dolduran bu ihtişama rağmen ve muhakkak ki dünyanın en zengin sitesi olduğu halde, oldukça zahmetli bir şekilde günü gününe yaşamakta idi. Hiç olmazsa son yüzyılından önce, büyük malî yıkıntılar görmediyse bu,

ekonomik faaliyetinin yoğunluğu, sıkıca ve sebatla çalışması sayesinde.

Gerçekten, durumu dolayısıyla Bizans, ticaret bakımından dünya yüzündeki bütün uluslar arasında imtiyazlı bir mevkide bulunmakta idi. Ülkeden ülkeye, ulustan ulusa mübadelelerin yapıldığı bütün büyük yollar gelip İstanbul'da kesişiyorlardı. Arap korsanların girişini engeleyebildiği sürece, Akdeniz ve Adriyatik onun oldular. Balkanlar yoluyla Orta Avrupa'nın içine kadar girmeyi sağlıyordu; Karadeniz aracılığı ile Rusya yollarını tutmakta idi. Suriye'de ve Mısır'da hakim olması dolayısıyla Afrika, Seylan, Hint, İran, Çin ürünlerinin batı dünyasına doğru yollandığı kervan geçitlerinin ağzında yer almış bulunuyordu. Böylece İstanbul bütün dünya ticaretinin hazır deposu ve pazarı haline geliyordu. Yalnız İstanbul değil, Akdeniz ve Karadeniz, İyoniyen Denizi, Ege Takım Adaları kıyılarındaki kurulmuş imparatorluğa ait bütün limanlar da böyleydi. Bizansta olduğu gibi Selânik'in, İskenderiye'nin, İzmir'in, Trabzon'un çarşı ve sokaklarındaki sayısız sanatkârların dükkânlarında sanayi ürünleri yığılmakta idi ki bu sanayi aslı bakımından lüks sanayii idi. Bizans, ticaret filoları aracılığı ile Batıyı özellikle imâl ettiği, biriktirdiği ve dünyanın bütün uluslarına dağıttığı güzellik, zenginlik ve ihtişam ile besliyordu: Kuyumculuk, mücevhercilik eşyası savatlanmış madenler, mineler, mozaikler, ipekli menşucat, sırma işlemeli ya da desenli kumaşlar, boyanmış ve işlenmiş deriler, çiçek esansları, doğunun kokulu reçinaları, her çeşit ve her kökenden sanat eserleri. ve yine denilebilir ki gezegenin bütün ırkları gelip bu limanlarda buluşuyor, dün-

yanın bütün ülkelerinde cihan ticaretinin ölçüsü olarak, Bizans'ın altın parası, bezant kabul ediliyor ve aranıyordu.

XII. Yüzyıldan başlayarak malî durumunun kötü-lüğü, kendisini denizciliğini feda etmek zorunda bıraktığı zaman, İstanbul'un durumu yaşamasını sürdürmesine imkân verdi. Dünya ticaretinin insiyatifi ve doğrudan doğruya kârı artık ona ait bulunmuyordu. O, artık bir transit yerinden başka bir şey değildi. Ancak dünyanın ekonomik faaliyeti emrine verdiği limanları, rıhtımları, depoları varlığını devam ettirmesine müsaade etti. Dolup taşan zenginlikler artık onun malı değildi; fakat öbür uluslar bunun farkında olmuyorlardı ve Bizans yıkılışına kadar onların gözlerinde aynı büyüleyici şaşaa ile parladı.

Bizans Hükûmetinin, az ya da çok başarı ile, çözümlmeye çaba harcadığı en çetin mesele daima imparatorluğun birliği problemi oldu. Bu ölçüsüz devlette ne ulusal birlik, ne de dil birliği vardı. Alfred Rambaud, onu pek doğru olarak şöyle tanımlıyor: «Yirmi ulusu (tek bir hükümdar, tek bir inanç) formülü ile yöneten ve birleştiren bütünü ile yapma bir yaratık.» Batıyı, Suriye'yi, Mısır'ı aynı bir egemenlik altında sıralamak, uygulamada gerçekleştirilemeyecek bir rüya idi. İmparatorluk kendisini Romalı kökünden hiçbir zaman bütünüyle koparmayı başaramadığı, birçok yüzyıllar boyunca lâtince resmi dil olarak kaldığı ve ahalisini teşkil eden Yunanlılar kendilerine ısrarla «Romalı» adını verdiği halde, o gerçekte doğunun etkisi altında Yunanlı — Hellenik bir imparatorluktan başka birşey değildi ve olamazdı. Fakat Batı, Suriye, Mısır ondan

ayrıldıktan sonra bile hellenizme yabancı kalan ne kadar çok nüfusu kapsamakta idi! Bunlar Türkler, Araplar, Ermeniler, Slavlardı. Bu karmakarışık uluslara, milliyetçi bir duygu olmasa bile, hiç değilse bir çeşit ulusal birlik nasıl kabul ettirilecekti? Yasalarda ve idarede lâtince kullanılmasının ağır bir yük oluşturduğunu, zamana uymaz bir şey olduğunu anlayınca iktidar, hellenizmi yaymak suretiyle bu amaca ulaşmaya uğraştı. Bütün yakındoğu ulusları, yüzyıllar boyunca ve kendiliklerinden ticarete, gemicilikte, alışverişlerdeki kolaylığı dolayısıyla Yunanca kullanmaya alışmışlardı. Bu, olağan olarak bir Arapça, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca-karışımı olan ve Akdeniz limanlarında kullanılan Sabir adlı lehçeye benzetebileceğimiz bozuk ve vahşi bir Yunanca idi. Fakat bütün düzgün olmayan yönlerine ve yabancı dillerin bulaşmış olmasına rağmen yine de Yunanca idi. Yunanca tek resmî dil, yönetimin ve Kilisenin dili olarak yer alır almaz, esasen bunu bilen uluslar için, direnişle karşılaşmaksızın, bir çeşit ulusal dil halini aldı. Sinsi, usta ve aslında son derece liberal olan Bizans politikası, bu yabancı ırklara karşı kucak açan, sempati yaratan, birleştirici ve bağışlayıcı bir politika idi. En yüksek mevkiler, en önemli komutanlıklar, yararlığa, bağlılığa, görülen hizmetlerin değerine verilen ödüller seçkin yabancılara bağışlanmakta ve bunlar evlenme yolu ile Bizans aristokrasisinin içine girmekte idiler. Son derece yoğun ve seyrek olarak zâlim bir hristiyanlık propagandası, güçlü bir hristiyanlaştırma çabası, misyonerlerin yorulmak bilmez faaliyeti, Yunan Kilisesi Piskoposluklarının en uzak eyâletlerin sınırlarına kadar yayılması, Bizans'ın prestiji ile, zenginlikleri ile, ihsanları ile ver-

diği mevkileri ile kendine çekmiş olduğu insanları mânevî bir bağ ile ona bağlamakta idi. Bu «inancın yayılması» işi, keşişler arasında sayısız ve kusursuz ajanlar buluyordu. İç rejimde dayanılmaz ve kimi zaman tehlikeli olan keşişler dışarıda hıristiyanlaştırma işinin vazgeçilmez araçları idiler. Onlar ve onların zaviyeleri, kiliseleri, manastırları sayesinde ki bütün Güney İtalya Yunan dilinin ve ibadetinin ülkesi oldu. Böylece din birliği, dil birliği ve bütünü ile doğrudan doğruya hükümdara bağlı güçlü bir merkezîyetçilik yolu ile, bu biçimsiz imparatorluğun muazzam gövdesi, sonuç olarak bir çeşit bağlantı, bir ulusal bütünlük gerçekleştirmeyi başardı. Fakat birliğinin en güçlü elemanı başkentten parıltısı, ihtişamı, dünyayı saran ünü idi. Bir kimse imparatorluğun tebaası olunca, kendisini bu ululuğa ve bu şan ve şerefe ortak sayıyordu.

Bununla beraber, elindeki bütün güçlülük elemanlarına rağmen İmparatorluk söndü ve çöküş gününe kadar olan yaşantısı, yıkılış ile kalkınma arasında aralıksız, hattâ monoton denilebilecek, bir geliş gidiş oldu. İmparatorluk kuruluşundaki mutlâkiyetin gizlediği yıkma mayaları gözönüne alınırsa bu garip tecelli kolayca açıklanır. Orada herşey, takdis töreninin tanrılaştırdığı tek bir adama bağlı bulunuyordu. Fakat eğer, bu erguvan rengi ayakkabılı, sırma elbiseli mabut kendi insan atalarını aşmayı başaramazsa, eğer Basileus korkak, aciz, kararsız, görevinin yükü altında cesareti kırılmış ya da ezilmiş ise, eğer iktidardan tatmin olunmaktan başka birşey beklemiyorsa ve sahip olduklarının sarhoşluğu içinde çetin işinden yüz çeviriyorsa, hemen ve her tarafta korkunç anarşi mih-

raklarının patlak verdiği görülüyordu. Hükümdarların yaş küçüklüğü, saltanat aralıkları, hanedanların sona erışı hemen daima ayaklanmaları ve ihtilâl hareketlerini davet ediyordu. Veraset ilkesi, uyulduğu hallerde bile, kanun kuvvetinde değildi. Bu hâl ihtiraslılar, sergüzeştçiler, askerlerinin bağlılığını sağlamış generaller için nasıl bir kışkırtma oluyordu! Halk ihtiraslarını harekete getirmek, bir kargaşalık yaratmak, taraftarlar, katiller toplamak daima kolaydı. Bu sebeplerdir ki 395 yılı ile 1453 yılı arasında Bizans, altmış-beş ihtilâl ile sarsıldı ve yüzyedi imparatorundan altmış-beşi, tahtlarını bırakmağa zorlandı, boğuldu, kör ya da kötürüm edildi, karnı deşilerek, erkeklik uzuvları koparılarak, kafası kesilerek öldürüldü. Heraklides Hanedanı söndüğünde altı ya da yedi, İsauria'lı sülâle son bulduğu zaman birkaç yıl içinde dört ihtilâl, Makedonyalı hanedanının şerefli devrinden sonra taht için mücadele eden rakipler kalabalığı arasında çeyrek yüzyıllık bir anarşi, Komninosların peşinden ve sonra da Paleologosların hükûmeti zamanında aynı şey. İşte, herhangi sebeple iktidarın zayıflamış görüldüğü zamanlarda birbirini aralıksız kovalayarak imparatorluğun üstüne çöken ve onu yıkan anarşi rejimleri bu idi. Bu fırtınaların her biri, yalnız can bakımından değil —zira insan hayatının değeri yoktu—, her çeşit maddî yıkıntılar ve özellikle eyâletlerin derinliklerine kadar yayılan ahlâkî yıkıntılar bakımından devlete paha-hiya mâl oluyordu. Bu fecî anlarda imparatorluk parçalanmak üzere görünüyordu. O anlarda ahlâk, Kilise ve ekseriya büyük derebeyi aristokrasisine mensup olan ve taht üzerinde iddiasını ortaya koymak için fırsat gözleyen şefler tarafından kumanda edilen ordu

ona karşı bulunuyordu. Halk ayaklanmaları arasında, 532'deki Nika İsyanı en şiddetli ve kanlılarından biri oldu. Bu isyan sırasında Jüstinyanus hipodromda boşanıp haykıran, umutsuzluktan sarhoş kalabalığın hakaretine uğradı ve suçlanarak bu dev yapılı ihtilâl mahkemesi önünde kendini boş yere savunmaya girişti. Eğer Theodora'nın cesareti onu direnmeye zorlamamış olsaydı, eğer Belisairus'un vahşi azmi, arena üzerine kırkbine yakın cesedi seren bir bastırma hareketini başarmamış bulunsaydı tahtını bırakacaktı. 1042'de halk tabakasının, sonuçları bakımından daha az fecî fakat belirtilerindeki şiddet bundan hiç te noksan olmayan bir başka ayaklanmasına tanık oluyor ve bu ayaklanma sırasında kitlenin harekete geldiğini, mahpusların salıverildiğini, Saraya saldırıldığını, imparatorluk mallarının talân ve hazinenin yağma edildiğini, İmparator V. Mihail ve müşavirlerine işkence yapıldığını, ihtiyar İmparatoriçe Zoi'nin tahta oturtulduğunu görüyoruz. Hernekadar bu halk kabarışları müthiş idiyse ve anıde vahşi ve umulmaz öfkelere serbestlik veriyorduysa da bunlardan az kanlı olan kilise isyanları daha az vâhim değildi. Bunlara tek bir örnek vermiş olmak, özellikle 1057'de saltanat gasıbı İsaakios Komninos'un Patrik Mihail Kirularios'un kesin müdahalesi sayesinde tahtı ele geçirdiği sırada, Ayasofya'yı isyancılara teslim ettiğini ve Kiliseyi Hipodromun bir şubesi haline soktuğunu söyleyelim. Askerî ayaklanmalara gelince, pek çok saltanat gasıbı erguvan rengi elbiseyi bunlara borçlu idiler. Sadece en büyüklerini ve iktidara sahip olunca kaderlerine lâıyk olduklarını gösterenleri şöylece sıralayabiliriz: Fokas'ı deviren He-

raclius, İsaerialı Leon, Nikiforos Fokas, Aleksios, Komninos...

Şu haller, imparatorluk mutlakiyetinin, onu yıkmağa yönelen bu derin, daima gem almaz güçler karşısında gerçekte ne derece zayıf ve silâhsız olduğunu gösterir. Rejimin istikrarı, hattâ imparatorluğun hayatı yalnız hükümdarın niteliklerine bağlı kalır. O, kendisine itaat ettirebilirse herşeyi yapabilir; fakat ancak aynı zamanda hem hayranlık ve hem de dehşet aşılarsa ona itaat olunur. Devasız bir anarşiyi maskeleyen ölçüsüz bir despotizm... İşte Bizansın rejimi budur. Lâkin bu rejim, bir istikrarsızlık ve korkunç bir yılgınlık yaratsa da zekâ için, düşüncenin bütün buluşları için, bütün sanat ürünleri için harekete geçirici ve başdöndürücü bir iklim oluşturuyordu. Makedonyalı Hanedanın saltanatı zamanında Bizans, insan kültürünün en yüksek mihrakı idi. Onun fikrî hamlesi, bilgiye susamışlığı, hummalı denecek heyecanı X. yüzyılı, İtalyan rönesansına çok yakın bir hale getirir. Bu, bir yönden bir ilke olarak eski çağlara yeniden hayat verilışinden ve bir yönden de onu nitelendiren putataparlılıkla hristiyanlığın birleşmesindendir. En az okumuşları —meselâ I. Vasilios— dahil, Makedonyalı imparatorlar bilgiye saygı gösteriyor ve hayranlık duyuyorlardı. İçlerinden bir kısmı, hükümdarlık görevlerini ihmâl etmeksizin, her şeyden önce gönülleri ve düşünceleri ile fikir adamı idiler. Şair, filozof, din bilgini, hatip VI. Leon ancak, bütün lûtuflarını bol bol saçtığı, yazarların ve bilginlerin meclisinde kendini gerçekten mutlu ve serbest hissediyordu. Ondan sonra, VII. Konstantinos bütün fikir çalışmalarına olan

tutkusunu ve kendilerini bu çalışmalara vermiş olanlara karşı duyduğu sempatiyi daha da parlak bir şekilde açığa vuracaktı. Üniversitenin yeniden kurucusu ve yenileyicisi olan bu İmparator oraya en ünlü üstadları davet etti. Öğrencileri sofrasına çağırarak, mükâfatlandırmak, yaşamalarına yardım etmek ve yararlılık gösterenleri hükûmetin en gözde mevkilerine tayin etmek suretiyle onların önderi ve kişisel dostu olmak istedi. Hatırlayalım ki kendisi de vaktinin büyük bir bölümünü edebî çalışmalara ayırmakta idi ve bize, Bizans tarihinin en değerli kaynakları olarak kalan (İmparatorluk Yönetimi) üzerindeki incelemesini ve (Törenler Kitabı) nı bırakmıştır.

Esasen bu X. yüzyıl edebiyatı, yaratıcı bir hareketten ziyade bir derleme hareketini temsil eder. Devrin bilimi, her alanda, eski çağlardan başlayarak geçmiş yüzyılların biriktirdiği bütün bilgileri bir çeşit sıraya koymayı, bütünüyle bir gözden geçirmeyi, bütün hamleleri, bütün sonuçları karşılaştırmayı ister görünür. Sonra da bunlardan kolayca anlaşılır ve kullanılabilir bir biçim altında, gizliyi arayan ruhlara geçmişin bütün doktrinlerinin, bütün keşiflerinin iyice sindirilmiş, iyice sınıflandırılmış bir toplamını sunan eserler, özetler, ansiklopediler kaleme almağa çaba harcar. Bu edebiyat doğrudan doğruya Yunan dehasının ürünlerine bağlanır. Bizans İmparatorluğunun asıl karakteri, en canlı bir şekilde burada ortaya çıkar. Roma İmparatorluğunun devamı olan ve adını takınan bu İmparatorluk gerçekte, helenizmin doğrudan doğruya halesidir ve Yunan dilini, büyük bir saflıkla, hattâ belirli bir devirdeki biçimi içinde titizlikle sürdürür. Şair,

tarihçi, hatip, filozof ya da tragedi yazarı büyük Yunan klâsiklerinin eserleri öğrencilerin, bütün aydınların, kültürle ilgilenen herkesin fikir gıdasını oluşturur.

Bu devirde bilimsel inceleme çalışmalarının, gramer eserlerinin, tarih el kitaplarının, matematik ve astronomi araştırmalarının sayısı pek çoktur. Bu son derece bol olmakla beraber, kendilerinde yaratıcı güçten çok, gizliyi arama ve eleştirme düşüncesi beliren fikir ürünleri arasında, ünlü Diyenis Akritas Destanı bütün Ortaçağın en orijinal eserlerinden biri olarak görülür. Bu eser Alfred Rambaud tarafından derinlemesine incelenmiştir. (*).

Bu destan biçimi manzume, Anadolu Thema'larının savaşı ortamında meydana çıktı. Kahramanı Vasilios Diyenis Akritas, ana tarafından Yunanlıdır; fakat müslüman bir babanın oğludur. Bu kökeni bile, önceleri düşman olan ulusların birbirine karıştığı sınır eyâletlerinin karmaşık karakterini anlatır. Şiir bi zi, İmparatorluğa bağlı ve onun sınırlarının son bulduğu yerlerde, hellenizmin savunulması ve ortodoksluğun zaferi için aralıksız dövüşen, büyük derebeyi baronların yaşantısının içine sokar. Bu bir macera, entrika, silâhşörlük, insanüstü kahramanlık romanıdır. Fakat aynı zamanda bir aşk hikâyesidir.

Diyenis Akritas Destanında yer yer görülen aşk şarkılarının güftelerine, Rusya'ya kadar Bizans'a ait bütün doğuda rastlanır. Aydın bir kişi tarafından tertip-

(*) Alfred Rambaud — *Etuder Sur l'histoire de Byzance*

lenmiş olan bu manzum eserde birbirini belli bir düzen içinde izleyen ve bir efsâne kahramanından söz eden şarkılar vardı ki bunlar bize bazı çizgileriyle Guillaume d'Orange'ın (*) kahramanlık türkülerini hatırlatır. Bu, antik çağların manzum destanlarının taklidi değildir. Tarih bakımından bu kadar değerli olan ve bu derece sıcak ve büyüleyici bir ilhamın mahsulü bulunan eserin yaratıcısı Bizans'ın medeniyetidir, imparatorluğun prestijidir, ortodoksluktur.

Makedonyalı Hanedan hükümdarları zamanında sanat yaratışları da edebî ürünler kadar yoğun, onlar kadar parlaktı ve bu hareket Komninoslar zamanında da sürecekti. Bütün bu imparatorlar büyük yapıcılardı. Hepsi saraylar, kiliseler, manastırlar bina ettiler; hepsi resme ve süsleme sanatlarına pek meraklı idiler. Tasvirler Kavgası, resim sanatını ona ağırlık veren kiliseye bağlı bulunmaktan kurtardı, tâbir-i câizse onu lâikleştirdi ve kendisine yeni yollar aramağa zorladı. O, bu yolları dini ilham konuları yerine tarihî konuları koymakta keşfetti. Bu da sanatçılara, İskenderiye geleneklerine dönmek ve Araplardan süsleme usûllerini almak suretiyle, çok daha ifadeli bir gerçekçilik imkânını verdi. Böylece onlar yeni bir sanat yarattılar ki bunda kâh sade geometrik şekillerin kombinezonlarını, kâh, sonradan İtalyan rönesansı sanatçılarına yapacakları gibi, bitkiler ve hayvanlar âleminde alınmış motiflerin sonsuz çeşitliliğini kullandılar. Make-

(*) *Guillaume d'Orange (755 — 812) Toulouse Kontu Ortaçağda yazılmış bir sıra türkünün kahramanı*

dinyalı ve Komninos devirlerinin yeniden canlandırılmış Yunan üslûbu, IX. yüzyılın helenistik tarzına tabii güzellikten fazla bir şeyler verdi; geçmiş çağların ağırbaşlılığından ve gücünden ona önemli bir parça ekledi. Bu nitelikler Bizans ortaçağ üslûbunda izlerini işaretlediler. Etkileri, VI. yüzyılın kaba şekillerini ortadan kaldırdı, bunlar artık, başkentten çekimi duyulmayan, uzak eyâletlerin dinî merkezlerinden başka yerde görülmez oldular. Bundan bir vekar ve edâ, bir ağırbaşlılık ve düzen karışımı, yüce bir incelik vücuda geldi ki bunlar, Bizans sanatının olgunluk çağındaki ayırdedici nitelikleri haline geldiler. (*)

Anıtların kendileri kaybolduklarından dolayı, Makedonyalıların devrinin büyük yapılarına karakterini veren o debdebe arayışlarını, ihtişam konusundaki icatlarında görülen o zenginliği anlayabilmek için Konstantinos Porfirogenotos'un (I. Vasilios'un Hayatı) adlı eserini okumak gerektir. Hükümdarlar, her zaman için binaları gerçekte tam bir şehir, bir imparatorluk sitesi oluşturan Kutsal Sarayı güzelleştirmek için uğraşmışlardır. I. Vasilios bu sarayın duvarları içinde kendisine özel bir ikametgâh olarak Senurgion'nu inşa ettirdi. Tören odalarının tavanları mermer sütunlar üzerine oturtulmuştu. Gövdeleri, göze hoş görünen birçok girinti ve çıkıntılarla yontulmuş olan bu sütunlar taşa oyulmuş her çeşit hayvan ve bitki şekilleriyle kaplı idi. Sütunların üstünde mozaiklerin mücevherleri parıl parıl yanardı. «İmparatorun yatak odası bir sanat harikasıydı, diye yazar Konstantinos. Zemini mozaiklerle bezenmişti. Bu mozaiklerin ortada olanı bir

(*) O. M. Dalton — *East christiane Art.*

tavus kuşunu temsil ediyordu ki etrafı Kari mermerinden yuvarlak bir çerçeve ile çevrilmişti; bu taşlardan etrafta ikinci bir daire çizen ışıklar fışkırırdı. Yerde yeşil Tesalya mermerinden, odanın köşelerine doğru giden su olukları vardı. Etrafını çevreleyen dört bölgede ince mozaikten yapılmış dört kartal o kadar canlı idilerdi ki hemen uçacaklarmış sanılırlardı. Duvarların alt bölümleri, bakışları binlerce çiçek resmi ile okşayan, rengârenk cam plâklar ile kaplanmıştı. Altın bir pervaz bunları, duvarların yüzeylerini örten büyük mozaiklerden ayırıyordu.»

I. Vasilios, içerisinde Aya—Paulos'a adanmış bir küçük mabedi kapsayan Pentakubuklon adlı bir bina da yaptırdı. Birbirinden daha ihtişamlı ve dünya yüzündeki ikinci cennet denebilecek bir bahçeye bakan daha birçok binalar da yükseltti. Bahçelerin ortasında, hükümdarların ve dostlarının at üstünde poloya oldukça benzeyen bir oyun oynadıkları alan uzanıyordu. «Bütün bu yapılarda Vasilios, ihtişam, güzellik, binalarda yenilik ve yarattıklarındaki alımlılık bakımından geçmişin en ünlü yapıcılarını geçti, diye yazıyor Porfirogenotos. Bu, daima zengin, kusursuz, gönül çekici kiliselerde böyle olduğu gibi aynı zamanda zarif, ihtişamlı ve kullanışlı olan ve gerçekte hayranlık uyandıрмаğa lâyık bulunan sarayın iç düzenlenişinde de böyle idi.»

Esasen, I. Vasilios'un hayatının yazarı, bu eserlerin resimlerini aynı ihtişam içinde vücuda getirmek suretile onun eserini yaşatacağı, Zira bu İmparator yalnız bir bilgin ve tarihçi değil, aynı zamanda kusursuz bir ressamdı. Onu izleyen Nikiforos Fokas, zevkinin ve saltanat devrinin bir sembolünü bırakmak is-

tedi. V. yüzyıldan beri imparatorların artık oturmadıkları mütevazı Bukoleon Sarayını önemli biçimde değiştirtti ve büyüttü. İçine kendi dairelerini yerleştirdiği bir kule ile onu müstahkem bir şato haline getirdi. Fakat dışı kaba ve ağır da olsa içi Senurgion'dan ne daha az zengin, ne de daha az süslü idi.

Dörtüzbün metrekare bir alanda devirden devire birbirine eklenen bütün bu yapılar, bütününü kapsayan bir plâna bağlı bulunmuyorlardı. Bunlar, ardı arası gelmeyen bir sıra sütunlu meydanlar, avlular, galeriler, muazzam salonlar, teraslar, kütüphaneler, hammamlardı. Toprağın eğikliğine göre setleştirilmiş ve göz alabildiğine ağaçlık bahçeleri kesen muazzam merdivenlerle birbirine bağlanmış kiliseler, küçük ibadet yerleri ve saraylar şurada burada yükseliyordu.

Yine I. Vasilios tarafından inşa ettirilen ve büyüklük ve güzellikte Justinyanos'un Ayasofyası ile rekabet eden Nea - Yeni Kilise - nin ihtişamından da yine Konstantinos Porfirogenotos sayesinde haberdar oluyoruz. Bu kiliseden, ne yazık ki, hiçbir şey kalmamıştır ve burada da imparatorluk vakayazarının tanıklığına dayanarak onu hayalimizde kurmamız gerekiyor. Ondan öğreniyoruz ki, eski bazilakaların plânı üzerine kurulmuş olan Nea, baştan aşağı altın, gümüş, inci, mozaik ve ipekli kumaş parıltıları içindeydi. İç avludaki iki çeşmeden biri Mısır mermerinden yapılmış ve etrafı ejderha heykelleri ile çevrilmişti, diğeri taştandı ve çevresinde tunçtan oyulmuş sıra sıra horozlar, koçlar, tekeler vardı ki bunların gagaları ya da ağızları fıskiye görevini yapıyordu. Kilisenin içi, rengârenk mermerlerin çerçevelediği altın ve gümüş işleri ile tamamen kaplanmıştı. İnciler ve bütün en değerli taşlar bu ma-

deni yüzeyler üzerine akla sığmaz bir bollukla kakılmıştı. Kilisenin tabanı da hayvanları ve bitkileri temsil eden mozaiklerle örtülü idi. Ve bunlar öyle bir zenginlikle, öyle bir canlılıkla, öyle bir renk inceliği ile yapılmıştı ki halılar üzerinde yürünüyormuş duygusunu veriyordular. Tavanı bütünüyle altın zeminli mozaiklerle süslü beş kubbesine gelince, Konstantinos bunlar için «yıldızların parıldadığı gökyüzünü» hatırlatıyordu diyor.

Bu anıtlar kaybolmuşlardır. Fakat bütün Doğuda, Bulgaristanda, Romanyada, Ermenistanda ve Batıda Venedikte, Ravennada, Cassino Tepesinde, Amalfide, her yerde bu genel biçimler içinde, debdebeli, parlak, ihtişamla katılmış, fakat bütün süslemelerinde bu derece olağanüstü yumuşak, canlı ve gerçekçi Bizans sanatının izlerine rastgelinir. Bu ustalık dolu, sonsuz derecede yaratıcı sanat, süsleme motiflerini tabiattan alır; fakat özellikle en güzel maddelere, en parıltılı, en gözücü minelere, gümüşlere, altınlara, incilere, yakutlara, safirlere düşkündür. Bütünlerin muhteşem ululuğunu, ayrıntı oyunlarında bir renk değişikliği ile ve bir ince kuyumculuk duygululuğu ile birleştirir. Fransız Ulusal Kitaplığındaki Psantier'nin bir minyatürüne, Lyon Müzesinin sahip olduğu işlemeli kumaşlara, Venedikte saklanan Saint—Michel gibi bir dinî tasvire ya da San—Marko Kilisesinin geniş mozaiklerine bakılacak olunursa aynı bir estetiğin, aynı bir yaratıcı gücün varlığı karşısında bulunulduğu duyulur. Bu yaratıcı gücün haiz olduğu genişleme kuvveti onun etkilerini bütün medeni dünya üzerinde yayacaktı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİZANS VE BATI

I. KİTAP

ASKERİ DEREBEYLİK ELİNDE İMPARATORLUK

KOMNİNOGLAR (1081 — 1185)

I

I. ALEKSİOS (1081—1118) ve I. HAÇLI SEFERİ

Her nekadar Romanya'lı bir tarihçinin yeni nazariyesine göre Komninos ailesi Ulah kökünden olabilir-se de, genellikle kabul edildiğine göre Yunan ırkından idi ve Edirne dolaylarındaki muazzam malikânelerde yerleşmiş bulunuyordu. Bu aile, sivil iktidarın ve memurlar saltanatının Bizansı yönettiği sürece muhalefette kalmış olan bütün o feodal ve askerî soyluların en ünlü ve en zengin kollarından biriydi. 1057 ayaklanması sırasında bir Komninos, İsaakios generaller koalisyonu tarafından tahta geçirilmişti. Ne gibi sarsıntılar sonunda onun bir başka soylu, Konstantinos Dukas yararına tacını bırakmak zorunda kaldığını görmüştük. Sonradan yeni kargaşalıklar, iktidarı Nikiforos Vota-

niakos adlı ünlü generalin ellerine teslim edecekti. Bütün bu sarsıntılarla ve devamlı olarak yeni bir gasıbın tehdidi altında bir hükûmetin kararsızlığı ile sarsılmış ve zayıflamış olan Bizans, eğer talih bir kere daha ona enerjik ve saltanatı sürekli olacak bir şefi lâıyk görmemiş olsaydı, kurtulamayacaktı. Bu kurtarıcı I. Aleksios Komninos oldu.

Cesareti gerçek efsaneler yaratmış olan kusursuz bir asker, dış görünüşü bakımından büyüleyici, aynı zamanda iradeli ve kandırıcı, savaş alanlarında ateşli olduğu kadar saray entrikalarında yumuşak ve sinsi olan Aleksios Komninos, Mihail Dukas zamanında sarayın en parlak kişilerinden biriydi. Roussel de Bailleul adlı bir Normand çete başının desteği ile İmparatorluğun Asya sınırlarını tehdit eden Türklere karşı yapılan savaşlarda, büyük kardeşi İsaakios ile birlikte, ün salmıştı. Aleksios, bu sergüzeştçiyi yenmek ve yakalamak şerefini kazandı ve onu esir olarak İstanbul'a getirdiği zaman şanlı bir suretle karşılandı.

Nikiforos Vriennios ile Nikiforos Votaniakos'u bir birine düşüren ve ikincinin zaferiyle son bulacak olan rakebete, Aleksios Komninos karışmamak akıllılığını gösterdi. Onun için, sonucu mutlu da olsa, ele geçirilmiş malın başında çekişen haramilerden bir üçüncüsü rolünü oynamak bahis konusu değildi. O, kendi saatinin geleceğini biliyordu ve herkesin isteği ile imparatorluk makamına çağırılmayı bekliyordu. Büyük bir ustalıkla, eş olarak İrini Dukas'ı aldı; o, buna imparatorun kızkardeşi ile evlenmiş olmaktan başka bir değer vermiyordu. Böylece birbirine rakip iki aileyi birleştiriyor ve tahtı kendisi ile çekisebilecek olanla-

rın desteğini sağlıyordu. Nikiforos Votaniakos'un kısa saltanatı süresinde Aleksios Komninos sadık tebaa olarak göründü ve bundan ötürü minnettar olan hükümdar kendisine en yüksek rütbeleri verdi. Ama bu kadarla kalmayacaktı. İrini Dukas ile evlenmesi gönlünü bağlamamakta idi. O bu gönlü İmparatoriçe Marie d'Alance'a, bu kusursuz ve şaşılacak derecede çekici yaratığa verdi. Marie bu yenilmez fatihe karşı duramadı. Sevgilisi olunca ona bir iyilik etmeyi candan isteyerek evlât edinme müessesesi denilen sahtekârlığa başvurdu ki bu, Aleksios'a imparator ailesi içinde yer veriyordu. Müşavirleri tarafından uyarılan ihtiyar Basileus birdenbire tehlikeyi anladı ve Aleksios ve kardeşini tutuklatmak ve kör ettirmek istedi. Fakat bunlar neler hazırlandığından tabiatıyla zamanında haberdar olmuşlardı. Kaçarak, 14 Şubat 1081'de, Trakya ordularına katıldılar. Aleksios, İrini'nin büyükbabası İoannis Dukas'ın desteği ile birlikler tarafından imparator ilân olundu ve taburlarının başında İstanbul'a döndü. O zaman bir sokak savaşı oldu; fakat donanma da yeni Basileus'tan yana gösterilerde bulununca Nikiforos tahtını bırakmağa karar verdi. Bu şartlar içinde Aleksios, imparatorluk çıkarlarını kişisel duygularına üstün tutmayı bildiğini gösterdi. Marie d'Alance'ı seviyor ve onun tarafından seviliyordu; meşrû karısı İrini'yi sevmiyordu. Bütün iktidara sahip olunca onu başından atabilir ve sevgilisi ile evlenebilirdi. Ancak bunu yaparken Dukas'ların korkunç düşmanlığını üstüne çekmiş olurdu. Sekiz gün kararsız kaldı. Sonra karısını, muhafaza etmeğe katlandı ve Marie'yi hiç olmazsa aşkını saklamaya kandırdı. Bundan böyle taht, uzun sürecek bir saltanat (1081—1118)

için kendisine sağlanmış oluyordu. Fakat bu, aynı zamanda İmparatorluğun tanıdığı en facialı saltanatlardan biri olacak ve bu süre içinde İmparatorluk, parlak başarılarla rağmen, kesin surette felâketli kaderine doğru yönelecekti. Gerçekten bu devrenin ve belki de Bizans tarihinin en önemli olayına, Doğu ile Batı arasındaki ilişkilerin tam bir yıkılışına tanık olacağız. Roma İmparatorluğunun temsilcisi ve halefi olan Bizans İmparatorluğu, coğrafi ve askerî mecburiyetlerle ve bir çeşit köklü mantığın gereği olarak, Akdeniz'in batı havzasından uzaklaşmağa ve gücünün gerçek eksenini Doğuda yerleştirmeye sürüklenmişti. Bununla beraber, İtalya'da ve Sicilya'da önemli toprakları vardı. Her ne kadar önce Arapların sonra da Normandların baskıları altında buralarda gerilemek zorunda kalmış idiyse de Batı uluslarının doğrudan doğruya tehdidine uğramamış görünüyordu. Muhakkak ki acı iştihalar uyardırmaya alışmıştı. Bütün tarihi kendini korumak, bütünlüğünü ve yaşantısını sağlamak için Doğu ve Kuzey sınırlarında sürdürdüğü savaşlarla doludur. Bu yönlerde, Araplara, Bulgarlara, Peçeneklere, Türklere karşı aralıksız kendini koruması gerekti. Batılı Hıristiyanlara gelince onları düşman değil, asi tebaa sayıyordu. Fakat onların ittifakını dilendiği günden başlayarak idam hükmünü kaleme almış oldu; zira batının da hırsı kabarmıştı. Batı, yüzyıllar süresince bu efsaneler başarısını uzaktan seyretmek ve onun ölçüsüz zenginliklerini, daha da büyüterek, hesaplamakla yetinmişti. Sonraları Normand sergüzeştçiler, ücretli elebâşılar ve askerler (Condottieri) gelip İmparatorluğa hizmetlerini kiralamışlardı; şefleri Bizans'a bağlanmışlardı, henüz belirli bir plân izlemiyorlar, fakat her ih-

timale karşı orada bulunmak ve faydalanmağa hazır olmak gerektiğini hissediyorlardı. İmparatorluğa halef olmada veraset, geleneksel kanun haline gelmiş olsa da, son zamanlarda ileri gelenlerin iktidara gayrimeşru surette el koymaları, kuvvetin de daima tahta giden yolları açabileceğini ispatlıyordu. Kaygı içindeki Bizans, Batıya dönerek işe karışmasını isteyeceği ya da kabul edeceği zaman, bu gergin açgözlülüğe ihtirasla beklediği fırsatı vermiş olacak, kendi kendini mahkûm edecekti. Kaldı ki, hükümdarlar, Akdeniz hegemonyasını eski rüyasını akıllarından çıkaramıyorlar, politikalarının her yeni yön alışında, Bizans'ın Batı üzerinde yeniden egemen olabileceği umuduna kapılıyorlardı. Bu da, mahkûmiyeti daha sağlam bir hale getiriyordu. Burada Aleksios'un kızı Anna Komninos'un sözlerini hatırlamak yerinde olur. O, babası için yazdığı hayat hikâyesinde Robert Guiscard hakkında şunları söyler: «Bize karşı giriştiği bu zalim savaş, düşmanlarla yapmış olduğumuz akıl almaz ittifakın bir meyvesiydi.»

Doğulu istilâcılara karşı başarılarıyla, I. Aleksios imparatorluğun gücünü ortaya koyan büyük savaşçı hükümdarlar arasına konulmağa değer kazanır. Fakat saltanatının başlangıcından beri Normandlara karşı da mücadele etmesi gerekiyordu ve bu yönde durum umutsuzdu. Bakın Anna Komninos bu konuyu nasıl anlatıyor: «Babam Aleksios İmparatorluğun bütün parçalarının ölüm çırpınışları içinde kaldığını, Türklerin Doğuyu yakıp yıkmakta bulunduğunu, Robert'in Batıyı savaş ateşiyle kızarttığını ve Mihail'i tekrar tahtta geçirmek bahanesiyle kendisinin o makama

oturmak istediğini, bunun için korkunç bir hazırlık yaptığını, asker topladığını ve gemiler donattığını görünce garip bir helecan içinde kaldı... Yaşlı askerlerin, devletin hiçbir zaman bu kadar feci bir zayıflığa düşmediğini söylediklerini duydum.»

Papa tarafından Apulia (*) Duka'sı olarak tanınan Robert Guiscard tesadüflerle asker olmuş, cüretine ve bahtına güvenen biri idi ve ihtiraslarına sınır bilmiyordu. İstanbul ona iyi korunmayan, yakalanması kolay bir av gibi görünüyordu; ona sahip olmakla imparatorluğu sağlayacaktı. Biliyordu ki yirmibeş yıllık anarşi ve yıkıcı bir yatıştırma politikası onda ancak ordularının içi boş korkuluğunu bırakmıştır. Bulunduğu durum içinde Aleksios Komninos, ona korkunç görünmüyordu. Bizans'tan zaptettiği Güney İtalya'ya sahip olan Guiscard güçlü bir donanmanın başına geçti, Adriyatığı aştı ve İlyria kıyılarındaki Draç üzerine saldırdı. Selânik ve İstanbul'un yolu, «Via Egnatia» oradan başlıyordu. Burası imparatorluğun batı kapısı ve can alacak noktalarından birisi idi. Normand şefi seferini savaş adamı ve politikacı olarak tasarlamıştı.

Gemi yokluğundan dolayı kendi karşı koyamadığı böyle bir tehdit önünde Aleksios, birleşme için Venedik'e yalvardı. Birleşme karşılığında öyle ticarî çıkarlar teklif etti ki, Normandları yakın komşu ve rakip görmekten de telâşa düşen Cumhuriyet, istediği yardı-

(*) *Eski İtalya'nın Güney Apenin Dağları arasındaki bir yeri.*

ma razı oldu ve gemilerini Draç önüne yolladı. Yenilen Normand Donanması kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı.

Bu, geçici bir başarıdan başka birşey değildi. Karada Bizans Ordusu Normand Birlikleri tarafından dağıtıldı ve sonunda Draç zaptedildi. Bir rastlantı, Robert Guiscard'ı başarısını kullanmaktan alakoyacaktı: İtalya'nın güney eyâletleri yokluğundan faydalanarak ayaklanmışlardı, ordularının başına henüz pek genç ve az tecrübeli oğlu Bohemond'u bırakarak acele ayrılması gerekti; oğlu ise mağlûp oldu. Robert sonradan seferini tekrarlamayı denedi, fakat başarısız oldu. Öyle bir hasma çattı ki kendisini yeniden teşkilâtlamaya vakit bulmuştu. Üstelik başında bir felâket dolaşıyordu. Birlikleri bulaşıcı bir hastalık yüzünden zayıf düştü ve kendisi de 1085'de aynı hastalıktan can verdi. Böylece Doğu üzerindeki ihtirasları sonuçsuz kalmıştı. Fakat İtalo—Normand devleti kurulmuştu ve bu, elli yıl sonra, Sicilya Normand Krallığının kuruluşu ile son bulacaktı. Diğer yönden Guiscard, haleflerinin ihtiraslarına bir yol açmış, bir amaç ortaya atmıştı ki cüretli politikasının en sürekli sonucu bu idi. Sitelerin kraliçesi Bizans, artık kendi prestiji ile korunan ve Tanrısal bir güç tarafından savunulan alınmaz bir kale olarak görünmüyordu. O, insan eserlerinin en olağanüstüsünden başka bir şey değildi, insanlar onu ele geçirebilirlerdi. Donanmalarının yardımı karşılığında verilen bütün imtiyazlar Batının İstanbul üzerindeki egemenliğini daha da kuvvetlendiriyordu. Bütün İmparatorluk üzerinde Venedik tacirleri türlü gümrük muafıkları ile serbestçe ticaret yapıyorlardı; İstan-

bul'un limanında üç yükleme ve boşaltma havuzuna sahip bulunuyorlar ve şehrin bütün bir mahallesi onların alış verişine ayrılıyordu. Dostça görünüşlü bu barış yolu ile istilâ, Bizans ile gözlerini kamaştırdığı Batı arasındaki ilişkileri tehlikeli biçimde sıklaştırıyordu. Biraz da küçük görerek, yapmış oldukları hizmetlerin karşılığını öderken, bu cüretli ve genç ulusların kendisinin zayıflıklarını keşfetmelerine fırsat verdiğinin, masal semalarından yeryüzüne inerek onların hırslarına fazla göze batar, kolay ele geçirilir bir halde kendisini teşhir ettiğinin ve böylece öldürücü bir yola girdiğinin Bizans farkında bile değildi.

Guiscard'ın ortadan kalkışı ve giriştiği teşebbüslerin yıkılışı İmparatorluk için büyük bir zafer sayılmıştı: Sahip olduğu topraklar, Balkanları aşip yeniden Adriyatığa kadar uzanıyordu. Fakat bu durumda Peçeneklerle boğuşması gerekti ve bu savaş on yıldan fazla sürdü. Bu doktrini yayan papazın adına mâl edilerek, Paulisyen ya da Bogamile denilen mezhebe girmiş Trakya halkının, dinî taassup sebebi ile imparatorluğa şiddetle hasım olmasından dolayı, Peçenekler Bizans için daha da güçlü, daha da tehlikeli idiler. Traklar, Ortodoksluğa karşı mücadele etmek için Müslümanlarla birleştiler ve 1089 yılına doğru Aleksios Komninos, tam bir bozguna uğradı. Ancak, çıkarlarını izlemek konusunda anlaşılamayan hasımlarının arasındaki uyuşmazlık sayesinde kurtulabildi. Fakat iki yıl sonra, 1091'de Peçenekler (ki Anna Komninos onları eski adları olan İstitletler diye anıyor) yeni bir şiddetle harekâta yeniden başladılar. İlerleyişlerine karşıkoymak mümkün olmadı. Yollarını kesmeye teşebbüs eden

birlikleri dağıtarak başkentini istihkâmlarına kadar ulaştılar. Bu, Theodoros Tiron'un ölümünün yıldönümü günü idi ve ölümünün anısını takdis için hal-kın surların dışındaki kilisesine gitmesi âdet idi. Bu sefer yıllık törenin yapılması kabil olamadı, zira Peçenekler şehrin kapıları karşısında ordugâh kurmuşlardı.

İstilâcıların Çaka (*) adında Türk ırkından bir korsanla ittifak etmiş olmalarından dolayı durum daha da vahimleşiyordu. Çaka Bey, gençliğinde İstanbul'da yaşamıştı; hattâ Nikiforos Votaniakis'den yüksek rütbe-ler elde etmiş ve bu arada Bizans Deniz Kuvvetlerinin zayıflığını öğrenmişti. Korsanlığın, elinde birkaç gemisi bulunan bir şef için verimli ve kolay bir iş olacağını anlamış, Anadolu kıyılarında küçük bir filo donatmış ve ilk ele geçirdiği gemiler bu donanmayı çoğaltmasına imkân vermişti. Gemilerine kendi gibi her teşebbüse kararlı sergüzeştçiler toplamıştı. Çok kısa bir zamanda birçok limanları ele geçirdi, zenginleşerek deniz kuvvetini geliştirdi ve böylece son derece korkulu bir çeşit gezginci hükümdar haline geldi. Yeteri kadar gemisi olunca Peçeneklere kendileri hesabına cenk etmek ve Bizans'ı denizden kuşatmak teklifinde bulundu. Selçuklu Türkleri de ona yardım sağlamaktaydılar. Cesur, fakat aynı zamanda zaferine kesinlikle inanan korsan, kendisini imparator ilân etmek-

(*) Çaka Bey — Büyük Selçuklu Hükümdarı Süleyman Şah'ın İzmir Valisi. 1093'de I. Sultan Kılıç Arslan tarafından öldürtüldü.

ten çekinmedi ve erguvan rengi elbiseyi giyindi. Zeki idi, ince diplomattı, bütün doğu uluslarının isteklerini ve hınçlarını biliyor ve Türk kitlesini Bizans'ın karşısına dikiyordu. Son derece kuşkuya düşen fakat cesaretini kaybetmeyen Aleksios, Çaka'ya karşı bazı Kuman kabilelerinin yardımını sağladı. Bu şahsi, zaptolmaz, fakat imparatorluğun prestijinin çok etkisi altında bulunan kabileler, bütün ganimetin kendilerine ait olacağı teminatını alınca işin içine şevkle atıldılar. 29 Nisan 1091'de, Peçeneklere karşı savaşa girişen, zayıf Bizans birliklerinden çok fazla bu barbarlar oldu. Polovtsien — Polonyalıları, onlardan ne daha az cesur, ne de daha az yırtıcı olan Rus kuvvetleri de katıldı ve Peçenekler kılıçtan geçirildi. Karşılaşma bir savaş değil, pek az kişiyi hayatta bırakan düzenli bir kıyım oldu. Anna Komninos şöyle yazıyor: «Bu kadar kalabalık bir ulusun, kadınları ve çocukları bile ayırd edilmeden, bir gün içinde yokedilişi olağanüstü bir görüntü idi.»

Çaka'ya gelince, onun mağlûp olduğunu görerek bundan böyle İmparatorluğa yanaşmanın uygun olacağına hükmeden dostu, İznik Sultanı tarafından biraz sonra öldürtülecekti.

Fakat, bir tiyatro sahnesi gibi mutlu bir çözümle sonuçlanan bu kaygı ve korku devresi içinde Aleksios, sadece zaferi borçlu olduğu insan sürüleri ile birleşmevi mi aramıştı? Batı uluslarından da yardım dilenmemiş miydi? Soru önemlidir, zira Basileus eğer Batı Hristiyanlarının işe karışması için yalvarmışsa, sadece bu sebeple birinci Haçlı Seferinin yani sonuç olarak istilânın sorumlularından biri haline gelmektedir.

Bu mesele üzerinde tarihçiler uzun boylu tartışmışlardır. Gerçekten, Aleksios Komninos'un, birkaç yıl önce Filistin ve Kudüs'ten dönerken kendisine İstanbul'da misafir olan Robert de Flandre'a hitaben yazmış olduğu lâtince mektubun metni elimizdedir. Bu mektup, hemen hemen ümitsüz bir ifade taşımakta, düşmanlar tarafından işgâl edilmiş, talân ve tahrip olunmuş İmparatorluğun fecî durumunu heyecanlı ibarelerle tasvir eylemekte, Lâtinleri Tanrı adına Hıristiyan kardeşlerinin yardımına çağırmakta ve onların ne gibi kutsal emanetleri, hangi hazineleri kurtaracağını hatırlatmaktadır.

Bu belge gerçek midir?.. Sadece işaret edelim ki bizzat Anna Komninos'a göre babası, Batılılardan imdat dilenmek için gerçekten yazmıştır. Diğer yönden, Aleksios'un evvelce korkulu durumlarda, Venedik'in desteğini istemekten çekinmemiş olduğunu da hatırlayalım. Bunlardan, pek muhtemel olarak Lâtinlerin yardımını istirham etmiş olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Etmemiş olsaydı kızı bunu niçin ifade edecekti? Şunu da söyleyelim ki daha İmparator Mihail Dukas tarafından, kendisini Türklere karşı koruyabilmek için, Papa VII. Gregoire'dan yardım istemek üzere benzer bir teşebbüse girişilmiş ve bunun üzerine, yardımının karşılığının kendisine İmparatorun vaadettiği gibi Kiliselerin birleştirilmesi olacağını hesaplayan Papa devletlere, özellikle Almanya İmparatoru ile Burgonya Dukasına acele bir çağrıda bulunmuştu. Papa'nın düşüncesinde Kutsal Toprakları yeniden fethetmekten ziyade, hıristiyan inancının Doğu'daki ileri karakolu olan Bizans'ın selâmetini sağlamak bahis konusu idi. Eğer

kendileri tarafından 1054 mezhep ayrılığına bir son verilirse bunun için her fedakârlığa katlanılabilirdi.

O halde, geçmişteki bu benzer olay —ki tektir— bu sefer de Batı uluslarına dönmeyi Aleksios Komninos'un aklına koymuş olmalıdır. Kendisine yakıştıran mektubun tamamı tamamına kaleminden çıkan mektup olup olmadığını bilmek kalır. Tercüme edilen name güzelleştirilmiş, genişletilmiş olmalıdır ve belki de Lâtinler, sonraki müdahalelerini haklı çıkarmak için, heyecanlı ifadesini şişirmeyi uygun bulmuşlardır. Fakat, bir suretle ya da başka suretle, Aleksios'un onları çağırmış olduğu olayı şüphe götürmez görünmektedir. Bu, önce kendisinin pişman olacağı vahim bir ihtiyatsızlıktı. Lâkin bunu işlememiş olsaydı da muhakkak ki olayların yürüyüşünü değiştiremeyecekti. Bizans Batıyı yüzyıllardanberi öylesine hayran bırakmıştı ki günün birinde Batını kendii onun mıknatısına kaptırmamasına imkân yoktu. Vaktiyle İmpatorluğa boyun eğmiş devletlerin yavaş yavaş hürriyetlerini elde ettikleri, Hırvatistan'ın bağımsızlığını kazanarak bir krallık kurduğu, Sırbistan'ın kaynaşmakta olduğu, Tuna Bulgaristan'ının Peçeneklerin elinde bulunduğu bilinmiyor değildi. I. Aleksios'un geçici mutlu sonuçlar vermiş çabalarına rağmen bir dağılma ihtimalini gözönünde tutmak akılsızca bir şey olmazdı. Bir yağma halinde Batı, Bizans'ın bütününe kendine mal edemese bile, miras bölünüşüne girmeyi istiyordu. Bu kıskırtıcı etkenler, Batılı ulusların Doğunun parıltısına karşı bu hamleleridir ki İmparatorluk tarihinin yeni bir safhasını açmış oldu. İlkönce bunun Bizans için, şimdiye kadar birçok defalar onu en kötü tehlikeler

karşısında muzaffer kılan kalkınmalardan biri olduğu sanıldı. Fakat bu yeni refah devresi Komninoslardan sonra devam etmeyecekti. 1095 yılına doğru Aleksios Komninos, nisbî bir sükûn içinde, devletin yeniden teşkilâtlandırılmasıyla ve Selçuklulara karşı tekrar mücadeleye girişebileceği zamanı beklerken savunma haline konulmasıyla uğraşmağa fırsat bulacağını umduğu bir sırada Haçlıların gelmekte olduğunu haberini aldı.

Haçlı Seferleri, bizi burada, Bizans'la ilgileri dolayısıyla ve onun kaderi üzerinde etken oldukları ölçüde ilgilendirir. Bu itibarla, bu dev yapıları seferlerin ne olduğunu kısaca hatırlatmakla yetineceğiz. Riant bunları: «Kilise tarafından aşılana ve kıskırtılan, iştirakçilerine Kilise imtiyazlarının resmen bağışlanmasıyla ayartılan, az ya da çok kozmopolit bir ordu tarafından yapılan ve Kutsal Toprakların doğrudan doğruya veya dolaylı yollardan geri alınması amacını güden dini savaşlardır.» diye tanımlıyor. Bunlara, bir ulus tarafından başka bir ulusa karşı değil, fakat bütün milliyetlerden bağımsız olarak bir ümmetin başka bir ümmete karşı Papa'nın mânevî yönetimi altında yürüttüğü savaşlar da diyebiliriz. Doğuya karşı yürüyüşe geçen Batı'nın bu birliği, hiç değilse yalnız başlangıçtaki ideal eğilimleri gözönünde tutulmak şartıyla, bu görünümdedir. Fakat ufukların ötesinden birbiri ardınca harekete geçen bu insan dalgalarının boşanışı gerçekte derin, birbirinden ayrılmaz ve gitgide daha güçlü bir yığın sebeplerin etkisi ile olmuştur. Sanki Batı Avrupa bir çeşit vekâletle, Hilâl'e karşı Haç'ın savunulması görevini ona emânet etmiş gibi Bizans, Hristiyan dün-

yası ile düşman ülkeleri arasında beşyüz yıldanberi zaferle dikilmişti. Fakat Araplara karşı yapabildiğini Türklere karşı artık başaramayacak gibi görünüyordu. Selçuklular Anadolu'yu işgal etmişlerdi. 1076'da Kudüs'e girmiş ve Kutsal Toprakları ele geçirmişlerdi. Macarların topraklarını genişletmelerine karşı durmaya gücü yetmeyen Sırpların bağımsızlık kazanmalarına katlanma mecburiyetinde kalan imparatorluk artık İslâmiyete karşı Hristiyanlığı koruyacak halde değildi. Bu bakımdan, kendisini Türk tehdidine karşı güvenlik altına almak içindir ki Batı, Kutsal Toprakların fethine çıkıyordu.

Haçlıların çoğunda sergüzeşt düşüncesi, dövüş zevki, eşi görülmedik fetihler umudu dinî hamleyi özellikle kuvvetlendiriyordu. Normand Baronların İtalya'da, Sicilya'da gerçekleştirebildiklerine başka yerlerde girişmek ve bu masallar diyarı Doğuda Prenslikler kurmak kabil değil miydi?. Nihayet daha yakın, daha bilinçli bir çıkar, Akdeniz kıyılarındaki alış veriş ve mübadele ile geçinen herkesi Haçlı Seferine sürüklüyordu. Türklerin limanları kapatmasına ve şimdiye kadar Bizans'ı bütün Doğuya açılan bir kapı gibi kullanan Batı ticaretinin trafiğini durdurmasına müsaa-de etmemek gerekti.

Bir taraftan da Papalık, mezhep ayrılığına son vermek istiyor ve şövalyeliğin mistik ruhunu coşturuyordu. Aslında uzun zamandanberi Kutsal Topraklar hacılar tarafından zivaret edilmekte ve bunlar, Arapların genellikle göz yummasından, iyi niyetli bir kabul görmekte idiler. Daha Charlemagne devrinde, Batıdan gelen dindar yolcular Filistin'de kendilerine ayrılmış

hastahaneler ve oturma merkezleri buluyorlardı; kiliseleri, manastırları ve hattâ kitaplıkları bile vardı. Müslümanlar için Mekke ne ise Hıristiyanlar için Kudüs o idi. Yani insanların Tanrılarına yaklaşmağa, en iyi işitebileceği noktadan ona dualarını duyurmağa, orada bütün günâhlarından sıyrılmağa ve sonsuz hayatın güvencini elde etmeğe imkân bulmak için seçtikleri sitelerden biriydi. Bu sebeptendir ki, teşebbüsün müthiş güçlüklerine rağmen, İsa'nın Kutsal Mezarı uzun ziyaretçi kabilelerini çekiyordu. 1064'de Bamberg Piskopos'u Gunther yedi bin kişilik bir müminler ordusunu Kudüs'e götürmemiş miydi? O halde bu çok çeşitli etkenlerin karşı durulmaz bir baskı halini alabilmesi için şiddetli, hummalı ve sömürülmesi kolay bir ortamın yaratılması yeterli idi.

XI. Yüzyılın başlarında hıristiyanları sıkıştırmaya başlayan Fatımî Halifesi El—Hakim'in zulmü katoлик âleminde öfke uyandırdı. Halife, Kudüs'teki Yeni-den Doğuş (Basü badel mevt) Kilisesini yıktırdığı zaman intikam duyguları arttı. Onun ölümünden sonra durum yeniden sükûn buldu ve İmparatorlukla Halifelik arasında bir anlaşma yapıldığından Bizans İmparatorları mabedi yeniden inşa etmeğe, hıristiyan mahallesini tahkim etmeğe ve hacca gidenlerin Kutsal Topraklara geçiş ve orada oturma haklarını geri almağa imkân bulabildiler. Fakat Selçuklular, Malazgirt Zafarından (1071) sonra Anadolu'da Konya Sultanlığını kurunca, fetihlerini her yönde genişlettiler. Komutanları Adsız, Filistini işgâl ve 1078'de Kudüs'ü zaptederrek tahrip etti. 1084'de bütün hıristiyan Suriye, Antak-

ya, İznik, İzmir ile Midilli, Sakız, Sisam, Rodos adaları Türklerin eline düştü, saldırılar artı, 1086'da Zalacca'da hristiyanların İspanya Müslümanları tarafından uğratıldıkları felâket öğrenilince, Batının yaşamak ve inancını korumak istiyorsa İslâmiyete karşı dikilmesi gereken saatin çaldığı duygusu yaygınlaştı.

Birinci Haçlı Seferi, Papa II. Urbain'in kendisi tarafından kışkırtıldı ve doğrudan doğruya Cennet'in acentaları diye adlandırılabilcek halk güdücülerine muhtaç olan kalabalıkların taassubu bir eski Kutsal Topraklar hacısı, Pierre l'Hermite tarafından harekete getirildi. Bu cılız, ufak tefek Picardie'li keşiş, bir baştan bir başa Fransa üzerinde mistik bir remlâmcılığın etkili ajanı oldu. Başarısı tam bir zaferdi. «En fakirler arasında bile hiç kimse, diye yazıyor Guibert de Nogent, ne imkânlarının yetersizliğini, ne de böyle bir yolculuğun güçlüklerini düşünmüyordu. O sırada Fransa'da kıtlık vardı; buğday saklanıyor ya da delicesine pahalı fiatlarla satılıyordu. Haçlı Seferlerinin «Allah bunu istiyor!» avazlarıyla bir anda kıtlık unutuluyor ve üzerlerine kilit asılmış ambarlar kapılarını açıyor, tahıllarını dağıtıyorlardı. Bu tahıl yok pañasına satılıyor, bağışlanıyordu. Bahis konusu olan paraları toplamak değil, yola çıkmaktı. Ya yola çıkanlar kimlerdi? Herkes.. Genç çocuklar, ihtiyarlar. Dövüşmek mi? Bunu akıllarına bile getirmiyorlardı. O halde düşündükleri neydi? Din şehidi olmak.. Oh! Hristiyanlığı inkâr edenlerin zindanlarında boğazlanmak ve yok olmak! Ve savaşçılara şöyle söylüyorlardı: «Siz kuvvetsiniz, sizin cesaretiniz düvüşün hakkından gelecektir. Biz küçükler, ızdırap çekeceğiz, çünkü İsa da ızdırap çekti ve biz-

ler cenneti fethedeceğiz.» Öküzlerini nallayarak üzerine eşyalarını, çocuklarını, bütün varlıklarını yığdıkları iki tekerlekli bir arabaya koşan bu fakir Haçlıları görünce heyecan yürekleri eritiyordu. Yolda görünen her şatoya, her bir şehre çocuklar ellerini uzatıyor ve «Kudüs burası değil mi?» diye soruyorlardı.»

Bu muazzam insan sarsıntısı vuku bulduğu sırada, Aleksios Komninos ısrarla istemiş olduğu imdadı artık gerekli görmüyordu. İmparatorluğun durumu düzelmişti. Kuman'ların yardımı, Çaka'nın ölümü bir vakitler Bizans'ın üzerine müthiş bir şekilde çöken tehdidi bertaraf etmişti; Batı'nın yardımından vazgeçilebilirdi. Öbür yönden, imparator bu yardımı dilenirken, onun böyle bir kitle halinde ortaya çıkacağını muhakkak ki hayaline getirmemişti. O, kendisine askerî birlikler gönderilmesini istemişti, bir muazzam insan dalgasına gelip ülkesi üzerine yıkılmasını değil. O, sadece İstanbul'un savunmasına yardım düşüncesiyle hareket etmişti. Kutsal yerler dörtüüz yıldan bu yana artık imparatorluğun parçası değildi ve onları ne kurtarmayı ne de tekrar almayı düşünmüyordu. Haçlı Seferlerini doğuran fiili durum ve bu derece karmaşık ruh haleti, bu birbirine karışan dinî, sosyal, politik ve ekonomik faktörler Bizans'ı etkilemiyordu. O kendi kutsal savaşlarını yapmış, Suriye'li Araplarla şerefiyle dövüşmüş, fakat sonunda Kutsal Toprakları terketmişti. Tek düşüncesi doğu ve kuzey sınırlarında Türk tehlikesini bertaraf etmektir. Haçlı Seferleri ona tamamen yabancı kalıyordu. Bu sebepledir ki bahis konusu sürülerin gelişini gizleyemediği bir kaygı ile karşıladı. Bakın Anna Komninos, olayları nasıl bir ifade ile anlatıyor: «Bu

kadar büyük çalışmalardan sonra, İmparator yorgunluğunu giderecek boş vakit bulamadan sayısız bir Fransızlar ordusunun gelmekte olduğunu haber aldı. Bu milletin yenilmezlik şöhreti, havailiği, sözünde durmazlığı hakkındaki bildikleri kendisini dehşet içinde bıraktı. Bununla beraber, cesaretini kaybetmek şöyle dursun, onlara karşı koyabilmek için ne mümkünse yaptı. Olaylar gösterdi ki bu patlamanın yayılmış olan ünü, dehşetinin pek küçük bir parçasından başka birşey değilmiş. Bütün Batı, Adriyatik Denizinden Herkül Sütunlarına (Cebelütarık'a) kadar olan yerlerde oturanların hepsi ve bütün Avrupa sanki Asya'ya karşı ayaklanmış denebilirdi.»

Ve gerçeklere nüfuz eden bir doğrulukla şunları da yazar: «Fakir halkın kurtarıcının mezarına tapınmaktan ve vaktiyle onun varlığının kutsallaştırdığı yerleri ziyaret etmekten başka hiçbir kasıtları yoktu. Fakat Bohémond gibi dindarlık bahanesi altında İstanbul'u ele geçirmek düşüncesini gizleyen düzenbazlar vardı.»

Nihayet, sembolik hakaret anlamı aşikâr olan bir halk söylentisini kurnazca ele alarak: «En şaşılacak şey, her çetenin önünde bir çekirge sürüsünün yürümesiydi. Çok defalar görülen bu hâl, çekirgelere, Fransızların habercisi denilmesine sebep oldu.» der.

Haçlıların ilk kuvvetleri, Pierre l'Hermite'in yönettiği yaklaşık olarak onsekizbin kişilik tek türlü olmayan, sefil, muazzam bir kalabalıktan başka birşey değildi. Bavyera'yı, Macaristan'ı Bulgaristan'ı geçerek karayolundan gelen, bir kısmı meczup ve pek çoğu

haydut olan bu maceracılar yolları boyunca dehşet verici talanlar işlemişler ve geçtikleri yerlerde çok çok ölümler bırakmışlardı. İstanbul çevresine varınca, başka hiçbir geçim vasıtaları olmadığı için, ziyankârlıklarına ve hırsızlıklarına başladılar. I. Aleksios, bunları son derece acele olarak Anadolu'ya geçirtti ve orada, İznik doaylarında Türkler tarafından hemen kılıçtan geçirildiler. Pierre l'Hermite, pek azını geri getirebildi. Bu, kutsal teşebbüsün başlangıçlarından başka birşey değildi. Daha ciddi bir biçimde düzenlenmiş gerçek Haçlı Seferi dört orduyu kapsamaktaydı: Bohémond ve Tancrede yönetimindeki İtalya Normandları, Toulouse Kontu IV. Raymond yönetimindeki Provence'lılar, Hugue de Vermandois, Etienne de Blois, Robert de Flandre yönetimindeki Fransızlar ve Godfroy ve Baudouin de Bouillon yönetimindeki Lorrain'liler... Bu dört ordu da, dört ayrı yol seçerek gelip İstanbul surlarına ulaştılar.

O zaman Aleksios Komminos'un tek kaygısı şu oldu: Bunlar sadece hristiyanlığı kötüleyenleri yenmek için Haçlı Seferine çıktıklarına göre kendilerini hemen Anadolu'ya geçirmek... Bu haçlılar, rahatsızlık veren, kibirli, arsız misafirler ve Bizanslılar gibi nazik bir halkın gözünde iğrenç bir kabalık içindeki gerçek vahşilerdi. Bu Batı hristiyanları için ise ayrı mezhepten olanlar kâfilerden daha fazla bir değer taşıyorlardı ve Lâtinler, Yunanlıları kendilerinden nefret edilmesi gereken dinden dönmüşler sayıyorlardı. Görevlerinin sarhoşluğu içindeki bu savaşçılarla ne talanı ne de hakareti kabul etmek istemeyen halk arasındaki karşılaşmalar sürüp gidiyordu.

Takdire değer bir diplomat olan Aleksios, Haçlılara, karşılığında bir bağlılık ve bağımlılık yemini almadan, yardım etmeye razı olmadı. Doğu İmparatoru olarak bütün fetholunacak toprakların kendisinin olmasını değil, fakat kendisine geri verilmesini şart koşuyordu. Haçlılar şartlarını kabul ettilerse bu, böylece mezhep ayrılığının sonuna doğru yol alınacağı umudunu taşıyan din danışmanlarının kulaklarına fısıldamasıyla oldu. Basileus, istediklerini elde edince onları Anadolu'ya geçirtti ve Haçlı Seferi oluşum amacı olan işe girişti.

İlk askeri hareket, İznik'in kuşatılması oldu. Uzun ve eziyetli çabalardan sonra şehir alındı (1097) ve önceki anlaşmalar uyarınca İmparator'a teslim edildi. Anadolu'nun Batı bölgelerini işgal etmekte olan Türklerle karşı kazanılan ikinci bir zafer, Bizans'ın bütün bu sahilleri geri almasına imkân verdi. Bundan sonra, Haçlılar doğuya ve güney doğuya doğru yürüyüşlerine devam ettiler. Seferi kuvvetler şeflerinin, bir biri ardınca prenslikler kurmak için, nasıl yollarda kaldıklarını burada hatırlatmamıza gerek yoktur. Bununla beraber yirmi ilâ yirmibeşbin kişi Kudüs'e vararak, 15 Temmuz 1099'da şehri hücumla zaptettiler. Müthiş bir talan ve kıyımdan sonra Kudüs Krallığı kuruldu ve Godfroy de Bouillon, kral oldu.

Bizans'a gelince, Haçlı Seferinden Türklerin zayıflaması, Anadolu'nun büyük bir bölümünün üzerinde otoritesini yeniden kurması gibi önemli faydalar sağlamıştı. Bununla beraber, kendisi için bir tehlike oluşturan ve Batıyı sınırları üzerinde yerleştiren Antakya, Urfa, Trablus Prensliklerinin kuruluşundan kuşkulan-

miyor değildi. Bohemand'ın kendisine kurmuş olduğu önemli hükûmeti bir türlü hazmedemeyen Aleksios Komninos, haçlılarla yapılmış olan andlaşma gereğince, ilk iş olarak Antakya'nın geri verilmesini istiyordu. Bohemond ise bunu red ediyordu. İhtiraslarını gerçekleştirmeye uğruna 1104'de Urfa dolaylarında Müslümanlara yenildi. Türklere ve Bizanslılara karşı bir çifte savaşı sürdüremediğinden, Antakya'da yeğeni Tancrede'i bırakarak tekrar İtalya'ya gitti ve yeni kuvvetler topladı. Sonra güçlü bir ordunun başında Draç'ta (Dyrrachium) karaya çıktı. Fakat orada tam bir yenilgiye uğradı. Bunun üzerine Aleksios ile ağır bir anlaşma yapmak zorunda kaldı. Bohemond bu andlaşma ile onun bağımlısı «Vassal» olduğunu itiraf ediyor, eski Bizans topraklarının tümünü ona geri vereceğine yemin veriyor ve Antakya Patrikinin ayrı mezhepten olmasını ve imparator tarafından tayin olunmasını kabul ediyor. Bu, imparatorluk için mükemmel bir başarı idi. Fakat faydasız kaldı; zira Bohemond öldü, Antakya'da yerleşen yeğeni Tancrede de anlaşmayı onaylamaktan kaçındı. Bizans ise kuvvete başvuracak durumda bulunmuyordu. Bütün çabaları, bütün varlıkları Anadolu'da yerleşen Türkleri geriye atmaya bağlanmıştı ve bağlanması gerekti. Aleksios Komninos'un ömrünün son yıllarını adadığı iş bu oldu ve başarısız da olmadı.

Saltanat zamanına bütünüyle bir göz atılacak olursa, bunun, zor, hemen hemen umutsuz anlarda en yakın tehlikeleri bertaraf etmeyi başarmış; savaşla, diplomasiyle, hileyle imparatorluğa kaybetmiş olduğu topraklarının çoğunu geri aldırması bir büyük hükümdarın saltanatı olduğu kabul edilmek gerekir. Normandlarla, Peçeneklerle, Selçuklularla, nihayet Haçlılarla boğuş-

muştı. Onun azmi, ustalığı ve talihi bunlara karşı mu-
zaffer olmasını sağlamamış bulunsaydı İmparatorluk
doğruca parçalanmaya gidecekti. Oysa ki, onun saye-
sinde bu boğucu sıkıntıdan kendisini kurtardı ve eski
parlaklığının bir parçasını tekrar elde etti.

Eserinin önemine ve sürekli olarak belgelerini ver-
diği ağırbaşlılığına, ciddiyetine, cesaretine rağmen Alek-
sios Komninos, kendisi hakkında Katolik ve Batılı gö-
rüşü ile hüküm veren bütün tarihçilerin hücumuna uğ-
ramıştır. Fakat Batı devletlerinden imdat istemiş olsa
da —esasen artık buna ihtiyacı kalmadığı bir dönem-
de— geçtikleri yerlerde yıkıntıdan başka birşey bırak-
mayan ve şefleriyle olan uyuşmazlıkları yüzünden Bi-
zans için en tehlikeli bir istila oluşturan bu muazzam,
disiplinsiz ve azgözlü kalabalığı olduğu gibi kabul ede-
mezdi. İmparatorun memleketinin selâmetini düşün-
mesi gerekti. Ne bu vahşi sürüleri ülkesinden uzaklaştı-
rdığı, ne de baronlarının topraklarına saldırmasına
karşı kendini savunduğu için onu kınayamayız. O, sa-
natını icra ediyor ve bunu iyi yapıyordu. Kızı Anna
Komninos'un yazdığı hayatının hikâyesini okuduğunuz
zaman, evlât sevgisinin etkisi ile, olaylarda değişiklikler
yaptığını ve hayallere kapıldığını şüphesiz gözönünde
tutmahyız. Bununla beraber hiçbir önemli nokta üze-
rinde tarihin onu yalanlamadığı da bir gerçektir. Bu
bakımdan, bize çizmiş olduğu tabloya bütünüyle güve-
nebilir ve şu hükmünü benimseyebiliriz: «Onun idare
ettiği zaman imparatorluğun başına gelen olağanüstü
belâlar üzerinde akıl yoran herhangi bir kimse kolay-
ca kabul edecektir ki bunlardan sakınmaktaki müstes-
na becerikliliği ve bunlara katlanmaktaki sarsılmaz da-
yanıklılığı her türlü övgünün üstünde kalır.»

II

YENİ BATI AKINI

II. İOANNİS KOMNİNOS (1118 - 1143)

I. MANUİL (1143 - 1180)

ve

İKİNCİ HAÇLI SEFERİ

Aleksios, 1118'de hayata gözlerini yumunca, büyük oğlu II. İoannis'in babasının yerine geçmesi zahmetsiz olmadı. Kızı Anna Komninos'u bütün çocuklarına tercih eden İmparatoriçe İrini, tahtı işgal etmek üzere Prensesin kocası Nikiforos Vriennios'u tâyin etmesini Basi-leus'dan koparmaya uğraştı. Anasının husumetine galebe çalmak için İoannis Komninos onu oldu bitti karşısında bırakacak bir kuvvet darbesine karar verdi. Ölüm halindeki hükümdardan İmparatorluk yüzüğünü aldı, taraftarlarını çağırdı, askerî birlikleri topladı ve parmağındaki halkayı babasının iradesinin bir belgesi gibi göstererek, daha Aleksios ruhunu teslim etmeden, Sarayda kendini İmparator ilân ettirdi. Kendisine karşı ihtiyar imparatoriçenin, edebî yeteneklerini bildiğimiz kızı Anna'nın ve bunun kocası olup İoannis'in öldürülerek imparator yapılması bahis konusu bulunan Nikifo-

ros Vriennios'un katıldıkları bir komplo kuruldu. Fakat, daha çok Nikiforos'un tereddütleri, gerilemeleri ve çekinmeleri yüzünden başarılı olamadı. Bilgili ve cazibeli karısı, onun yüreklilik noksanını en anlamlı ifadelerle suçlamakta idi. Cesaretleri kırılan komplocular, bu derece kararsız olan bir şeften ayrıldılar ve kendi ihanetlerini affettirmek için bu sefer ona ihanet ettiler. Bunun üzerine II. İoannis, Bizans tarihinin bize örneğini az verdiği, bir atıfet eseri gösterdi Ölümü için kompla kurmuş olanların mallarına el koymakla yetindi. Hattâ kızkardeşinin bütün varlığını kısa bir süre sonra geri verdi ve anasının yumuşak karşı durmalarına kanmış göründü. İhtiyar İmparatoriçe, tam bir serbestlik içinde, yönetici yeteneklerini ve sıkı otoriteciliğini kendi kurduğu bir manastırın yürütülmesinde göstermek îmkânını buldu. Anna Komninos, gelip onun yanında muhteşem bir saraya yerleşti. Mevkiini kaybetmiş İmparatoriçe ile hayâl kırıklığına uğramış Prenses orada, etrafları yüksek kişiler ve aydınlarla çevrili olarak, debdebeli bir hayat sürdüler.

II. İoannis iktidara el koyunca yeni bir hükûmet programı gerçekleştirmeye kalkışmadı. Bizans'a geçmişteki zorlu gücünü geri vermek için Aleksios'un bütün çabalarına tanık olmuştu ve baba eserini sürdürmeyi tek amaç bildi. Birçok ufak tefek siyasî ve dinî işlerden serbest kalınca, İmparatorluğun çıkarlarını korumayı arzulayan hükümdarın düşüncesinde iki büyük mesele yer alıyordu. İstilâcı uluslardan, zaptetmiş oldukları toprakları koparıp almak ve Birinci Haçlı Seferinin korkunç artığını oluşturan Batı Derebeyleri tarafından kurulmuş Prensliklerin tehlikeli davranışla-

rına karşı durmak gerekiyordu. Bizans'la olan ilişkileri konusunda bir yargıya varmak için daima Haçlıların görüşü yanında yer almak yanlış olur. Yunanlıları dinden dönmüş sayan ve kutsal görevleriyle böbürlenlen saygısız, üstünlüklerine inanmış Haçlılar, düşmanlıklarını asla gizleyememekte ve İstanbul'u diğer bir Kudüs olarak ele geçirecekleri günü hayâllerinde yaşatmaktaydılar. Bizans'ın kendini savunma çareleri aramış olması şaşılacak bir şey değildir: Türkler ona, Hıristiyanlardan daha az tehlikeli görünüyordı.

İmparatorluğun durup dinlenmeden, kendini koruması gereken uluslara karşı II. İoannis, Aleksios'un çabalarını sürdürdü. Savaşçı hükümdar, saltanatının en büyük bölümünü orduları içinde geçirecekti. Tuna'yı tekrar aşan ve İmparatorluk topraklarını yeniden istilâ eden Peçeneklere karşı Basileus, Bizans'ı onların saldırılarından kurtaran ve hattâ önemli sayıda esiri kendi birlikleri arasına katmasına imkân veren bir zafer kazandı. Macarlara ve Sırlara karşı olan seferlerinde bu kadar kesin bir sonuç elde edemediyse de, hiç olmazsa onları zayıflatmayı, sindirmeyi, kendi arazilerinin sınırlarına atmayı başardı. Nihayet, Cermen İmparatorlar Lothaire ve III. Konrad von Souabe ile Normand Devletine karşı bir ittifak akdetti. Güney İtalya ile Sicilya'yı tek bir krallıkta birleştiren II. Roger, yarımada'nın güney bölümü üzerinde egemenliğinden vazgeçmemiş olan, Bizans'ı şiddetle kuşkulandırmaktaydı. Bu nazari bağımlılığı gerçek alanında yeniden kurmak hayâl de olsa, hiç değilse Roger'in imparatorluğa karşı bir savaşa girişme teşebbüsünü önlemek gerekti. Cermen—Bizans ittifakı, onu düşünmek ve beklemek zorunda bıraktı. Bu, kenara atılacak bir çıkar değildi.

II. İoannis'in Anadolu'daki savaş çalışmaları daha az etkili olmadı. Kilikya'yı almayı başardı. Sonra, Bohemond ile yapılmış olan andlaşmanın açıklığına karşı Bizans'a boyun eğmeyi red eden Antakya Prensliği üzerine yürüdü. Antakya kuşatıldı ve teslim olma zorunda bırakıldı. II. İoannis etrafında bütün maiyeti ileri gelenleri olduğu halde şehre muzafferce girdi. Bundan böyle bağımlı (Vassal) haline gelmiş bulunan Prens, onu izlemekteydi.

Zaferlerinin sağladığı prestijle süslenen İmparator, daha geniş projeler tasarlamaktaydı. Kudüs'e kadar ilerlemeyi ve Antakya üzerinde elde etmiş olduğu egemenliği orada da yaratmayı kuruyordu. Bir av kazasında zehirli bir okla yaralanması 1143 de birdenbire saltanatına ve hayatına son verdi. Fakat ruhunu teslim etmezden önce, kendisine halef olarak oğlu Manuel'i göstermeye vakit buldu. Ona almış olduğundan çok daha geniş bir imparatorluğu miras bırakıyordu. Ölen hükümdarın hayat hikâyesi yazarı Nikitas, onun kişiliğini ve saltanat zamanını şu sözlerle över:

«İmparator İoannis, yirmidört yıl ve sekiz ay saltanat sürdükten sonra öldü. İmparatorluğu beceriklikle yönetti ve her türlü ahlâksızlıktan ve sefahatten uzak kalarak mübarek bir hayat sürdü. Ululuğunu, halka karşı sık sık gösterdiği cümertlikte ve inşa ettirdiği muhteşem kiliselerde ortaya koymaktan kıvanç duydu. Her şeyden çok şan ve şerefe en kuvvetli bir tutkusu ve adını ölümsüz kılmaya en şiddetli bir isteği vardı. Saçlarını kesiş tarzından ayakkabılarının biçimine kadar her şeyde usul ve erkânı, temizliği aradı. Her türlü yersiz lüksü ve yalnız edebe aykırı sözle-

ri değil, faydasız olanları bile sarayından, veba hastalığı gibi, sürüp çıkardı ve bütün tebaalarına kendilerini benzetebilecekleri bir erdemlik örneği olmak için çalıştı. Bu, ne inceliklerin ve güzelliklerin düşmanı olduğundan, ne de insanlarla ilişkilerinde vahşi ve ürkek bulunuşundandı. Aksine, bazen ciddiyetini bir yana bırakıp ve dürüst bir biçimde gönlünü eğlendirirdi. Saltanatı zamanında hiç kimseyi ne ölümle, ne de bedeni ceza ile cezalandırmadı. O, Komninos ailesinin baş ziynetçi olarak bilinir ve bu aileden tahta çıkanlar içinde onun yararlılığına erişeni ya da üstün geleni asla olmamıştır.» (*).

Kilikya'da ölümü anında yanında bulunan Manuil Komninos, babasının cenaze törenini yaptı ve cesedini İstanbul'a getirdi. Biraz da gençliği sebebiyle, fakat daha çok bilinen cesurluğu ve ün salmış olan akıllılığı dolayısıyla halk tarafından çok seviliyordu. Uzun boyu, yüzünün biraz kaba güzelliğini daha da belirten yağız teni ahalinin hoşuna gidiyordu. Başkente girşinde, atının kişnemelerinden ve dönüşlerinden en hayırlı manalar çıkarılmıştı.

Yaklaşık olarak 1120 yılında doğmuş olan genç hükümdar tahta çıkar çıkmaz, Devletinin Cermen İmparatorluğu ile olan ittifakını sağlamlaştırmakla uğraştı. Yaptığı, babasının görüşlerini uygulama alanına koymaktan başka bir şey değildi. II. İoannis ile III. Kondrad arasında sürüp gelen görüşmelere yeniden girişti ve hiç şüphesiz babasının son isteğini yerine getirmek

(*) Nikitas — İmparator İoannis Komninos'un Tarihi

için İmparatorun kızkardeşi Bertha von Sulzbach ile evlenmeye karar verdi. Nikitas bize haber veriyor ki : «Bu Prenses, vücudunu süslemeye ruhunu güzelleştirmekten daha az özen gösteriyordu. Düzgünleri ve boyaları reddederek ve yapma süsleri boş kadınlara bırakarak, erdemlik parıltısının ortaya çıkardığı sürekli güzellikten başkasını aramamaktaydı. Tam gençlik çağında bulunan İmparatorun ona karşı az eğilim duymasının ve borçlu bulunduğu bağlılığını koruyamamasının sebebi bu oldu. Bununla beraber kendisine en büyük itibarı gösterdi. Ona pek ulu bir taht, yanına çok kalabalık muhafız birlikleri ve ihtişamını sağlamak ve halkın saygısını ve kulluğunu üzerine çekmek için ne gerekli ise verdi. «Şu hale göre bu bir siyasi birleşme idi ki, Konrad tarafından girilen taahhütlere göre, Bizans'a gerektiğinde, bizzat İmparatorun komuta edeceği Cermen kuvvetlerinin yardımını sağlıyordu. Bu ittifak, Sicilya Kralı II. Roger'in, büyük risklere girmeden, Doğu İmparatorluğuna saldıramayacağı kadar güçlü bir koalisyon kuruyordu. Fakat İkinci Haçlı Seferi her şeyi yeniden mesele haline getirecekti. İster ittifaklar, ister düşmanlıklar, ister istilâ tehditleri, ister istilâyâ karşı korunma bahis konusu olsun Batı faktörü Bizans politikasının gitgide daha önde gelen bir elemanı halini alıyordu. Bizans bu politikaya adeta kaderinin gereği olarak zorlanmıştı. Lâkin yüzlerce yıllık eksenlerinin Batıya doğru yer değiştirmesi, onun için tehlikelerin en kötüsünü oluşturmaktaydı.

İkinci Haçlı Seferi, ilkesinde, dini bir davranış olmaktan çok daha fazla, önceki seferin gösterişli fakat

sendeleyen sonuçlarını korumayı güden bir askerî seferdi. Şüphesiz Batı uluslarını coşturmak için yine dine başvurmak gerekti ve sefere katılanların çoğu, sadece Kâfirlerle boğuşmanın bahis konusu olduğuna içten inanabildiler. Fakat gerçekte, Müslümanların Mezopotamya'da tutunmalarını önlemek ve tekrar fethetmiş oldukları Urfa Hristiyan Prenslüğünü ellerinden almak gerekiyordu. Birinci Haçlı Seferi tarafından gerçekleştirilen siyasî eserin dayanaksızlığını ortaya koymak için bir kaç yıl yeterli olmuştu. Doğuda birdenbire kurulan bu Lâtin Devletleri tasavvur edilebilecek en yapma yaratıklardı. Ancak birleşerek, Bizans'la koalisyon yaparak ve böylece kışkırtmış oldukları İslâmiyet'e karşı Hristiyanlığın ortak cephesini kurarak varlıklarını sürdürebilirlerdi. Fakat şaşılacak derecede cahil ve anlayışsız olan bu büyük maceracılar, kendilerini kurtarabilecek tavizleri birbirlerine verebilecek yeteneklilikte değillerdi ve Romalı Katolik gururları İmparatorluğa boyun eğmelerini önlüyordu. Müslümanlar onların uyuşmazlıklarından ve kavgalarından faydalanma fırsatını kaçıramazlardı. Bu yüzdendir ki Musul bağımsız hükümdarı Zengi 1144 de Urfa'yı geri almış, Hristiyanlar yeniden zaptetmişler, fakat oğlu Nurettin hücumla fethederek ahalisini sürmüştü ve şehri tahrip etmişti. Bu Prenslüğün düşmesi, Müslümanların öcalma düşüncesini taşıdığı gibi öbür Lâtin Prensleri ve onlarla beraber bütün Hristiyanlığı küçük düşürmekte ve tasalandırmakta idi. Bu tehdit karşısında Antakya, Kudüs, Trablus Hükümdarları Batı uluslarına umutsuz bir çağrı saldılar.

Fransa Kralı VII, Louis, yeni bir Haçlı Seferi düzenleme teşebbüsünü üzerine aldı. Bu iş zahmetsiz ol-

madı. Langres Piskoposu Geoffroy'un vaizleri, birinci teşebbüsün ağır bilânçosundaki umut kırıklıklarının ve faciaların anılarını hafızalardan silmeyi başaramıyordu. Halkın taassubunu kışkırtmaya yetenekli yeni bir Pierre l'Hermite keşfetmek gerekiyordu. Bu güç görevi yüklenen, Saint Bernard oldu. Konuşmaları dayanılmaz, ünü muazzamdı. Vézelay Alanında, ruhlara gereken unutkanlığı ve körükörüne uysallığı aşılamasını bildi ve onlarda, insanların gönlünde bir düşünce uğruna ölmek iradesini yaratan, sade ihtirasları heyecana getirdi. Saint Bernard halkla beraber şaraplı ekmeği yiyor (Hıristiyan ayininin bir safhası) ve söylendiğine göre kendi kışkırttığı ortak çılgınlığa katılıp elbiselerini yırtarak parçalarını dağıtıyordu. Bu kumaş parçaları Haçlı Seferinin kutsal işareti halini alıyordu.

İşin bu tiyatromsu ortaya konuluşu ile siyasî ve askerî ciddî bir teşkilâtlandırma çabası birlikte yürüyordu. Saint Bernard, Fransa ile Almanya'yı birleştirerek Haçlı Seferine daha güçlü bir hareket kökü vermek istemişti. Pierre l'Hermite hareketinin delice hazırlıksızlığını yeniden tekrarlamamak ve Doğuya karmakarışık meczup sürüleri değil, iyi donatılmış gerçek askerî birlikler göndermek bahis konusu idi. İki yüzellişerbin kişi kuvvetinde, biri Alman, öbürü Fransız iki kolordu İstanbul'a doğru yürüyüşe koyuldular.

Bu yeni seferin gelişi, Manuil Komninos'u ciddî şekilde meşgul etmekte idi. Onun politikasının yönü Doğuda yeni kurulmuş olan Lâtin Prenslüklerini İmparatorluğun egemenliği altında hizaya sokmaktı. Müslümanlara karşı mücadele lâzım idiyse, bütün geçmiş tarihi ve doğrudan doğruya varlığının şartları ge-

reği olarak hareketleri yönetmek nitelikleri yalnız Bizans'ta vardı. Bunu bir Bizans İmparatorunun tabiatıyla takdir etmesi gerekti. Haçlı Seferi ona, haklarına bir saldırı ve yetkilerine bir müdahale olarak görünüyordu. Onun bu sefere katılması, şüphesiz ki mümkündü; fakat ancak ikinci sırada yer alacak ve böylece prestijini feda etmiş olacaktı. Bu prestiji korumak içindir ki, gerçekte pek zayıf bir yardım karşılığında İmparatorluk, Lâtin Prenslerden bir bağımlılık yemini istiyordu. Bu yeminin değeri üzerinde pek fazla hayâl kapılmıyor. fakat böylece görünüşü kurtarmağa imkân buluyordu. Öbür yönden, mevcut şartlar içinde, III. Konrad'ın Haçlı Seferine katılışı Bizans'ı, Sicilya Kralı Roger'in ihtirasını gemlemek için güvendiği bir müttefikten yoksun bırakıyordu. Bundan ötürü, doğrudan doğruya niteliği bakımından ve yakın sonuçları dolayısıyla, bu Batılı saldırı dalgasının ortaya çıkışı Bizans siyaseti için bir felaketti. Bununla beraber, pek acele cihazlanmak ve bu birliklerin gelişini ortaya koyduğu istilâ ve yağma tehlikesine karşı hazırlıklı bulunmak gerekti. Manuil Komninos, başkentin savunma düzenini hızla sağlamlaştırdı. Sonra, Alman Ordusunun ilk kuvvetleri görüldüğünde bunları hemen Anadolu'ya geçirtti. Türkler, bunları orada yok ettiler. İmparatorla Müslümanlar arasında daha önce gizli görüşmeler geçmiş ve bu kıyımın hazırlanmış olduğunu düşünecek kadar ileri gitmek yerinde olur mu, Bu husus ne ispatlanabilir, ne de kabul edilmemekte direnilebilir.

Fransız taburları geldikleri sırada, Bizans için Ba-

tıdaki durum vahimleşmişti. Kararları ani olan Sicilya Kralı, Kondrad ile ordusunun Doğuya hareketinden faydalanmakta idi. Manuil'in bundan böyle kendisine hiçbirşey yapamayacağına güvenerek, Korfu Adasını almış ve Yunanistan Yarımadasına bir donanma yollamıştı. Normandlar, Korent'ten Thebes'e kadar buraya hâkim olmuşlardı. O zaman, Roger ile gizlice ittifak etmiş olan VII. Louis'nin İstanbul'u ele geçirmeğe kalkışmasından haklı olarak kuşkulanan Manuil Komninos, ona çabucak Anadolu'ya geçmeğe karar verdirerek için bütün çabasını harcadı ve Almanların Türklerle karşı büyük bir zafer kazanmış oldukları söylentisini yaydırdı. Hile başarılı oldu. İnandığı zaferin bütün kârını III. Kondrad'a bırakmamak için VII. Louis birliklerini Anadolu'ya saldırttı ve o zaman gerçeği öğrendi. Almanların zayıf artıklarıyla sayısı kabaran ordusu, Müslümanlara karşı kesin sonucu Şam surlarının altında almak istedi. Teşebbüs, bir bozgunla son buldu. Bu bozguna biraz da Kudüs Kralı Baudouin'in ihanet edişi sebep olmuştu. Bu acıklı seferden haysiyeti kırılan VII. Louis ise Krallığına döndü.

Müttefiklerin göçüşü, Manuil Komninos'u huzura kavuşturuyordu. Bununla beraber, İkinci Haçlı Seferinin, onun mücadele etmekte olduğu güçlükleri önemli surette artırmış olduğu da inkâr edilemezdi. Müslümanlarda taarruz fikri uyanmış ve coşmuştu. Hasımları arasındaki uyuşmazlıkları görmüşler ve onların zayıflıklarını ölçmüşlerdi. Diğer yönden III. Konrad, Bizansla ittifak andlaşmasını yenilemiş olmasına rağmen, ona aynı desteği sağlayacak halde değildi. Nihayet, genellikle Hristiyanların prestiji Doğuda çok azal-

mişti. İmparatorluğun sorumlusu olmadığı halde sonuçlarına katlandığı ikinci seferin zarar hanesi bu durumu gösteriyordu. Bu, kısaca açıklayacağımız olaylardan sonra, onun İtalya'yı tamamiyle kaybetmesiyle son bulacaktı.

Manuil Komninos, Sicilya'lı Roger ile savaşa girmeye mecburî olarak sürüklendi. Normandların Korfu'da yerleşmelerine göz yumamazdı. Fakat hünerli, gafil avlanması kabil olmayan, diplomasisi girgin ve etken bir hasım karşısında bulunuyordu. III. Konrad'ın Manuil'e yardımlar göndermesinin önüne geçmek için Sicilya Kralı, para ile elde ettiği Alman Derebeyleri arasında ayaklanmalar kışkırttı ve böylece Konrad'ın birliklerini elinden çıkarmasını önledi. Bu suretle artık bir Alman yardımına bel bağlayamayan Manuil, Venediklilere doğru döndü. Normand gücünün artmasından kuşku olan Venedikliler, yeni ticarî imtiyazlar elde etme karşılığında, Bizans'a donanmalarının desteğini bağışladılar ve Korfu yeniden feth olunabilirdi. Daha sonra, 1152 de III. Konrad ve 1154 de Roger öldüler. Şimdi sahneye iki yeni kişi, Almanya İmparatoru Frederich Barbarossa ile Sicilya Kralı I. Guillaume çıktığına göre, Bizans siyasetine ilişkin durum nasıl gelişecekti?

Bizans İmparatorluğu hayatının, Batı olaylarının yankılarına git gide daha fazla maruz kaldığını tespit etmekteyiz. Bizans'ın ilk kökenleriyle bağlı bulunduğu o Batı ki, gelenekleri sebebiyle ve bazen de büyüklük budalılığı içinde, ne bütünüyle kendini ondan ayırmayı, ne de ona karşı ilgisiz kalmayı başarabilmişti. Gerçekten Manuil Komninos'u Venedik ittifakından yoksun

kılan yine bir Batı egemenliği hülyası oldu. İtalya'yı yeniden feth etmek istiyordu. Normand tehlikesiyle Bizans tehlikesi arasında Venedik tereddüt göstermedi: Manuil ile olan ittifakını bozdu ve 1. Guillaume ile birleşti. Daha dirayetli, prestije karşı daha az kaygılı ve Batıya doğru yöneltilmiş bir politikanın tehlikelerini görecektik kadar akıllı olan Manuil Komninos'un, kaçınılmaz sonuca katlanması beklenirdi. Fakat Sezarların halefi Doğu imparatorlarını, bir türlü terk edemedikleri, İtalya'ya doğru iten karanlık kuvvet tarafından sürüklendi. Manuil bu yeni savaş için yola çıktı, önce Güney İtalya'da bazı başarılar elde etti, Bari'yi ve başka birkaç küçük yeri geli aldı, Brindisi'de I. Guillaume tarafından tam bir yenilgiye uğratıldı. Frederich Barbarossa hemen Bizans'la olan ittifakını inkâr etti ve Manuil, Sicilya Kralı ile, İtalya'daki bütün topraklarından kesin olarak vazgeçmesi anlamını taşıyan bir barış yapmak zorunda kaldı. O zaman Frederich Barbarossa'nın İtalya'yı topraklarına katmaya kalkışmasından ve bir imparatorluğun karşısına başka bir imparatorluğu dikmesinden kuşkulanan Manuil, Batı politikasının entrikalarına git gide daha faal bir şekilde burnunu sokarak, Almanya ile Papalığın arasını bozmaya ve Kuzey İtalya Sitelerini Barbarossa'ya karşı mücadelelerinde desteklemeye çalıştı. Bunu o kadar iyi becerdi ki Frederich onu başka yerde uğraştırmak için Konya Sultanı Kılıç Arslanı ona karşı harekete geçirdi. Bütün Doğu kaynaşmakta ve Bizans'ın üzerine atılmaya hazır görünmekte idi. Justinianus zamanında, zorda kalındığı takdirde, düşünülebilecek—ki o zaman bile Theodora'nın dehası bunu mahkûm ederdi— fakat o günlerde delice bir hülyadan başka bir

şey olmayan bir politikanın sonucu bu idi. Topraklarının savunulması zorunluluğu Manuil Komninos'u, sonunda İmparatorluğunun sınırlarında olup bitenlerle ilgilenmek zorunda bıraktı. Antakya Prensi Renaud de Chatillon'un desteğiyle, Kilikya isyan etmişti. 1158 de Manuil, ordularını kendi yöneterek âsi eyalete girdi ve orayı işgal etti. Bütün elebaşılar gelip bağlılıklarını bildirdiler Renaud yalınayak gelerek huzurunda secdeye kapandı ve devlet ileri gelenleri ile yabancı elçilerin oluşturduğu bir kalabalığın önünde kılıcını ona teslim etti. «Renaud, merhamet diye bağıırıyordu ve o kadar uzun süre bağırdı ki bundan herkesin gönlü bulandı ve pekçok Fransız ondan tiksindi ve onu ayıpladı.» (*).

Manuil'in bu zaferinin, Antakya Prensini bu yüz kızcırtıcı davranışının bütün Doğuda derin bir yankısı oldu. Yalnız Renaud kendini İmparatora bağlı tanımakla kalmadı, Kudüs Kralı III. Baudouin de kendini Basileus'a bağlayan ve gereken hallerde askerî birlikler sağlamasını öngören bir andlaşma imzalamak zorunda kaldı. 1159 yılının Nisan ayında Manuil Antakya'ya törenle girdi, arkasında Lâtin Prensler yaya ve silâhsız olarak gelmekte idiler. Antakya Patriki, tören elbiselerini giymiş olduğu halde, büyük İmparatorluk bayraklarıyla donatılmış şehrin içinden geçerek kiliseye giderken ona eşlik etti. Bu zafer Bizans'ın üstünlüğünü ortaya koymakta ve onu buyrukları altına alma hülyaları kurmuş olan bu şamatacı Batılıları sonunda bağımlı (Vassal) sırasına sokmakta idi.

(*) *Guillaume de Tyr.*

Bizans ordularının başarısı, Konya Sultanını uyuşucu, hattâ dostça bir tavır takınmağa sevketti. 1161 yılının sonunda kendisi İstanbul'u ziyarete gelerek olağanüstü bir debdebe gösterişi ile karşılandı. Bir hafta sonunda bu kadar hazinelerden gözleri kamaşmış, eğlencelerden, oyunlardan, askerî geçit resimlerinden, deniz gösterilerinden şaşırmış bir halde geri döndü. Birkaç yıl sonra da Kudüs Kralı I. Amaury, Manuil'e kişisel saygılarını sunmaya geldi ve aynı ihtişamla karşılandı. Öyle görünüyor ki, Bizans hiçbir zaman Doğu üzerinde bu kadar parlak bir şekilde ışık saçmamıştı. Fakat 1176 da Türklerle İmparatorluk arasında savaş yeniden patladı ve bu sefer talih Hristiyan ordularına karşı oldu. Bu ordular, Frigya Dağları geçitlerinde perişan edildiler. Manuil kaçmağa mecbur oldu; herşeyini, hattâ şerefini bile kaybetmişti. «O günden başlayarak, bu felâket hafızasına o kadar derin surette kazılmış olarak kaldı ki, her zamanki huyu neşeli olduğu halde müsahiplerinin bütün çabalarına rağmen, ölümüne kadar asla en ufak bir sevinç gösteremedi. Önceleri çok büyük olan vücut gücünü bir daha bulamadı. Bu felâketi düşünmenin uğrattığı aralıksız azap ile o derece ezilmişti ki ne bir şeyden zevk alabildi, ne ruhunu avutabildi, ne de her zamanki sakin huyunu bulabildi.» (*)

Miriyokefalon (Denizli dolaylarında) bozgunu (1176) Bizans tarihinin dönüm noktalarından biridir. Bu bozgun Türklerin imparatorluk için kaybolan Anadolu'da kesinlikle yerleştikleri anı işaretler. O, aynı za-

(*) *Guillaume de Tyr.*

manda hedefleri fazla geniş olan yüzlerce yıllık bir politikanın, bir ölçüsüz prestij, ağır gelenekler, gerçekleştirmesi kabil olmayan ihtiraslar politikasının mantıkî sonucudur. Bu politika Doğu ile Batı'yı Bizans egemenliği altında bir birine katarak tek bir imparatorluk kurmak amacını güdüyordu. Eğer Basileuslar bütün güçlerini Doğu'da ve Yalnız Doğu'da, daha az göz kamaştırıcı fakat sarsılmaz hale koyabilecekleri, bir imparatorluk kurmağa adayacak kadar açık görüşlü olmuş olsalardı İstanbul Türkler tarafından belki zapt edilemezdi.

Felâketin sonuçları yayılacak ve sürüp gidecekti. Ortaçağ zihniyetinin temel düşüncelerinden biri İmparatorluğun tek oluşu idi. Papalığın tek oluşu düşüncesi de tıpkı bunun gibidir. Eski Roma İmparatorlarının halefleri Basileuslarla İmparatorluk ünvanı üzerinde iddia sahibi ilan Cermen İmparatorları arasında bir anlaşmazlık kaçınılmaz bir şeydi. Bu ünvan paylaşılamiyacağından, mesele Papanın ve Dünyanın buna kimi sahip tanıyacağına idi.

Frederich Barbarossa, Miriyokefalon felâketini öğrenince, Manuil Komninos'a yüksekte atan bir nâme göndererek, Sezarların gerçek halefleri Cermen İmparatorlarının hükûmetlerini Roma İmparatorluğu ile sınırlandırmayacaklarını, Yunan İmparatorluğunun da kendilerine bağlı bulunduğunu bildirdi. Mesajın vardığı sonuç, Manuil'in kendini Batı İmparatoruna tâbi kabul etmesi ve Papalığa boyun eğmesi idi.

Manuil'in bir an aklından geçirdiği İtalya'nın geri alınması rüyası, Bizans'ın dünya hegemonyasına doğ-

ru son sıçrayışı oldu. Bu hegemonyaya şimdi başkaları sahip çıkıyordu. Venedik Kongresi (1177) Papayı, Lombardiya şehirlerini ve Frederich'i barıştırıyor; böylece, bundan böyle Doğu İmparatorluğuna karşı aralıksız mücadele edecek olan koalisyonu harekete geçiriyordu.

Manuil Komninos, 1180'deki ölümünden az zaman önce oğlu Aleksios'u VII. Louis'in kızı Agnes ile nişanlamak suretiyle Fransa'ya yaklaşmayı başardı. Buna rağmen, Bizans Devletinin politikasını kesin surette harab eden elemanlardan biri olarak telâkki edilebilir. Komninosların tarihçisi Chalaudon bu konuda şunları yaşıyor:

«Manuil, kötü politikasının sonuçlarını görmeyecek kadar erken ölmek bahtına erdi. Bu sonuçları berberak görüşlü düşünce sahibi çağdaşlarından bir kaç o zamandan gözlemekte idiler. Basileus'un mirasını toparlamak ağır bir işti ve haleflerinden hiç biri İmparatorluğun işlerini düzenine koyamıyacaktı. Daha sonraki yıllar içinde, çöküş hızla artarak gidecekti. Bu çöküşün, Manuil'in saltanatından başladığını söylemek yerinde olur.» (*)

(*) Chalaudon—*Les Comnenes: Etudes sur L'Empire byzantin aux XIe et XIIe siecles*. Cilt I — Paris, 1912

III

İÇ YIKILIŞLAR VE SALTANAT FACIALARI

SON KOMNİNOGLAR: ALEKSİOS VE ANDRONİKOS

(1180—1185)

Komninoslar Hanedanının iktidarda kaldığı daha beş yıl, önümüze karışıklıklar içinde bir devre görüntüsü serer. Bu gibi karışık devrelerde Bizans tarihinin, lüks ve israfın şahlanması, aşk ihtiraslarının sarhoşluğu, incelmış bir fikir hayatının coşkuluğu içinde ve fakat ölçsüzlüğe, ihanete ve katle doğru sapmış bir şiddet ve zulüm akışı haline geldiğini görürüz.

Manuil'in oğlu II. Aleksios taç giydiğinde ancak oniki yaşındaydı. Bunu söylemek, saltanatının sadece sözde kaldığını anlatmağa yeterlidir. Gerçekte iktidarı elinde bulunduranlar naib, güzel ve tatlı Antakya'lı Mari ile ölen Kralın yeğeni Aleksios idiler., Fazla çekici, fazla istek uyandıran genç dul ile yaşının oyunlarından başka birşey düşünemeyen bu çocuğun etrafında ihtiraslar uyanmakta idi. Politika duygusundan yoksun ve kendisiyle evlenerek imparatorluğu sağlamaktan gayri bir şey düşünmeyen sıhrî yeğeni Aleksios Komninos'a tamamiyle teslim olan Mari, halkın taraf-

tarlığını ve desteğini ancak Manuil'in politikasının tersine davranmakla kazanabileceğini anlamadı. Manuil, sarayını ve İstanbul'u Lâtinlerle yani İtalyanlar ve hattâ Fransızlarla doldurmuştu. Büyük görevlerin ve önemli makamların çoğunu bu Lâtinlerin, bu Batılıların ellerine vermişti. Şehrin bütün bir mahallesi Ceneviz'li, Piza'lı, Venedik'li tüccarlara ait bulunmaktaydı. Bu öyle bir istilâ idi ki Bizans Halkı bunu zorla, kendisini enerjik bir hükümdarın egemenliği altında duyduğu sürece hoş görebiliyordu. Fakat bu hal onu isyana sürüklüyor ve istisnasız bütün Yunanlı çevrelerinde öfke ve hınç uyandırıyor. Antakya'lı Mari yabancıları bertaraf edecek yerde, Sarayda çok güçlü Lâtin takımının etrafını almasına müsaade etti ve kendisi de yabancı olduğundan bu içeriye sızmış nefret edilen yabancıların koruyucusu gibi göründü. O zaman Yunanlı takımının elebaşısı ona karşı Bizans milliyetçiliğini kışkırttılar ve karışıklıklar, isyanlar, komplolar başkentin altını üstüne getirdi. Duruma hâkim olacak bir kurtarıcı lâzımdı. Bir alay kehanetler ve olağanüstü vaatlerle işlenen bir propaganda kampanyasının alevlendirdiği halkın teveccühü Andronikos Komninos'a yöneldi. Çok kısa fakat olaylarla dolu, renkli ve gürültülü bir an için, Bizans tarihinin en hayret verici kişilerinden birini, en sağlam bir zekâya ve büyük bir hükümdarın en köklü niteliklerine sahip bulunan, lâkin müstebitlerin en zalimi ve en müthiş olan bir adamın ortaya çıktığını göreceğiz. Bu dâhi ve canavar hükümdarın, Nikitas tarafından yazılan hayat hikâyesini okumak gerektir. Hiçbir mace-ra romanında gürültülü olaylar ve benlenmedik vakalar bu kadar çok bulunmaz.

Andronikos Komninos'un şaşılacak kadar yüklü, yenilgilerle zaferler arasında gidiş gelişlerle dolu bir geçmişi vardı. Durmadan bazen bir yöne, bazen öbürüne atılacak müstesna bir kaderin son sınırlarına kadar ulaşmıştı.

Manuil Komninos'un bu amca oğlu, talihi bunca tersliklerden sonra onu imparatorluğa çağırdığında artık genç bir adam değildi. 1120'de doğmuş olduğuna göre altmış yaşını geçmişti. Atlet yapılı, ihtiraslı, azimli, savaşa olduğu kadar aşka vurgun, üstelik büyük zekâya malik olan Andronikos, yirmi yaşından beri Bizansta çılgın maceraları ile, skandalları ile ve muhteşem bağışları ile hayranlıklar yaratmıştı. Charles Diehl, onu Cesar Borgia'ya benzetir; bu, gerçekte yerinde bir benzetistir. Amcasının oğlu ile İmparator Manuil'in ilişkileri, devamlı olarak ve son derece fırtınalı olmuştu. Ona karşı bir sempati duymaktan —gerçekte adam müthiş surette gönül avlayıcı idi— kendini alamayan Manuil, bir yandan da onu Saraydan mümkün olduğu kadar uzak tutarak ihtiyatlı bir şekilde kendini korumak zorunda kaldı. Andronikos'un tahtı ele geçirmek için ne ihanetten, ne de cinayetten çekinmeyeceği meydandaydı. Bu sebeple imparator uzak sınırların savunmasını onun cesaretine bırakmıştı. Andronikos dövüşüyor, hayatını kayıtsızca ortaya koyuyor, fakat Türkler olsun Macarlar olsun savaştığı düşmanlarıyla, amcasının oğlunu devirecek bir anlaşmanın esasları üzerinde gizlice görüşmelerde bulunmayı da ihmâl etmiyordu. Bu, faaliyetinin ancak bir yönü idi. En yüksek sosyete kızlarını baştan çıkararak ya da en ünlü kocaların karılarını ellerinden alarak

vaktinin büyük bir bölümünü sevdalara ayırıyordu. Böylece kinleri kışkırtıyor, fakat işin sonunda, çoğu zaman Boccace (*)'a yakışır hilelerle karışıklıklardan ve tuzaklardan kurtuluyordu. Giderek öyle tehlikeli, öyle sıkıcı oldu ki Manuil onu hapse koymaya karar verdi.

Böylece, 1155'den 1164'e kadar dokuz yıl süreyle Andronikos İstanbul'da Sarayın mahzenlerinden birinde hapsedildi ve zincire vuruldu. 1158'de birinci kez kaçtı, yakalandı ve daha ciddi surette koruma altına alındı. Fakat 1164'de bu kez kesin olarak kaçmayı başardı. Rusya'ya sığındı ve hemen Barbarları Bizans'a karşı ayaklandırmaya girişti. Kendisinin yönetmeyi kurduğu bir sefer amacı ile asker toplamağa başladı. Bundan, Manuil onu affetmeyi, yanına çağırmayı, mallarını ve ünvanlarını geri vermeyi ihtiyatlı buldu. Fakat aynı zamanda onu uzun süre çevresinde tutmamak akıllılığını da gösterdi ve 1166'da Ermenilerle savaşmak için Kilikya'ya yolladı. Andronikos orada daha çok sevdalarla uğraştı: Antakya'da, yirmi yaşı cihanı hayran bırakan bir güzellikle parıldayan, İmparatoriçe Mari'nin kızkardeşi Phillippa'yı baştan çıkardı. Kız kendini ona teslim eder etmez o kızıdan usandı ve imparatorluk hazinesi hesabına topladığı vergilerin tümünü zimmetine geçirerek Kudüs'e gitti. Kudüs'te yirmiiki yaşında bir başka prensese, Manuil'in yeğeni Theodora'ya âşık oldu. Kız da ona karşı duramadı, aslında hiç bir kadın ona karşı duramıyordu. Fakat bu kez Basileus'un sabrı tükendi. Bir tutuklama emri gön-

(*) Boccace, ya da Giovanni Boccaccio (1313 — 1375) İtalyan yazarı.

derdi ve suçlunun gözlerinin çıkarılmasını buyurdu. Bu haber üzerine, birbirine şiddetle tutulmuş olan Andronikos ve Theodora birlikte kaçtılar ve gidip Bağdat'a sığındılar. O zaman iki âşık ve çocukları için (zira Andronikos'un bir oğlu vardı ve Theodora'da ona ikinci bir oğul ile bir kız vermişti) gezginci ve daima debdebeli bir yaşantı başladı. Prenslikten prensliğe geçerek ve her yerde mevkilerinin gerektirdiği şan ve şerefle karşılanarak sonunda Andronikos'a İmparatorluğun tam sınırında yüksek ve pek büyük bir kale hediye eden bir Güney Mezopotamya Emirinin topraklarında yerleştiler. Andronikos müstahkem şatosundan, topladığı yağmacı çetelerinin başında aralıksız olarak İmparatorluk topraklarına saldırıyor, şehirleri ve köyleri talân ediyor, esirler alarak bunları müslümanlara köle olarak satıyordu. İstanbul ise boşyere idam hükümleri ve aforozlar yağdırıyordu. Fakat Trabzon Dukası olan bir Paleologos, onun yokluğundan faydalananarak sonunda Theodora'yı ve çocuklarını ele geçirmeyi ve esir ederek götürmeyi başardı. Bunun üzerine umutsuzluğa düşen Andronikos boyun eğdi ve affını diledi. Manuil bu affı bir kez daha ona bağışladı. Macerası, sadece Karadeniz kıyılarındaki Oenaion (Ünye)'a sürgün edildi ve bundan sonra orada muhteşem bir sarayda karısı ve çocukları arasında sakin bir yaşantı sürdü. Kesin olarak, deliliklerinden vazgeçmiş ve ihtiraslarını bırakmış görünüyordu. Gerçekte ise ancak uygun şartları beklemekte idi. «İmparator Manuil'in öldüğünü, genç prensin yakışsız davranışlarını ve vasilerinin kötü niyetlerini haber aldığı zaman Andronikos, böylece Jupiter'den ve yıldırımlarından uzakta yaşıyordu. Bu değişikliği kendisinin hükümdarlık iktidarı-

nı ele geçirmesini haklı gösterecek bir bahane sandı.»
(*)

Eski hükümlünün, amcasının oğlunun ölümünden az bir zaman sonra, İstanbul'da tekrar görünmesi genç İmparatorun koruyucusu sıfatıyla oldu. Halk tarafından hararetle istenilen gelişi dostlarının ve ajanlarının uzun zamandan beri hazırlamış oldukları ayaklanmanın bir işareti idi. İstanbul'un büyük ayak takımı Lâtinlerin oturdukları mahalleye saldırdı. Talanlar, saldırılar, yangınlar, idamlar, adam öldürmelerle dolu bir kıyım günlerce sürdü. Bundan sonradır ki mutaassıp kalabalığın taraftar olduğu Andronikos tahta çıkışını hazırlayabildi.

İmparator Manuil'in kızı ile bu prensesin kocası Cesar Renier'yi hapsettirdi. Sonra imparatoriçeyi tutuklayıp boğdurdu. Artık genç İmparatorun öldürülmesini emretmekten başka yapacak işi kalmıyordu. Bunu da yaptı ve gözler önünde cesedini ayakları altında çiğnemek keyfini de yerine getirdi. Aleksios geride bir nişanlı bırakmıştı: VII. Louis'nin kızı Anne de France.. Andronikos onunla evlendi. Kendisi altmışüç yaşında bulunuyordu, kız ise onbirinde idi. Böylece, imparatorluğa erişmiş oluyordu.

Andronikos Komninos, iki yıl saltanat sürecekti. Bir devlet adamının en sağlam niteliklerine sahip bulunan bu eşsiz derecede zâlim müstebit, iki yıl içinde iç teşkilâtı düzeltmede öylesine bir eser vücuda getirdi ki adı, en akıllı Bizans İmparatorları arasına yazılmak gerekir.

(*) Nikitas — İmparator Aleksios Komninos'un tarihi.

Devamlı isyancı aristokrasiye, yavaş yavaş, kendisini toplamış olan ve boyunduruğu altındaki halkı ezmekte bulunan derebeyliğe karşı hiç eksilmeyen bir sertlik gösterdi. Sürekli idamlar, bu açgözlü soylu sınıfın saflarını seyrekletirmekte idi. Hükümdarın bütün lütufları, gözünde devletin canlı gücünü temsil eden fakir kişilere, sanatkârlara, köylülere yöneliyordu. Memurların görevlerini kötüye kullanmaları bundan böyle ölümle cezalandırıldı. Mahkemeler temizlendi ve adalet, ileri görüşleri hakkaniyeti inancı altına alan namuslu hâkimlerin ellerine verildi. Çalışanlara ve küçük mülkiyet sahiplerine yüklenen vergiler hafifletildi. Hazinesin bundan hiçbir kaybı olmadı, zira bu saltanat devresi içinde maliye mültezimleri kendilerini zengin etmeyi bir yana bıraktılar. İmtiyazlılar asla böyle bir rejime tâbi tutulmamışlardı. Bu, onlar için bir yılgınlık devri oldu, bütün memleket için ise bir güvenlik ve refah devri... İmparatorluğun elinde nasıl iktisadî kaynaklar bulundurduğunu gösteren bir hızla ticaretin düzeldiği, üretimin eski yüzeyine yükseldiği, kırların ve eyâletlerin yeniden insanlarla dolduğu görüldü. Yeni bir hamle bayındırlık işlerini ve büyük teşebbüsleri harekete getirdi. Yazarlar, bilginler, sanatkârlar, geçmişin en güzel günlerindeki gibi, kendilerini şeref mevkiine yükseltilmiş ve zenginleşmiş gördüler. Harika denecek kadar güzel binalar yapıldı. Bir yeniden doğuşa tanık olunmaktaydı.

Fakat, hükûmet yönetiminde Andronikos'un irade ve dehası ışık saçtığı sırada zâlimliği günden güne daha canavarca bir hal almaktaydı. Gündelik idam nasibini mutlaka istemekle kaınıyor, bu idamlara özenle

yapılan işkencelerin eşlik etmesi gerekiyordu. Kurbanların maruz bırakıldığı azaplar, ona bir çeşit şehvet sarhoşluğu veriyor ve bundan sayısız metresleri faydalanıyordu. Bütün bunlara rağmen, iktidarda tutunabilseydi bir büyük ulusal yenileşme eserini tamamlamış olacaktı. Fakat onu yıkacak olan fırtına hazırlanmakta idi bile.. ve bu hazırlık bir kez daha Batı'da oluyordu.

Manuil Komninos'un, sayesinde Sicilya Kralı'na karşı koyduğu Cermen İttifakından uzun zamandan beri ortada bir şey kalmamıştı. İmparatorun ölümünde durum altüst olmuştu. Bizans şimdi, başında Friedrich Barbarossa ve II. Gillaume'un bulunduğu Sicilya'lı — Cermen blokunun karşısında dikildiğini görüyordu. 1184'de Frederich Barbarossa'nın, oğlu Heinrich'in Sicilya Kralının kızı Constance ile nişanını ilân ederek, sıkılaştırdığı koalisyon, bu olaydan dolayı özellikle korkutucu bir nitelik alıyordu. Bu evlenmenin siyasî amacı, İtalyan donanması ile Alman ordularını birlikte yürütecekler, aynı noktaya yöneltilmiş bir seferle İstanbul'un fethi idi. Ya kendisi ya da halefi için Friedrich Barbarossa, Doğu İmparatorluğunu istemekte idi. Yukarıda sözünü etmiş olduğumuz ve Andronikos'un saltanatının kanlı başlangıcını oluşturan Lâtinlerin kırımı ile Batılıların Bizans'a karşı düşmanlıkları en yüksek noktasına varmış bulunuyordu. Vahametini kolayca ölçtüğü böylesine bir tehlike karşısında Andronikos Komninos, diplomasisinin türlü imkânlarını Batıda ve Doğuda büyük bir acele ile ortaya koydu: Ticarî imtiyazlarını sağlamlaştıracak ve kuruluşlarının uğradığı zararları ödeyerek Venedik ile barıştı;

İstanbul'da Lâtin geleneklerine göre ibadet yapılan bir kilise inşa ettirmeye kadar giderek Papalığa yaklaştı. Nihayet, beraberce Filistin'in ve Konya Sultanı yönetimindeki toprakların bölüşme plânını kurarak Mısır Sultanı Selâhaddin'in ittifakını sağladı. Andronikos sadece bir bağımlılığın (süzrenlik) kabulü karşılığında Kutsal Toprakların müslümanlara bırakılmasına razı oluyordu. Fakat ne yazık ki Kıbrıs Valisinin ihanetine uğradı, Vali kendisini adanın hükümdarı ilân ederek bu kuvvetli stratejik mevki düşman emrine verdi. Diğer yönden kusursuz bir biçimde donatılan ve yönetilen Normand Ordusu, Andronikos'un karşısına çıkara-bileceği birlikleri sayıda ve güçte aşkırdı.

Sicilyalı II. Gillaume'un seferi hızlı ve Bizans için felâketli oldu. Ele geçirdiği Dıraç'dan önce Selânik üzerine yürüdü. Burayı 1185 Ağustos ayında zaptetti. İstanbul'da Lâtinlerin bütünüyle öldürülmesine karşılık olarak Selânikliler, vahşi bir kıyıma ve tam bir talâna uğratıldılar. Bundan sonra, arkasında tahrip edilmiş şehrin yıkıntılarını bırakan Normand Ordusu İstanbul'a doğru yola koyuldu.

O zaman başkentte ihtilâl patladı. Ahaliyi saran zulüm ve dehşete, bir öfke ve hınç alevlenmesi de eşlik edivordu. Kurtarıcı, mâbut Andronikos, birdenbire şehri tehdit eden felâketin tek sorumlusu gibi göründü. İmparatorun hışmına uğramış sovlulardan biri, İsaakios Angelos, sadece bu sebeple, ahalinin gözdesi, iktidara davet ettiği şef haline geldi. Bu, ortak bir çılgınlık hali idi. Hapishaneler açıldı. Andronikos'un bü-

tün düşmanları harekete katılmak üzere yeniden ortaya çıktılar. Kapıları zorlamağa, hücumla zaptetmeye kararlı bir kalabalık Saraya akın etti. Kılık değiştiren İmparator kaçmayı başardı. Fakat izlenerek yakalandı, İstanbul'a getirildi; bahtının ve zulümlerinin kefaretinin ödemesi gerekti. Nikitas bize âkıbetinin fecî bir tablosunu çizmektedir: «Boynunda bir zincir ve ayaklarında demirlerle Anemas Kalesine konuldu. Bu kıyafetiyle İsaakios'a gösterildi ve her türlü hakaretlere uğratıldı, yumruklandı ve tekmelendi, dişleri kırıldı ve saçları yolundu. Kocalarını öldürmüş ya da kör etmiş olduğu kadınlar ona tokatlar attılar. Bundan sonra bir eli kesildi, cinsel organları uçuruldu ve ekmeksiz, susuz ve hiçbir tesellisiz tekrar aynı zindana atıldı. Birkaç gün sonra bir gözü çıkarıldı ve başı açık, sırtında sadece bir kötü iç gömleği olduğu halde bir deveye bindirildi. Halk içinden en aşağılık ve rezilleri, ne onun işgal etmiş olduğu mevkie, ne de vaktiyle ona karşı vermiş oldukları bağlılık yeminine hiçbir saygı göstermeksizin, kızgınlığın son haddinde ona küfür etmek için biriktiriler. Bazıları kafasına sopalarla vurdu. Başkaları suratına pislikler attılar, daha başkaları ona taşlar savurdular ve vücuduna şişler sapladılar. İyice sapıtmış bir kadın başından aşağı bir kazan dolusu kaynar su boşalttı. Nihayet, ona herhangi bir hakarete bulunmayan kimse kalmadı. Üzerinde birbiriyle boğuşmakta olan tunçtan bir dişi kurtla bir dişi domuz görünen iki sütunun bulunduğu yere bu halde getirilince devenin üstünden indirildi ve ayaklarından asıldı. Bu azaplara ve daha anlatamadığım bir çoklarına, inanılmaz bir dayanış ve harika dencecek bir düşünce berraklığı ile karşı koydu. Bu kudurmuş gad-

dar kalabalığın ortasında «Tanrım, bana merhamet et!.. Artık kırılmış bir fidanın üstüne niçin yürüyorsun?» sözlerinden başka birşey söylemiyordu. Halkın kızgınlığı bu canavarca zulümlerle daha tatmin olunamamıştı. Bazıları gömleğini yırttılar, biri kılıcını ağzından bağırsaklarına kadar soktu. Her biri kılıcını iki eliyle tutan iki İtalyan, hangi kılıcın daha iyi ve hangisinin daha usta olduğunu denemek için bütün kuvvetleriyle bunları vücuduna salladılar. Nihayet bunca azaplardan sonra, elini ağzına götürerek öldü. Bazıları, bu hareketi yaralarının birinden akan kanı içmek için yaptığını sandılar.»

Kendisiyle birlikte Komninoslar Hanedanı sona eren Andronikos böyle yıkıldı ve yok oldu. Saltanatının kısalığı, bu hükümdarın düşüncesinde kurmakta olduğu eserin tamamlamasına müsaade etmedi. Bu eser şüphesiz ki dev boyutluydu, ama o da bu esere eşit değildi denemez. Bu kadar kısa zamanda gerçekleştirildikleri takdire değer. Fakat bu, Bizans'ı kurtarmağa ve hem iç bunalımlara, hem de dış düşmanlara karşı korumağa yeterli değildi. Komninosların saltanatı parlak olmuştu; kelimenin göz kamaştırıcı ve aldatıcı bir görünüş ifade ettiğinin üstünde durularak, ünleri de öyle olmuştu denebilir. Ordular yeniden teşkilâtlandırılmış, arttırılmış, ücretli asker birlikleri ile güçlendirilmişti. Fakat bu ücretli askerler, hemen bütünüyle, kendilerinden çekinilmek gereken Batılılarda ve düşünülebilirdi ki İstanbul ile Batı arasındaki yaklaşma, hangi biçimde olursa olsun, işin sonunda İstanbul için bir zayıflama ve bir tehlikedir. Denizlerde Venedik ile bir ittifak, pahalıya malolan ve bekletilmez

ihtiyaçlarda durmadan daha ağır şartlarla yenilenen bir ittifak hiç değilse Bizans'a, parlak başarılar borçlu olduğu, güçlü bir donanmanın yardımını sağlıyordu. Fakat burada da Batıya yaklaşmakta, Lâtin tüccarlara geniş ölçüde açılmakta ve yalnız Asya'ya doğru dönmesi gerekiyorken Avrupa'ya karışmaktaydı. Bu bakımdan, Komninoslar tarafından izlenen politikanın bütün zaferleri geçici, uğursuz sonuçlarla yüklü zaferlerdi. Bu zaferlerle Bizans iktisadî faaliyetine, zenginliklerine tekrar kavuşuyor; ticarete, büyük binalar yapımında, kültürde hummalı hayatını yeniden yaşıyor; fakat gerçek ve özel koruma vasıtaları eriyordu. Ve yeniden doğmakta olan bahtıyla, daha şiddetli ağz-llkleri kışkırtırken onlara yolları kapamak imkânını kaybediyordu.

Dikkate değer bir olay olarak, Batının saldırılarına karşı Komninosların herşeyden önce Batının ve özellikle Papalığın korumasını dilemekte olduklarını görmekteyiz! Hanedan, Papalığa karşı ancak tek bir mübadele akasına sahipti: Kiliselerin birleştirilmesi.. Pazarlıklar, doğma tartışmaları, bir konsil projesi, Basileuslarla ruhanî hükümdarlar arasında özel yazışmalar yapıldı; heyetler gidip geldi; din bilimi konferansları kuruldu. Ioannis ve Manuil Komninos zamanlarında bu dini—politik faaliyet son derece yoğun oldu. Fakat, hükümdarlar bu faaliyetlerde bulunurken, nazari nitelikteki tvizleri haklı gösterecek, önemli faydalar sağladıklarını düşünseler de ne Bizans Kilisesi, ne de inananlar bu telkinlere karşı söz dinler görünmüyorlardı. Papanın dinsizlikle çürümüş olduğunu söyleyen Patrik, Müslümanları ona tercih ettiğini yüksek

sesle ilân etmekten çekinmiyordu. Haklı olan o idi, halkın duyguları idi. Bu halkı Roma'dan uzaklaştıran ve Doğuya doğru yönelten yalnız mutaassıp bir alışkanlık değildi onun yaşama içgüdüsüydü. Komninosların ve özellikle Manuil'in büyük yanlışı, devri geçmiş hülyaya kendini kaptırmak oldu.

Papalığa yaklaşma politikası tam bir başarısızlıkla bitti. Bu politika ancak yakın çıkarlar düşüncesi üzerine kurulmuştu. Fakat, hükümdarı aynı zamanda Papa tanıyan ve tanımakta devam eden imparatorluk ana, anlayışla uzlaştırılmaz bir çelişki halinde bulunuyordu.

Basileusların millî Kilise karşısındaki hareket tarzlarında, bütün doktrin meseleleri ile ilgili davranışlarında Komninoslar otoritelerinden hiçbir fedakârlıkta bulunmadılar ve ruhanî sıfatlarını sürekli olarak ortaya koydular. Keşişlerin yaşayış kurallarını başlangıçtaki saf haline getirmekte olsun, kiliseler, manastırlar veya hastahaneler yaptırmakta olsun, dini faaliyetleri çok canlı oldu. Egemenlikleri zamanında Bizans medeniyeti, İmparatorluğun en güzel devirlerindeki kadar büyük bir şaşaa ile parıldadı.

Edebiyat bakımından Komninoslar devri, en klâsik hellenizme kesin bir dönüşü işaretler. Böylece incelmış, fakat kabul edilmek gerektir ki, yapma bir kültür akımı yaratır. Geçmişe gösterilen bu saygı mezhebine, ancak bir seçkinler topluluğu katılabilirdi. Çağlar boyunca konuşulan dil —eğer değişikliklere geleceklere ve medeniyete göre şekillenmiş bu canlı organizmanın tabii evrimine bozulma denebilirse— gitgide

bozulmuştu. Geçmiş zamanın edebî biçimlerine kıskançlıkla bağlanmak İzokrat ya da Demosten, Tüsididi ya da Eflâtun'u, hattâ Homer'i ya da Heziot'u taklide uğraşmak; içten gelme olmaktan ziyade bilgince, zarif, fakat kitabî bir kusursuzluk içinde kasılmış ve ruhların gerçek ve derin hareketleri dışında kalmış eserler yaratmaktı. Saray ve oraya girip çıkanlar «edebî şeyler» dediklerimizden öyle derin bir zevk duyuyorlardı ki hükümdarların kendileri ve aileleri efradı bile yazar geçiniyorlardı. Aleksios Komninos karanlık din bilimi incelemeleri düzenliyordu ve «İlham Perileri» adlı tarihi — felsefi bir büyük şiir bıraktı. Damadı Niki-foros Vriennios, Aleksios'un saltanatı tarihini yazmayı düşündü, sonunda ancak önceki saltanatlara ayırdığı başlangıcı tamamlayabildi. Düşüncesi, güzel ifadeli ve becerikli karısı tarafından ele alınarak sona erdirilecekti. Anna Komninos, babası şerefine Aleksiya adını altında nesir halinde gerçek bir destan şiiri yazdı. Bu hükümdar kızının eski kültürle beslenmiş olan dili, zamanında konuşulan dile asla benzemeyen en saf bir Yunanca yapmacığıdır. Fakat eser çok ilgi çekicidir, tarafsız olmayı hedef tuttuğu halde övgü olmaktan bütünüyle uzaklaşamaz. Geçmiş bir devrin dilini titizlikle muhafazaya uğraşan ağıdalı bir üslûpla ve sürekli olarak biraz fazla şairane bir söyleyiş edâsı içinde bize birçok değerli bilgiler sağlar, Pierre L'Hermite'in Haçlı Seferine ilişkin bütün olaylar için birinci sınıf bir kaynak olarak kalır.

Aleksios'un ikinci oğlu, Sebastokrator İsaakios da verimli bir yazardı. Daha sonraları din bilimi ve astronomi eserleri yazarı Vasilios Manuil de öyle idi.

Yüksek kültürde kendini kaptırmış olan bu hükümdarların çevresinde bir tarihçiler, din bilginleri, diğer bilginler kalabalığı kaynaşıyordu. Bunların arasında Nikitas Akominatos bizler için incelenmeğe ve başvurulmağa değer. Bize 1118'den 1204'e kadar imparatorluğun tarihini anlatan, birçok parçalarını aynen almış olduğumuz başlıca eseri Ioannis, Manuil, Andronikos, Komninos devri için, Angelos hanedanı için, dördüncü haçlı seferi için ve İstanbul'un Lâtinler tarafından alınışı için bütün belgelerin temelidir. Nihayet, hepsi de zamanımızda düşünce açıcı monografilerin köklerini oluşturan bazı yazarların adlarını anmakla yetinelim: Nikitas'ın kardeşi ve Atina Başpiskoposu Mihail Akominatos, Selânik Başpiskoposu Efsthios, Ahrida Başpiskoposu Theofilaktos (ki imparatorluğun taşra hayatının içine onun eseriyle girebiliyoruz), beyancı ve tarihçi Selânikli Mihail, şair Ioannis Çeçis, şair Theodoros Prodomos... «Bizans Simaları»nın ikinci serisinde Charles Diehl bu sonuncuyu şöyle tanımlıyor: «İstanbul'da hayat bulan öğrenim görmüş, zeki, hattâ seçkin fakat yaşantısının sarsıntıları ile görülmemiş bir şekilde alçalmış, ayrıca sefâlete eklenen sefahati ile bazen garip bir suretle yoldan çıkmış ve sınıfını kaybetmiş edebiyat proletaryasının bir temsilcisi...» ve bunlardan başka hümanist Konstantinos Stilbes'in, vaka yazarları Yeorgios Kedrinos'un, Ioannis Zonaras'ın, Konstantinos Monoses'in ve din bilgini ve filozof Ioannis İtalias'ın da adları sayılabilir.

Komninoslar zamanında diğer sanat ürünleri edebiyat ürünlerinden ne daha az bol, ne de daha az parlaktı. Kutsal Sarayı bırakarak Haliç üzerinde Vlaker-

nes Şatosunu kendilerine konut olarak seçen ve onun ihtişamının İmparatorluk gücüne lâyık olmasını isteyen onlar oldu. Bu saray hakkında VII. Louis'nin arkadaşlarından Eude de Deuil bize aşağıdaki tasviri bırakmıştır: «Hiç birşey onun dış güzelliğine eşit olamaz. İçerisine gelince, söyleyebileceğim herşeyi aşar. Her tarafı yaldız ve parlak renklerle yapılmış resimlerle kaplıdır. Yer, en bilgili bir sanatla bir araya getirilmiş, mermerlerle döşenmiştir. Ona değer ve güzellik veren, bilemem, malzemenin zenginliği mi ya da sanatının inceliği midir?» (*) Duvarları ve sütunları altınla kaplanmış uçsuz bucaksız salonlar, üstünde altından bir taç bulunan ve baştan başa kıymetli taşlar, mozaikler ve fresklerle bezenmiş altından oyma imparatorluk tahtı, içinde derin derelerin koştuğu mermer avlular, sessizliğin ve gölgelerin safası tadılan geniş ve derin bahçeler ziyaretçileri şaşkınlığa düşüren ve onlara, cennette esrarlı bir ikamet için gerçek dışına sıyrılış intibasını veren bir bütün oluşturmakta idiler.

Kendi konutlarını süslemeye bu kadar özen gösteren Komninoslar, yeni Tanrı konutları yapmaktan ve süslemekten de geri durmadılar. İstanbul'un içinde, kenar mahallelerde, eyâletlerde kiliselerin büyük yapıcıları oldular. İlişki kurmuş oldukları bütün ülkelerde sanatlarının etkisi kendini üstün bir şekilde duyurdu. 1095'de Venedik'de, plânı Aziz Havariler Kilisesinin aynı olan, San Marco katedrali açıldı; Palermo'da, Monrealede, Kefaluda katıksız Bizans ilhamını ta-

(*) *Eude de Deuil — Ch. Diehl'in Manuel d'Art byzantin'inde anılan.*

şıyan binaların ve mozaiklerin tarihi XII. yüzyıldır. Yine XII. yüzyılda Bizans mozaikçileri, Manuil Komninos'un desteği ile, Beytullaham'da Doğuş Kilisesini süslediler. O sırada, her yönde İstanbul'un etkisi ışık saçıyordu ve her tarafta Suriye'de, Kapadokya'da, Güney İtalya'da, hattâ Rusya'da, özellikle Kiev'de, Çernigov'da Novgorod'da bunun tanıklarını bulmaktayız. Şayet Makedonyalılar devri, Bizans sanatının ikinci altın çağı olarak adlandırılmaya lâyık ise Komninoslar zamanı da, edebiyat ve sanat bakımından, yeni bir çiçek açmadır ve belki de bu hanedanın en güzel şeref ünvanı budur.

II. KİTAP

UÇURUMLARA DOĞRU KOŞU

ANGELOS'LAR

I

ÜÇÜNCÜ VE DÖRDÜNCÜ HAÇLI SEFERLERİ

İSTANBUL'UN HİRİSTİYANLAR TARAFINDAN

ALINIŞI (1204)

Saltanat zamanlarını dolduran güçlü yeniden teşkilanma çabasına, geçici bir zaman için İmparatorluğa geri vermiş oldukları refah parıltısına rağmen Komninoslar, öldürücü tehlikelerle yüklü iç ve dış durum karşısında pek az şey yapabildiler. Yüzyıllar boyunca devletin çatışan elemanları, karşılıklı durumlarının, eğilimlerinin, hayati ihtiyaçlarının gitgide daha seçik bir bilincine ermiş bulunuyorlardı. Merkezî iktidar ile derebey takımının mücadelesinin nasıl bir sertlik derecesine vardığını görmüştük. Fakat, sınırlar üzerine baskı yapan dış düşmanlara karşı imparatorluğu yalnız bu isyancı sınıfın temsilcileri olan askerî şefler ko-

ruyabiliyorlardı. Bu sebeptendir ki kendilerinden söz dinler olmaları istenilince buna boyun eğmediler. Gözden düşmüş, vergilerle ezilmiş, soyulmuş, kovulmuş olmalarına rağmen söz anlamazlıkları, geçici olarak ellerinde zorla alınanı geri almak için dövüşmeye hazır bulunmayı sürdürdüler. İmparatorluğu kurtarmak için, sonunda onlara başvurmak gerekmişti ve Komninosların tahta çıkışı, aristokrasinin sivil iktidara karşı zaferini işaretler. Fakat egemenlikleri eyâletler üzerinde yayılmış bu büyük prens aileleri hükûmetin karşısında, ancak onun kendisinden korkulacak kadar güçlü oluşu ölçüsünde eğiliyorlardı. Oysa ki Komninosların sonuncusunu devirmiş olan ihtilâlden bu yana hükûmet korkulacak halden çıkmıştı. Genel anarşi içinde ellerinde malikâne bulunanların hepsi, hükûmdarlıklarını kurma çarelerini aramakta idiler. Bu, Dördüncü Haçlı Seferini izleyecek olan korkunç yıkılış içinde, ülkenin eyâlet aristokrasileri yararına tam anlamı ile parçalanışı idi. Şimdiden işaret edelim ki daha sonraları ve özellikle XIV. Yüzyılda, bu imtiyazlıların iktidarı ve zenginlikleri, gün geçtikçe son derece sert demokratik bir tepki uyandıracak ve vahim sosyal kargaşalıklar, sınıf kavgalarıyla tükenmiş İmparatorluğun dağılışını tamamlayacaktı.

Bizans politikasının en derin ve en me'sûm hatası, —bu tarihin içinde bunu ne kadar da çok defa kaydettik!— büyüklük budalalığı ve emperyalizminin gururu idi. Bizans, Lâtin dünyasında egemenlik kurmak rüyasını bırakmağa karar veremediği içindir ki Batının bütün güçlerini kendi üzerine çevirmişti ve kendisi için değerli müttefikler olabilecek genç ulusla-

rın gelişmelerine saygı göstermeyi bilemediği içindir ki yakın düşmanlarına karşı sonunda yalnız başına kalmıştı. Macaristanda, Rusyada, Balkanlarda olsun ya da Ermenistanda, Kilikyada, Suriyede olsun bir ulusun, kendisine bağlılığa boyun eğmeden, devlet halinde oluşmasını kabul etmiyordu. Böylece Müslümanlara karşı Bizans, Hristiyanların desteğini kaybediyordu: İhtiraslarının ölçsüz niteliği onu yalnız bırakmaktaydı.

İmparatorluğun ekonomik şartları da, çağlar boyunca ve hemen aralıksız olarak uğursuz bir doğrultuda değişmişti. Her ne kadar VII. yüzyılda Suriye'nin ve Mısır'ın kaybının onun için fazla vahim sonuçları olmamış idiyse de, XI. yüzyılın Türk fetihleri onu çok daha derinden vurmuştu. Bununla beraber, ticaret son derece faal olmakta devam ediyordu ve İstanbul gibi Selânik de XII. yüzyılda henüz yoğun ticarî faaliyet merkezleri idiler. Fakat Batı medeniyetinin gelişmesinin ticaretlerine bir rekabet yaratacağını imparatorlar göremediler. Bizansın ancak yararlı şekilde bir denizci devlet haline gelerek, Akdeniz Havzasında ve Doğu Denizlerinde en güçlü bir donanmaya sahip olmayı sağlayarak bu rekabetle mücadele edebileceğini anlamadılar. Çabalarını bu doğrultuya çevirecekleri ve hattâ gerektiğinden deniz programlarını geliştirmek için başka yönlerdeki ihtiraslarını kısıcakları yerde Basileuslar Venedik Donanmasının hizmetlerine başvurmayı uygun buldular. Bu donanmanın yardımı, evvelce de söylediğimiz gibi, pek pahalıya mâl olmakta, zira ticaret ve gümrük imtiyazlarıyla ödenmekteydi. Bu sebeptendir ki XI. yüzyılın sonunda ve XII. yüzyılın içinde

İmparatorluğun bütün kıyılarında gerçek bir Venedikli istilâsına tanık oluyoruz; her yerde alışverişleri için gerekli limanları ellerinde bulunduruyorlardı; teşebbüsleri hiçbir yıllık vergi ya da resme tâbi tutulmuyordu; hakları memleket halkının aynı idi; eyâletlerde geniş araziler, şehirlerde mahalleler onlara tahsis olunmuştu. Denizlerin bütününüyle fethine yönelmiş olan Venedik, deniz ticaret filosunun ve bunun aracılığı ile ticaretini geliştirmekten geri durmuyordu. Gemileri Karadenizde, Azak Denizinde dolaşıyorlar, Anadolu kıyıları arasında sefer yapıyorlar, karaların içlerine, uzaklara kadar giren, alışverişçi kervanları salıyorlardı. Pisa, Bari, Amalfi gibi öbür İtalyan Sitelelerinin deniz ticareti hissölünür şekilde azaldığı halde, bunun tersine Venedik'in ki, giderek yerine geçtiği Bizansın büyük zararına, durmadan artan bir genişlik kazanıyordu. İmparatorluk topraklarına fethedilmiş bir memleket gibi yerleşen, yalnız başkentte onbinden fazla nüfuslu bir koloniye sahip olan bu Venedikliler —aslında Bizansta yerleşmiş bütün Lâtinler gibi— başarılarından sarhoş olmuş bir sonradan görmenin ki-birli kabalığı içinde bulunuyorlar ve Bizanslılara kendilerinden aşağı, dinden dönmüş kişiler muamelesi yapıyorlardı. Bunun bir tepkisinin olması kaderde vardı ve 1182'de bunun ne fecî şekilde belirdiğini gördük. Böylece, halk ruhunda Lâtinlere karşı hınçla karışık derin bir öcalma duygusu birikmekte ve olağan olarak, bu duygular hedefini oluşturanlar tarafından da paylaşılmakta idi. Yardımlarının karşılığı pahalı ödenmiş bu imtiyazlılar, şimdi bu yere o kadar iyi yerleşmiş bulunuyorlardı ki artık orasını boşaltmak istemiyorlar ve eski sahiplerini kovmak ve yerlerine geçmek-

ten başka bir şey düşünmüyorlardı. Böylece henüz oluşmamış, hattâ imkânlarının bilincine ermemiş, fakat bu imkânları keşfettiğinde İstanbul'un fethini kendisine hedef edinecek ve bunu başarmak için her şeyi göze alacak bir koalisyonun elemanlarının ortaya çıktığını görüyoruz.

Tek bir alanda, sanat alanında Bizans üstünlüğünü, orjinallliğini, bütün yaratıcı gücünü korumakta idi. Bunun, tarihini anlattığımız devirdeki başlıca görüntülerini, Diehl, takdire değer bir pasajında şöyle özetliyor: «İkonoklast ihtilâlinin ardından Makedonyalı ve Komninos Hanedanlarına mensup hükümdarlar devrine eşlik eden muhteşem rönesans, evvelki çağın meçhûlü olan ilham kaynakları buldu ve bu çağda hiç bilinmeyen nitelikler ortaya koydu. Bu ikinci altın çağın edebiyatı gibi sanatı da, yeniden bulunmuş eski ve din dışı geleneğin tam etkileri altındadır. Bizans, hellenistik anlayışlara, sadeleştirilmiş ve ağırbaşlı düzenlere, heykeltraşlık geleneklerine döner. Bu bilgili sanat, mimarisinin şaheserlerinde olduğu gibi kiliselerini süsleyen mozaiklerde, zamanın elyazılarını bezeyen minyatürlerde, incelikle işlenmiş fildişlerinde ve göz alıcı renkli minelerde az bulunur bir zarafetin ve ince bir lüksün harikalarını bıraktı. Şüphesiz ki, din biliminin etkisi altında bu sanat çoğu zaman soyut ve sembolik bir biçim aldı. Eski eserleri kopya etme kurallarına, disipline, geleneğe uymağa çok şey feda etti. Bununla beraber, bütün yaratıcı çabasını bırakmadı. Onda bir pitoresk, hareket, ifade araştırması, hayatın keskin, çoğu zaman gerçekçi bir gözlemi, aralıksız bir yenilenme isteği bulunur: Özellikle, bu devrin en karakteris-

tik yeniliklerinden biri olan bir renk zevki ve duygusu görülür. Böylece, bu sanatı yeni yollara doğru, belki de Bizans sanatının gördüklerinin en parlağı olan, XIV. ve XV. yüzyılların ikinci bir rönesansına doğru götüren evrimi o zamandan haber verir.» (*).

1185 İhtilâli, aristokratik ve ulusal bir hareketti. Fakat kalabalıkların kaprisinin tahtta namzet gösterdiği ve II. İsaakios adı altında Basileus olan İsaakios Angelos (1185—1195), İmparatorluğun durumunu düzeltmek için gerekli büyük yeteneklerden hiçbirine mâlik değildi. Zayıf, anî talihinden şaşkın, lüksü ve israfı son hadlerine vardırıan Basileus, masrafları ancak durmadan vergiye başvurmak suretiyle karşılayabiliyordu. Genel anarşiden cesaretleri artmış olan soylular, hiçbir zaman bu kadar saygısız görünmemişlerdi. Hoşnutsuzluk, kısa zamanda son dereceye vardı ve zaman zaman taht üzerinde yeni iddiacılar ortaya çıkaran ayaklanmalar şeklinde kendini gösterdi. Öbür yandan, dış durum ürkütücü idi. Bulgarlar düşmanlık gösteriyorlar, Türkler Anadolu'daki fetihlerini ilerletiyorlardı. Parçalanışın ilk belirtileri görülmekteydi. Şartlar kendiliğinden yeni bir ihtilâli davet ediyordu. Bu ihtilâlin kışkırtıcısı ve faydalananı İmparatorun kendi kardeşi Aleksios oldu. II. İsaakios tutuklandı, tahttan indirildi, âdete uyularak gözleri çıkarıldı ve kardeşi, III. Aleksios (1195—1203) adı altında kendisinin yerine geçti.

(*) Charles Diehl — *Byzance, grandeur et décadence*.

III. Aleksios, kabil olsa, yerine geçtiği kişiden daha da zayıf ve daha da yeteneksiz görünecekti. Yalnız başkentte değil, eyâletlerde de isyan artık sürekli bir hal almıştı. Amcası gibi Aleksios adını taşıyan II. İsaakios'un oğlu, tahtı babasına geri verdimeye teşebbüs için bu kargaşalıklardan ve Haçlıların gelişinden faydalandı. 1203'de bunu başardı. O zaman İmparatorluğun başında, IV. Aleksios adı altında kendisine ortak ettiği oğlu ile birlikte, âmâyı buluyoruz. Fakat yeni bir ayaklanma her ikisinin de hayatına maloldu ve Dukas Murçuflos'un V. Aleksios adı ile yeni Basileus ilân edilmesi ile son buldu. Bu sonuncu ancak az bir zaman saltanat sürecekti. Çok öğülmeye değer bir ulusal duygunun etkisiyle, fakat elinde zafer kazanmasını mümkün kılacak kuvvet bulunmadan Lâtinlerin istilâsına karşı durmak istedi ve böylece 1204 felâketine yol açtı. İstanbul zaptolundu ve İmparatorluk yıkıldı.

Bizans, ne suretle, hangi olaylar sonunda IV. Haçlı Seferinin en belirli kurbanı haline geliyordu. Bu içler acısı devreleri birkaç cümle ile özetleyerek göstermeye çalışacağımız budur.

III. ve IV. Haçlı Seferleri vukubulduğu sırada bütün Doğu kaynaşmakta ve Bizans her yönden tehdit altında bulunmaktaydı. Balkan ulusları, Sırplar, Bulgarlar, Ulahlar İmparatorluğa karşı ayaklanmakta, kendilerini onun egemenliğinden kurtarmakta, bağımsızlıklarını, silâhla elde etmek çarelerini aramakta idiler. Yunan kuvvetleri her yanda mağlûp edilmişti: Bir Sırp Devleti, büyük bir Bulgar Krallığı olusuyordu. Batıda Normandlara karşı mücadele ancak geçici bir süre için

durdurulmuştu ve zaman zaman uyanıyordu. Venedik'e gelince, İmparatorluk içinde öyle bir yer almıştı ki Doge'lar, özellikle Enrico Dandolo Bizans'ın fethini kendi çıkarlarının korunması için olağan ve gerekli sayıyorlardı. Bu kadar karışık hâl ve şartlar içinde, İstanbul'da, III. Haçlı Seferinin olduğu ve harekete geçtiği öğrenildi. Papalık tarafından düzenlenen ve hükümdarlarıyla (Phillippe—Anguste, Arslan Yürekli Richard, Frederich Barbarossa) birlikte üç ulusu bir araya getiren bu sefer, Hristiyan devletlerin ve özellikle Suriye Emiri Nureddin'in ve Mısır Hükümdarı Selâhattin'in saldırılarına karşı duramayan Antakya ve Kudüstekilerin savunulmasını hedef tutuyordu. Ayrı doğrultulara yönelen bu üç sefer ordusundan, Frederich Barbarossa'nun yönettiği ilk defa olarak, Hristiyanlıkla Müslümanlık arasındaki bu düelloda Bizans'ı durumunu tespate zorladı.

Frederich'in oğlunun İki Sicilya Normand Krallığının varisi ile evlenmesi, İmparatorlukta öylesine bir hoşnutsuzluk ve kuşku uyandırmıştı ki İsaakios Angelos buna karşılık olarak Selâhaddin'le kesin bir ittifak aktetmişti. Böylece, Andronikos'un politikasını sürdürmekten başka birşey yapmıyordu. Bu sebeptendir ki Frederich Barbarossa İstanbul'dan görünecek bir yere geldiğinde, dehşete düşen halk derhal hücum etmesini beklemekte idi. İsaakios, bu zamanda uzlaşıcı görünmeyi bildi, Haçlı Ordularını Hellespont'un (Boğazın) öbür yakasına geçirtmeğe, hattâ onların yiyeceğini saklamağa razı oldu. Geçiş 1190 yılının son üç ayında yapıldı. Fakat, aynı devrede, Arslan Yürekli Richard, seferi sırasında geçerken, Kıbrıs'ı zaptetmiş ve hükümdarı

yaptığı Fransız Guy de Lusignan'a emânet eylemişti. Bu değerli hareket üssü, Bizans için kesin olarak kaybedilmiş ve bundan böyle Batı politikasının amaçlarını desteklemeğe hizmet eder olmuştı.

Bu sırada Frederich Barbarossa, Kilikya'da boğuldu. Fakat oğlu, VI. Heinirich, Bizans'a karşı daha da düşman görünecekti. 1195'de İsaakios Angelos'un yerine kardeşi III. Aleksios'u geçiren hükûmet darbesi, ihtiraslarını ve fetih isteklerini bilemekten başka birşey yapmadı: İmparatorluğun içinde bulunduğu anarşi, ona uygun bir fırsat sunuyordu. Doğu işlerine doğrudan doğruya karışmaya bir bahane elde etmek için kardeşi Philippe von Souabe'ı, tahtdan indirilen ve kör edilen imparatorun kızı prenses İrini ile evlendirdi. Aynı zamanda Dördüncü Haçlı Seferini hazırlıyordu. Projeleri meydandaydı. Kardeşlerinden birini İmparator ailesinin içine sokması, kendisinin tahta geçişini kolaylaştırmak içindi. Zaferi o kadar sağlama bağlamış ve kendisi duruma o derece açıkça hâkim görünmekte idi ki Kıbrıs ve Kilikya Hükümdarları, Kral ünvanlarının tanınması için, Roma İmparatorluğunun gerçek hâkimi olarak ona başvuyorlardı.

VI. Heinrich'in ihtirasları, Papalığı ürküttü: Almanya'yı, Sicilya'nın büyük bir bölümünü ve bütün Doğuyu içine alacak bir imparatorluğun tehdidi, haklı olarak, ona Bizans'ın gücünden sonsuz derecede daha korkunç görünüyordu. Şüphesiz ki, VI. Heinrich'in imparatorluk tahtına çıkışı kiliselerin birleşmesini sağlayacaktı; fakat ruhanî kaygılarla cismanî kuşkuvar arasında kalınca Papalık, politikasına bu sonuncunun et-

kisi altında yön verdi. Papa, bu tehlikeli yardımcıyı düşüncelerini bırakmaya yöneltmek ve Almanya'yla Bizans arasında barışmayı düzenlemek için diplomasinin bütün esnekliğini kullandı ve bunu da başardı. Bizans, bir haraç ödeme karşılığında, VI. Heinrich' den barış teminatı elde etti. III. Aleksios, bu haracı ancak tebaasına ek bir vergiyi, Alman vergisini yüklemek suretiyle ödeyebildi. Bu bedelle, 1197'de yerinden kımıldanan Dördüncü Haçlı Seferinin İstanbul'a yöneltilmemesini sağladı. Fakat öyle görünüyor ki, rastlantıyla VI. Heinrich aynı yıl içinde ölmemiş olsaydı, Alman vaadlerinden hiçbiri tutulmayacaktı. Bu, Doğu İmparatorluğu için ve Papalık için gerçek bir kâbusun sonu oldu. Bréthier'nin yazdığı gibi: «Çözümlemesi, bir zaman sonra, Haçlı Seferlerinin başarısının ön şartı gibi görülecek olan Bizans İmparatorluğu problemi ni VI. Heinrich'in açıklıkla ortaya koyduğu» yalan değildi.

Batı Hükümdarları içinde yalnız Macaristan Kralı bu Haçlı Seferine katıldı. Aforoz edilen Philippe - Auguste teşebbüse katılmıyordu ama bütün Fransız Şövalyeleri, içinde tüm Batılı ırkların dirsek dirseğe yer aldığı bir ordu ile büyük macera için yola çıktılar. Sefer ordusunun ruhu, Venedik Doge'u Enrico Dandolo idi. Venedik politikasının Bizans'a karşı gizli düşüncelerinin ne olduğunu biliyoruz. Doge, Haçlı Seferi içinde maddî, ticarî ve toprakla ilgili çıkarların üstünlüğünü temsil ediyordu. Oysa ki Papa III. Innocent, kutsal bir seferberlik tezini içtenlikle desteklemekte idi.

Haçlıların ilk askeri hamleleri, Venediklilerin kışkırtması ile, Zara üzerine yöneldi. Venedikliler, kendini Macaristan Kralına teslim etmek için şehrin Cumhuriyetten ayrılmış olmasını cezalandırmak istiyorlardı. Ne gariptir ki, ilk vurulan, hükümdarı Haçlı Seferine katılmış bulunan bu şehir oldu.

Bu sırada Philippe Von Souabe da işe karıştı. Venedik'ten ve Haçlılardan, tahtını tekrar elde etmesi için, düşürülen İmparator İsaakios'a yardım etmelerini istiyordu. Doge, bu isteğin kendisine sunduğu imkânı hemen gördü. İstanbul üzerine yürümek için bir bahane buluyordu ve Haçlıları bu doğrultuya yöneltmek için hiç zahmet çekmedi. Hareketlerin ilk hedefi ilân olunan Mısır'ın alınması, ikinci sıraya geçiyordu. Olayların şu gelişme tarzını çok safça değerlendiren Villehardouin'e inanmak gerekirse, bu yön değişimi, zorlayıcı ve tamamiyle raslantı sebeplerden ileri geliyordu. Modern tarihçiler bunun, Venedik tarafından özenle hazırlanmış bir ihanet olduğu sonucuna varmışlardır; Venedikliler için bütün Doğu piyasalarını ele geçirmek, Ceneviz rekabetine son vermek bahis konusu idi. Ne olursa olsun, Haçlıların donanması 1203 Haziranı sonunda İstanbul önünde görüldü. Villehardouin'in, efsaneler şehrinin görünüşünün Batılılar üzerindeki izlenimini anlatan ünlü sayfalarını hatırlayalım: «Onu hiç görmemiş olanların, İstanbul'a nasıl bir dikkatle baktıklarını tasavvur edebilirsiniz. Zira, onun yüksek surlarını ve zengin kulelerini, kendi gözleriyle görmedikçe kimsenin inanamayacağı kadar çok olan o zengin saraylarını ve o yüksek kiliselerini, bütün şehirlerin hükümdarı olan bu şehrin uzunluğunu ve genişliğini asla hatırlarına getiremezlerdi... Ve biliniz ki

kalbi titremeyecek kadar cesur bir adam bulunamazdı; zira dünya kurulalıberi bu kadar büyük bir eser vücuda getirilmiş değildi.»

Bizans birliklerinin, özellikle ücretli asker birliklerinin direnişi son derece yüreklice oldu, fakat uzun süre devam edemedi: Şehir birinci kez Temmuzda alındı. III. Aleksios kaçtı. II. İsaakios, söylemiş olduğumuz gibi, oğlu IV. Aleksios'la ortak olarak yeniden tahta çıktı.

Latinlerle Bizans halkı arasındaki ilişkiler, olmaları gerektiği gibi oldu: Bir yandan sert ve eziyet verici, öbür yandan hınçlı... II. İsaakios ile IV. Aleksios'un tebaaları, hükümdarlarının, korkaklıkları ve oportünistlikleri yüzünden, kendilerini Haçlılara feda ettiklerini sanıyorlardı. Bir ayaklanmanın önüne geçilemezdi. Bu ayaklanma 1204 yılının başlarında vuku buldu ve iki Basileusun hayatına maloldu: İsaakios zindanda öldü ve IV. Aleksios gâsıp Dukas Murçuflos'un emri ile boğduruldu. V. Aleksios adı altında saltanat süren Dukas, halk kitlelerinin pek gözdesi idi. Şehrin etrafında ordugâh kurmuş olan Haçlılarla bütün ilişkiyi kesti. Bu haller ve şartlar içinde şu davranış, anlaşmazlığı vahimleştirmek istemek ve durumu umutsuz hale getirmek demektir. Gerçekten, İsaakios'u mevkiine geri getirmek için şehri almış olan Batılılar, artık onu, kendilerinin zaptetmemesi için hiçbir sebep bulunmadığına hükmettiler. Venedik'le şövalyeler arasında hemen bir bölüşme anlaşması görüşüldü ve kararlaştı. Bu anlaşmanın, Vasiliev tarafından anlatılan hükümleri şunlardı: «Zaptedilen şehirde bir Lâtin hükûmeti kurulacaktır; bütün ganimetler müttefikler ara-

sında belirli şartlar altında bölüşülecektir. Daha sonra, altı Venedikli ve altı Fransızdan kurulu bir komisyon, kendilerince, Tanrının Kutsal Roma Kilisesinin ve İmparatorluğun şerefi ve yükselişi için ülkeyi en iyi yönetecek olanı imparator seçecekti... Başkentini içinde ve dışında fetholunacak yerlerin dörtte üçü Venediklilerle Şövalyeler arasında bölünecektir... Yalnız Doge Dandolo, İmparatora karşı herhangi bir taahhüde girmekte serbest bulunacaktır.»

Bu anlaşma yapılır yapılmaz hücumla geçildi. Hücum üç gün sürdü. İnatçı direnişe rağmen şehir, 13 Nisan 1204'te düştü ve Haçlılar içeri girdiler. O zaman, şüphesiz tarihin anısını muhafaza ettiği en nefret verici haydutluklardan birini oluşturan müthiş bir talan başladı. «Boru sesleri arasında ve yalın kılıçlarını sallayarak evleri ve kiliseleri yağmaya koyuldular» diye yazıyor Nikitas Akominatos. Bu kötü adamların işledikleri dinsizlikleri nasıl anlatacağımı bilemiyorum. Müminlerin, önlerinde ibadet ettikleri Kutsal Tasvirleri kırdılar, din şehitlerinin kemiklerini, adını anmaktan utanç duyduğum, kötü yerlere attılar. Kurtarıcının Vücudu ve Kanı yerlere saçıldı. Bu kıyamet günü habercileri, kıyametin gelişine öncülük eden bu günah işleyiciler, kiliselerden kutsal şarap ve ekmek konulmaya mahsus kapıları aldılar ve bunların üzerlerindeki değerli taşları ve öbür süsleri söktükten sonra içki kupası olarak kullandılar. Büyük Kiliseye karşı gösterdikleri hakaret, derin bir korku duymadan tasavvur olunamaz. Baştan başa değerli maddelerden yapılmış bulunan ve bütün ulusların hayranlığına konu olan mihrabı kırdılar; parçalarını, kilisede bulunan değer biçil-

mez her şey gibi, aralarında paylaştılar. Kutsal vazoları, minberden, kürsüden, kapılardan söktükleri gümüş oymaları, altınları ve daha sayısız enkazı yüklemek için katırları ve atları kilisenin içine soktular; bu hayvanlardan bazıları, pek kaygan olan döşeme üzerinde düştüklerinden, onları kılıçlarıyla delik deşik ettiler ve kanları ve pislikleri ile kiliseyi kirlettiler. Gezginci zevk ve günah dükkânı bir genel kadın, patrik kürsüsüne oturdu; orada açık saçık bir şarkı söyledi ve kilisenin içinde dans etti... Vahşi bir azgınlıkla, bütün kadınlara ve özellikle en erdemli ve en saygıdeğer olanlarına, en masum genç kızlara, kendilerini Tanrıya adanmış rahibelere tecavüz ediyorlardı... Bütün şehir umutsuzluk, gözyaşı, feryat ve iniltiden başka bir şey değildi.»

Ve sayfeleri uzun bir ızdırap patlayışından başka bir şey olmayan vaka yazarı, Batı Hristiyanlarının vahşiliğini, açgözlülüğünü, sahtekârlığını o zamana kadar Müslümanların örneğini verdiği ılımlı davranışla karşılaştırmaktan kendini alamaz: «Onlar, hiç olmazsa kadınlarımıza tecavüz etmiyorlardı... Ahaliyi sefaletle uğratmıyorlardı, onları sokak ortasında anadan doğma soymuyorlar, açlıkla ve ateşle yok etmiyorlardı... Buna rağmen, Tanrının adını duyunca istavroz çıkarıran ve dinimizi paylaşan Hristiyan uluslar, işte bize bu muameleyi yaptılar!» Ve bundan sonra perişan edilen şehrin anılarına döner: «Bütün sitelerin parıltısı ve dünyanın ışığı, Kiliselerin anası, inancın kaynağı, ortodoksluğun hâkimi, bilgilerin yatağı olan site! Sen beş günahkâr siteyi yok etmiş olandan daha öldürücü bir ateşle eriyip bittin! Ey İmparatorlara mahsus erguvan rengi ile bezenmiş şehirler kraliçesi, bak çamurlar içi-

ne çöküp yığıldın!. Ne zaman Tanrı sana: Yerinden kalk! Keder kadehini boşalttın. Gücünü, şan ve şerefini yeniden takın! diyecek.»

İstanbul'un Haçlılar tarafından alınışı, medenî dünya tarafından olağanüstü bir olay olarak görüldü: Bu olay, ondan faydalananları bile şaşkınlığa düşürdü. Şimdi galiplerin fethettikleri yerleri düzene koymaları, yeni devlete bir şef bulmaları, sınırlarını tespit etmeleri, ülkelerini ve hazinelerini aralarında bölüşmeleri gerekiyordu. Bu sebeple, Dandolo ile Batı Şövalyeleri arasında yapılmış olan antlaşma hükümlerine uygun olarak, bir seçim kurulu toplandı. Birçok entrika ve pazarlıklardan sonra, nihayet Flandre Kontu Baudouin, imparator seçilerek Ayasofya'da taç giydirildi. Böylece, Batı galip geliyor ve şüphesiz ki mezhebi ayrı fakat Hristiyan bir imparatorluk, Haçlıların darbeleri altında yıkılıyordu. İstanbul'un fethinin Haçlı Seferlerinin, politik bakımdan gizli ve itiraf edilmemiş devamlı amacı olduğunu savunmada mübalâğa var mıdır? Bizans bunu çok iyi anlamıştı; kendini korumak için bazen Kâfirlerle gizli görüşmelere girişiyor, hattâ bazen de onlarla açıkça ittifak ediyordu: Bu ittifaklar süreksizdi ve onu kurtaramazdı. Aynı zamanda Doğulu ve Batılı olan Bizans, her iki yönden de birbirinin aynı olan tehditlerin üzerine çökmekte olduğunu hissediyordu. Sadece bir soru kalıyordu: Hangi yöndekinin kendisini yıkacağını bilmek... İşte Haçlıların eline düşmüştü. Fakat onların, bu eşi görülmedik ava kesinlikle sahip olmalarını sağlayacak güçleri var mıydı?

II

B Ö L Ü N Ü Ş

İSTANBUL LÂTİN İMPARATORLUĞU

İZNİK YUNAN İMPARATORLUĞU

İhtiyar vaka yazarının sarsılmaz umudunu ifade ettiği gibi, Bizans'ın inanılmayacak kadar zayıf ve her yönünden budanmış İmparatorluğunu —daha doğrusu İmparatorluk benzetmesini diyelim— yeniden fethedeceği gün gelecekti. Fakat III. Innocent'in Kâfirlere karşı Kutsal Topraklara yollamış olduğu Haçlılar, Venedik ve belkî de Almanya tarafından yollarından ve amaçlarından döndürülerek ordularını bir Hıristiyan şehir üzerine saldırdıkları ve hınçlı bir şevkle bir parçalama ve tahrip işini tamamladıkları zaman, bütün yeniden kurulma imkânları ortadan kalkmış görünüyordu. Ulusların davranışlarında, insanların yaşantılarında geçirdiklerinin aynı duygusal tepkiler ve bazı anlarda aynı delilik bunalımları görülür. Sözüm ona dinî programı ile Dördüncü Haçlı Seferi, Bizans'ı kıskanan, ondan nefret eden, onu rüyalarında gören, onun zenginliklerini ağzının suyu akarak sayıklayan, arzın bir noktasında yığılmış bu hazineleri düşündükçe, hırslardan titreyen uluslardan oluşuyordu. Bunca yüzyıllardan beri maddî egemenliği, manevî egemenliği elinde

tutuyordu! Batılı uluslar ona karşı, düşkünlerin imtiyazlılar diye adlandırdıkları için besledikleri duyguları taşımakta idiler. Bu, kitleyi seçkinlerin, sayıyı değer karşısına diken ve köpek sürüsünü, zorlanan güzel av hayvanının üzerine saldırtan bir güdü hamlesi idi. Bölüşme, bir yağma oldu. Başkentin kendi bile bölünmeye uğradı; imparator yarısından biraz fazlasını aldı; artanı, Ayasofya'yla beraber, Venedik'e kaldı: Bundan böyle patrik bir Lâtin oluyordu. İmparatorluğa gelince, derebeylik kuralları gereğince, bir yığın küçük devletlere bölünerek toz haline geliyordu. Bunlar dükalıklar, markilikler, senyörlükler, bir Thessalonika Krallığı idi ki, bunlara Venedik'e verilmiş olan ve İmparatora karşı tam bir bağımsızlık içinde bulunan topraklar ekleniyordu. Bu sebeple, Venedik doge'ları XV. Yüzyıla kadar, **Yunan İmparatorluğunu dörtte birbuçğunun senyörü** azametli ünvanını haklı olarak taşıyabildiler. Lâtinlerin elde ettikleri ganimetler bunlardı. Fakat Bizans Devletinin parçalanışı, birçok Yunan devletlerinin kuruluşuna da meydan veriyordu. Komninos ailesinden iki büyük senyör, David ve Aleksios, Karadeniz kıyılarında kendilerine Trabzon İmparatorluğu adı altında bir hükümdarlık kuruyorlardı. Keza Epir Despotluğu, Alaşehir ve Rodos Prenslikleri ve nihayet İznik İmparatorluğu, Yunan derebeylerine ait bulunmakta idi. 1261'de Paleologoslar İstanbul'u geri almaya ve imparatorluğu yeniden kurmaya teşebbüs ettikleri zaman, ona eskiden sahip olduğu toprakların yarısını bile geri getirmeyi başaramadılar. Bu devletçiklerin bağımsızlığa alışması için, az zaman gerekmişti ve artık kesinlikle boyun eğmek istemiyorlardı.

Vaktiyle imparatorların egemenliği altında birleşmiş bulunan ülkeleri, eyaletleri, ulusları sayısız parçalara bölerken Haçlılar, otokratik bir yapı yerine feodal bir yapı koyduklarını hayal ediyorlardı: Yapma olduğu ve ulusal geleneklere dayanmadığı sürece, bu biçim bir siyasî kuruluşun devamsız olacağını görmüyorlardı. Fransa'da bile, soydan gelme bir hükümdar, baronların bağımsızlık düşüncelerine ve onların isteklerine ya da isyan teşebbüslerine karşı aralıksız mücadele etmek zorunda kalırken, galiplerin bir harp ganimeti gibi bölüştükleri yeni fethedilmiş ülkelerde rastgele seçilmiş bir imparatorun otoritesini asla kabul ettiremeyeceği pek aşikârdı. Gerçekte Baudouin ve daha sonra halefi Henri d'Angre, boyun eğmeyi reddeden bağımlıları ile (vasalları ile) durmadan dövüşmek zorunda kaldılar. İmparator, bu derebeyi devletleri yığınının sözde bağlı bulundukları kişi (Süzereni) idi. Fakat fiiliyatta bunlar ya isyan ediyorlar, ya da yavaş yavaş ve emin bir şekilde imparatorluktan ayrılarak bağımsızlıkları içine kapanıyorlardı. Lâtin İmparatorların yardım umabilecekleri tek devlet Venedik-müreffeh, zengin denizlere hükmeden bir donanmaya sahip Venedik idi.

Fakat Venedik politikası aslında gerçekçi idi: Önemli çıkarlar karşılığı olmadıkça riske girmeye razı olmuyordu. Bu hükümdarları korumakla, onları destekleyeceğini vaad etmekle ne kazanabilirdi? İmparatorluğun eski ülkelerinden eline geçirdikleri Akdenizde, Adriyatikte, Yunan Denizlerinde ve Takım Adalarında ona birinci mevki sağlamakta idi. Fazlasını istemiyor ve durumu çıkarlarına en uygun şekilde sömürmekten başka bir şeyle ilgilenmiyordu.

Böylece İstanbul, Lâtin İmparatorluğu kendini, aşîkâr zayıflığının keskinleştirdiği, düşmanlıklar karşısında görmekte idi. Hükümdarlarının beceriksizliği, hiç olmazsa Bulgar ittifakını sağlamasına engel oldu. Bulgaristan Çarı Yuvanitsa fetihlere iştihâlı idi; fakat bu fetihleri Lâtin Devletlerinden olduğu gibi Yunan Devletlerinden de yapabiliirdi: Onunla birlik olmak yeteneğini gösteren Yunanlılar oldu. İstanbul'un düşüşünün Baudouin'in krallığına kattıkları olsun ya da onun dışında bağımsız devletler kuranlar olsun, bütün Yunanlılar, Lâtinlere karşı eşi görülmedik bir kinle hareket etmekte idiler. Çevresinde toplandıkları İznik İmparatorluğu, Lâtin Devletine karşı kararlı bir düşman olarak dikiliyordu.

1205'de Yuvanitsa, Batılılara karşı savaşa girişti. Lâtin Ordusu, Edirne dolaylarında ezildi ve Bulgar Çarı, birbiri ardınca iki yıl memleketi harap etti. Selâniği zaptetmek üzere iken 1207'de öldürüldü. Fakat Lâtin İmparatorluğu direnmesinin, kaynaklarının, manevî gücünün sonuna gelmişti ve bu iki savaş yılı onu kesin olarak tüketmişti.

Bu sırada İznik İmparatorluğunun başında, onun gerçek kurucusu olan kişi, Theodoros Laskaris bulunmakta idi ki aile bağları onu hem Komninoslara ve hem de Angeloslara hısımla yapıyordu. III. Aleksios devrinde, kiliseve sempatik, cesareti ile ün salmış bir ordu komutanı olan General Laskaris'in, daha o zamandan, günün birinde Bizans İmparatorluğu üzerinde saltanat sürmesinin kaderinde yazılı olduğu görünüyordu. İstanbul'un, Haçlılar tarafından alınışı, bu umudu yıkmıştı. O zaman İznige sığındı, orada bir hükümdar gibi yerleşti ve başkentte Lâtinlerin boyunduruğuna baş

eğmek istemeyen bütün mültecilere, çok sayıda soylulara, subaylara, hemen bütün yüksek rütbeli Kilise mensuplarına iyi kabul gösterdi. Böylece İznik, hiç olmazsa manen, eski Bizansın bir görüntüsü haline geliyordu. Yunan Doğu Medeniyetinin değerli hazinesini o koruyacaktı.

İstanbul'un alınışından beri geçen birkaç yıl içinde ve Lâtin İmparatorluğu varlığını sağlama çarelerini güçlkle bulmaya çalıştığı sırada, Theodoros Laskaris, zaman zaman Trabzon hükümdarlarına, sonra da Selçuklu Türklerine karşı giriştiği sert savaşlarla iktidarını kuvvetlendirip genişletmişti: Vaktiyle Bizans Asyasını oluşturan bütün topraklar üzerinde egemenliğini kurmak için çok zamana ihtiyacı olmamıştı. 1222'de İmparator olarak yerine geçen damadı İoannis Vataçis, onun izlerinde yürüyecek ve Anadoluyu müreffeh, güçlü, takdire değer biçimde yönetilen bir devlet haline getirecekti. Aynı süre içinde Avrupadaki Yunan İmparatorluğu -Epirdeki- da o derece büyümüşü ki Lâtin İmparatorluğunu devirmek ve sonunda istilâcılarını kovmak şansına İzniktekinden daha fazla sahip görünüyordu. Olayları başka bir doğrultuya yönelten Bulgarların müdahalesi oldu: Selefi Yuvannitsa'nın, Selâniğe karşı hücumunu -ki bu defa hücum, Prenslığın hükümdarı Theodorosun tam bir yenilgisi ile sonuçlandı (1230)- tekrarladıktan sonra Bulgaristan Çarı İvan Asen, enerjisi ve işbirliği kendisine güven aşıl原因 İznik İmparatoru İoannis Vataçis'e ittifak teklif etti. Vataçis, hemen Bulgarlarla birlik oldu ve iki imparatorluğun birleşik kuvvetleri 1236'da İstanbul'a kaldırdılar; hücum başarısızlığa uğradı. İvan Asen'in 1241'de ölümü, Bul-

gar — Yunan ittifakına meyvelerini vermek imkânını vermedi ve bu sayededir ki Lâtin İmparatorluğu sefalet içinde, ordusuz, hazinesiz ve itibarsız daha yirmibeş yıl sözde varlığını sürdürebildi. Bu sırada İoannis Vataçis, eski Bizans geleneklerinin temsilcisi ve belki de birliği yeniden kurabilecek tek adam olarak görünmekteydi. Türklerin, Bulgarların, Lâtinlerin ve Selânik ya da Epir despotluklarının, kısacası bütün komşularının her türlü zayıflıklarından faydalanarak fetihlerine yenilerini eklemekten ve ülkesini, onların zararına, genişletmekten bir an geri durmuyordu. 1254'de öldüğü zaman, güçlü ve müreffeh İznik İmparatorluğu, yok oluşunu tamamlaması kolay görünen, Lâtin İmparatorluğu adlı heyulânın karşısına dikiliyordu.

Yerine geçen II. Theodoros Laskaris, bu daima saldırgan politikayı sürdürdü ve Bulgarlara karşı yeni zaferler kazandı. 1258'de halefi bir saltanat gasıbı, Mihail Paleologos oldu ki İstanbul'u geri almak, Bizans İmparatorluğunu yeniden kurmak ve tahta yeni bir hanedan oturtmak şerefi ona ait bulunacaktı. Şiddeti, zulmü, hilesi kendisini en yüksek iktidar mevkiine getiren bir sergüzeştçinin kişiliğinde Bizansın bir hükümdar bulunması ilk defa vaki olmuyordu. II. Theodoros'un ölümün de meşru halefi, o zaman ancak sekiz yaşında bulunan, oğlu IV. İoannis Laskaris idi. Çocuk imparatoru korumak ve hükûmete otoritesinin ve tecrübesinin yardımını getirmek bahanesi ile bir general, Mihail Paleologos o zaman devlet içinde söz sahibi bir mevki almayı başardı. Halkın hoşuna gitmekte, Kilise mensuplarını okşamakta ve İoannis Vataçis'in uzak bir hısımlı olmakla övünerek kendini beklenen kurtarıcı gibi takdim et-

mekte idi. Oysa ki bu adam, önceki iki imparator zamanında bir çok suikast teşebbüslerine karışmış ve ancak hükümdarların merhameti sayesinde kurtulabilmiş çok korkunç bir entrikacı idi. Tehlikeli ihtiraslarının her meydana çıkışında, kendisine bir ordu komutanlığı ya da bir eyalet valiliği verilerek, saraydan uzaklaştırılmakla yetinilmişti. Bununla beraber, içinde özellikle faal bir rol aldığı bir ihtilâl tertibinden sonra, cezalandırılmaktan kurtulmak için Konya Sultanına sığınma zorunda kalmıştı. Fakat saltanat naibliği devrinin karışıklıkları içinde imparatorluk yönetiminin elinde bırakılabileceği en enerjik bir şef olarak görünüyordu: Genç hükümdara, despot ünvanı ile ortak edildi. Gerçekte de kendisine emanet edilen iktidarı en iyi bir biçimde kullandı ve hemen birliklerinin başına geçerek, Ahaia Prensi Guillaume de Villehardouin'in ve Sicilya Kralı Manfred'in yardımları ile İznik İmparatorluğundan Balkanlardaki topraklarını koparmaya uğraşan, Epir Hükümdarı üzerine yürüdü. 1259'da Makedonyadaki Pelagonia da müttefik orduları Mihail tarafından dağıtıldı. Birlikleri sadece, Yunanlılar hesabına başka Yunanlılara karşı döğüşen, ücretli Türk askerlerinden mürekkepti. Bu zaferin yankıları önemli oldu. Çünkü yalnız, bundan böyle kendi ülkesi içine kapanmak zorunda kalacak olan, Epir despotunun teşebbüslerine son vermekle kalmıyor, o zamana kadar güçlü olan Ahaia Prensiğini de zayıflatıyor ve onun Lâtin İmparatorluğuna her türlü yardım imkânını ortadan kaldırıyordu. Şimdi, Lâtin İmparatorluğunu yenmek ve kesin olarak devirmek bahis konusu idi.

İşinin ehli bir general olduğu kadar iyi bir politi-

kacı olan Mihail Paleologos, atılmak istediği büyük maceranın diplomatik ve belki de askerî tehlikelerini açıkça görmekte idi: Biliyordu ki Venedikliler kendisine düşman olacaklardır. Gerçekte Venedik, Bizans İmparatorluğunun ortadan kalkmasından o kadar geniş ölçüde yararlanıyordu ki onun yeniden oluşmasına ve enerjik bir hükümdarın, İmparatorluktan kazanmış olduğu yerleri Cumhuriyetten geri almaya teşebbüs etmesine razı olamazdı. Mihail Paleologos, İstanbul'u denizden kuşatmak zorunda kalırsa bir donanmaya ihtiyacı bulunabilecekti; Venediğin dışında tek bir ulus, Cenova Cumhuriyeti bunu ona verebilirdi. O halde Venedikle, Bizans arasındaki geleneksel eski ittifakın yerini Ceneviz'lerle yeni bir ittifakın alması bahis konusu idi. Dördüncü Haçlı Seferinden bu yana, Cenova ile Venedik arasındaki rekabet artık işleyemiyordu: Venedik fazla güçlü bir hale gelmiş ve rakibi, bütün doğu piyasalarından kovulmuştu. Mihail Paleologos'un teşebbüsü Cenova'ya son derece uygun görüldü. Bunun üzerine, 1261'de Nimfeon'da bir anlaşma imzalandı. Vaktiyle Bizansın Venediğe tanımış olduğu bütün imtiyazları, bugün Mihail Paleologos, Cenova için kabul ediyordu: Bu imtiyazlar, bütün imparatorluk içinde serbestçe oturmak hakkı, ticaretin vergiden muaflığı, bu müsaadeilerin geri alınacak bütün eyaletleri ve bütün adaları kapsaması, İzmir'de bütünüyle Cenevizlilere ait bir liman vücuda getirilmesi, Karadeniz'in —Cenevizliler ve Pizahlılar dışında— bütün yabancı ticarete yasaklanması ve nihayet Sakız'da, Midilli'de Kilise mensuplarıyla ve hâkimleriyle gerçek Ceneviz sömürgelerinin kurulması idi. Buna karşılık Cenova, İmparatorluğa asla faydalanmak durumunda bulunmadığı ticarî imtiyazlar

tanımakta, ancak donanmasını onun emrine vermekte idi ki, işin esas noktası da bu idi.

24 Temmuz 1262'de, Mihail Paleologos'un başkentini hemen çevresinde ordugâh kurmuş olan birlikleri kılmıldandılar ve hücumla geçtiler. İstanbul'u kolaylıkla zaptettiler. Birliklerin en büyük bölümünü oluşturan Balkanlı ücretli askerler, surların çeşitli noktalarına merdivenler dayadılar ve uyumakta olan savunucular tarafından rahatsız edilmeden çevre yollarına çıkabildiler. Şehir hiçbir zaman bu kadar kötü korunmamıştı, kaldı ki içerisi Mihail'in ajanları ile doluydu. Yapmacık bir savunmadan sonra kapılar açıldı ve Yunan Ordusu geri alınan şehre sevinç içinde girdi. İmparator Baudouin, mücadeleyi denemedi bile... Kaçtı ve eski tebaalarının halinin ne olacağından kaygılanmadan, işçi kılığına girerek bir gemiye bindi. Yapma bir hayatı hep süflüce yaşamış olan bu Latin İmparatorluğu, süresiz kaderinin sonuna ulaşmıştı: O, yıkılmamış, erimişti. Eğer kuşatma daha zahmetli, direniş daha kararlı ve zafer daha kanlı olmuş olsaydı, İstanbul'un Bizans İmparatorlarının halefi İznik İmparatorları tarafından geri alınışı, şüphesiz ki daha azametli görünecek ve durumun böylesine, bir altüst oluşunun önemi daha iyi anlaşılacaktı. Fakat Yunanlılar ahaliyi kılıçtan geçirmediler, geri aldıkları siteyi tahrip etmediler. Ancak yollarını kesenlere vurdular, düşmanlarını sindirmek ve başkentten ayrılmasına karar verdirmek için sadece bir kaç evi yaktılar, yapılanlara misliyle karşılık vermediler, öç almadılar. Mihail Paleologos, Anadolu'dan bütün imparatorluk halkına hitaben bir mesaj yayınlayarak, bütün şan ve şerefini kendisine bıraktığı za-

ferden dolayı Tanrıya minnettarlıklarını bildirdi. Aynı zamanda ilk kararları ilân etti: Fransızların zaptettikleri bütün malikâneler eski sahiplerine ya da bunların mirasçılarına geri verilecekti ve İstanbulun işçi halkı, kenar mahallelere ve köylere başvurulmak suretiyle tekrar toplanacaktı. İzniğe sığıymış olan büyük ailelerin temsilcileri, gelip babadan kalma saraylarına yerleştiler. Kaçan Lâtin Kilise mensuplarının yerine Yunanlı Kilise mensupları konuldu. Hergün Fransızların, büyük ve hakaretli bir sessizlik arasında, eziyet görmeden, kalabalık kitleler halinde şehri bırakıp gidişlerine tanık olunmakta idi.

Ağustos ayının başlarında Mihail Paleologos da şehre girişini yaptı ve dönüşünün özellikle dinî bir karakter arzemesini istedi. Bizans'da özel bir sevgiye ve ibadete konu olan Bakire (Meryem), istilacıları kovmuş ve onu meşru sahiplerine geri vermişti: Şehri onun ellerine emanet eden minnet kasideleri ona hitap etmeliydi. İmparator, Altın Kapı'yı açtırmadan önünde bir çok günler geçirdi. Bu duruşla, bu bekleyişle şehrin önünde bu kendi iç âlemine dalışla olaya daha fazla haşmet ve ciddilik perçinlemek istiyordu. Pantokrator Manastırından, Kurtarıcının Anasının, Ayios Lukas tarafından yapıldığı bilinen ve İmparatoriçe Pulheria tarafından Filistin'den alınmış olan tasviri getirtilti. Nihayet Altın Kapı bu anlamlı emanetin manevî yardımıyla açılarak İmparatorluk alayı Bizansa girdi. Bu sırada Kizikos (Kapıdağı) Piskoposu Yeorgios ayin elbiselerini giyinmiş olduğu halde hamdû seda etmekte idi. Mihail Paleologos oturması için seçtiği saraya götürüldü. Taç giymesi Büyük Kilisede geleneksel debdebe ile ve eski

protokolün haşmetli ve göz kamaştırıcı törenlerine uygun olarak yapıldı. Ancak İznik despotu olarak Mihail, meşru hükümdar IV. İoannis Laskaris'in sadece ortağı iken bugün Patrik Arsen'den yalnız başına yetki almakta idi. Esasen IV. İoannis orada yoktu: Mihail onu İznikten çağırmamıştı. Fazla olarak, kendini korunması ile görevlendirdiği, genç Basileus'u tahttan uzaklaştırmayı yeterli görmüyordu; dönüşünü imkânsız kılmak ve İmparatorluk üzerinde hak iddia etmesini önlemek istiyordu. Zira Mihail'in, Andronikos adında bir oğlu vardı ve kendisine onun halef olmasını diliyordu. Mirasçısının önündeki yolu açmak için IV. İoannis'in üç kızkardeşini, Batıda yaşayan Lâtinlerle evlendirdi, sonra da genç adamı kör ettirdi «ve onu ışıktan ve hemen hemen hayattan yoksun bir halde Dakibitsa (Gebze) Kalesine götürdüler.» (*)

Bu saltanat gasbında, içten bir inançla birleşen bu gaddarlıkta, Mihail Paleologosda görülen yüksek bir zekâ ile hiçbir şeyi umursamaz bir hiyanetin bu dikkate değer birleşiminde, sonuna kadar kendi kendisinin benzeri kalan Bizansı buluruz. İznik, Bizansa ondan almış olduğu bu emaneti, elliye yıl süreyle koruduğu bu karmaşık duyuş ve düşünüş havasını geri vermekte idi. Bizans bunu, Paleologos Hanedanı zamanında, son savaşlarının kaderine teslim edecekti.

(*) *Pahimeris — İmparator Mihail ve Andronikos'un tarihi (Cousin çevirisi)*

III. KİTAP

SON ÇIRPINIŞLAR

PALEOLOGOS'LAR

I

KAHRAMANCA VE ÜMİTSİZCE BİR HAMLE

VIII. MİHAİL

(1261 — 1282)

Paleologos Hanedanının incelenmesi, edebiyatın ve sanatın canlı bir yükselişi ile beraber, çoğu zaman dış boğuşmalar ve iç çırpınışlarla karışık, feci bir tablo sunar. Fakat bunun, Bizansın genel tarihine göre ve kaderine bağlı olarak, devasız bir çöküş devri, kesin yıkılıştan önce son bir çırpınış olarak görüldüğü kabul edilmek gerekir.

VIII. Mihail'in yöneteceği, boyutları iyice ufalmış bir imparatorluktu. Bizansın eskiden sahip olduğu ülkeler üzerinde yeni devletler kurulmuştu. Her yandan yüzlerce yıllık düşmanlar ve genç uluslar fetihlerini sürdürmeye hazırlanıyorlardı. Eski Roma İmparatorluğu, sadece Anadolu'nun kuzey batısına, Trakya'ya,

Makedonya'nın bir bölümüne, önemli Selânik Sitesine ve Kuzey Takım Adalardan bir kaçı ile Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının egemenliğine sahip kalacak kadar daralmıştı. Politik bakımdan, Bizans metbu (Süzeren) devlet olarak Epir Despotluğunu etki alanı içine alıyordu. Nihayet Peloponez'de üç değerli müstahkem mevkii, Mistra, Mayna, Monemvasia'yı elinde bulunduruyordu. Fakat önceleri kendisine ait bulunan eyaletlerin sonsuz genişliği içinde, Anadolu'da Türklerin, Balkanlarda Bulgarların ve Sırpaların kuvvetlendiği görülüyordu. Oysa ki Yunanlılar birleşmeyi başaramamakta, Trabzon, Bizansın üstünlüğünü tanımamakta ve Karadeniz kıyılarındaki eyaletleriyle bağımsız bir devlet oluşturmakta, Venedikliler, Takım Adaların bir çok şehirlerini ellerinde tutmakta, Cenevizler, Sakız Adasına ve Karadeniz'de ve Anadolu'da çok sayıda iskelelere malik bulunmakta idiler. Haçlı Seferlerinden sonra Bizans işte bu duruma gelmişti; Lâtinler onu işte bu hale koymuşlardı. Politik anlayışlarında olduğu kadar davranışlarının ayrıntılarında da görülüyordu ki tahrip etmekten ve parçalamaktan başka amaçları yoktu. Pahimeris'in anlattığına göre, VIII. Mihail'in, İstanbul'a girişi sırasında Vlahernes Sarayı oturulmaz, yıkık dökük kirletilmiş ve hattâ Baudouin'in mutfaklarının isiyile kapkara edilmiş bir halde idi.

Her tarafından budanan, tek mil zinde kuvvetleri yaralanan, hemen hemen bütün kaynaklarından yoksun bırakılan, fakat başkenti dünyanın gözünde efsanevî prestijini ve ışık saçma gücünü koruyan bu İmparatorluk üzerinde, yeni bir imparatorlar hanedanı saltanat sürecekti. Bu hanedanın en son ve faydasız bir

hamleye teşebbüs etmesi kaderinde yazılı idi. Gerçek odur ki şu vardığımız tarihte Bizans yok olmuştu. Ölümünü işaretleyen olay, İstanbul'un Türkler tarafından alınışı değil Lâtinler tarafından alınışıdır. Paleologoslar başkente dönünce, bu yıkılmış devlete eski adını gururla verdiler: Nuh zamanından kalma tören kurallarını yeniden ortaya koydular. Böylece bir yeniden doğuş hayali yarattılar. Gerçekte, burada Roma İmparatorluğununkinden çok daha fazla İznik İmparatorluğunun bir devamını bulmaktayız. Eğer bu kadar uzun süre medenî dünyaya metropol olmuş bu olağanüstü şehir mevcut olmasaydı, ona etrafını çeviren devletlerden fazla önem vermek için hiçbir sebep bulunmayacaktı. Bu devletler, esasen bunu o kadar iyi duyuyorlardı ki, hedefi İmparatorluktan geri kalanı fethetmek olmayan ve onun yerine geçmek hırsını beslemeyen, içlerinden bir tanesi bile yoktu. Biraz yüksekte bakılınca, son imparatorluk hanedanının hayatı, devamlı ve aralıksız bir savunma mücadelesi olarak görünür. Bu mücadele, tehdit daha belirli hal aldıkça, Romania'yı (Roma İmparatorluğu Toprakları) hegemonyası ve egemenliği altına almak hedefini güden devletlerin zaman zaman hepsine karşı olmuştur. Hükümdarlar kendilerini bu umutsuz işe adanmışlardır. Bu devre boyunca geçen olayların açıklanmasını sadeleştirmek için, şimdi 1261'den 1453'e kadar bu hükümdarların birbirini izleyiş sırasını göstereceğiz.

VIII. Mihail'in (1261 — 1282) imparatorluğa nasıl geldiğini gördük. Bu görevi aldığı sıradaki feci durum içinde, cesaretinin ve azminin gücü ile, o günün en müthiş tehlikesini bertaraf edebildi. Bu, iki Sicilya Krallığının ihtiraslarının yarattığı tehlike idi. O sırada Bizans

yıkamak ve Doğu'yu topraklarına katmak şerefının bu krallığa ait olacağına inanılabilirdi.

VIII. Mihail'in halefi, eski lâkabı ile anılan oğlu II. Andronikos oldu ki, 1294 ile 1320 arasında oğlu IX. Mihail'i kendisine ortak ederek, 1284'den 1328'e kadar saltanat sürdü. IX. Mihail'in ölümünden sonra tek imparator kalan Eski II. Andronikos, İoannis Kantakuzinos'un desteği ile İstanbul'u zapteden ve 1328'de III. Andronikos adı altında kendisine taç giydirten genç Andronikos ile mücadele etmek zorunda kaldı. Bu sonuncunun ölümünde, Kantakuzinos on yaşlarında bulunan meşru mirasçı V. İoannis Paleologos'a karşı kendini imparator ilan ettirmeye uğraştı. İki parti kuruldu ve her ikisi de, Bizans'ın iç işlerine burnunu sokmaya daima istahlı, yabancı ülkelere başvurmaktan çekinmedi. Nihayet Kantakuzinos, Trakya'da, VI. İoannis adı altında kendini İmparator ilân ettirmeyi başardı. Oysa ki genç rakibi V. İoannis gelenekler uyarınca İstanbul'da taç gitmişti. İki İmparatorun taraftarları arasında azgın bir savaş sürüp gitti. VI. İoannis Kantakuzinos, Kudüs Patrikini kendisine Edirne'de taç giydirmeye razı etti ve karşı koymaya imkânı bulunmayan Bizans nihayet 1347'de bunu kabul eyledi. O zaman, ikinci bir defa İmparator olarak takdis edildi ve kızı Helena ile evlenen V. İoannis Paleologos'a ortak edildi. Fakat barış kurulmuş olmaktan uzaktı. Yalnız başına saltanat sürmek isteyen VI. İoannis Kantakuzinos, damadını hükûmetten uzaklaştırmakla işe başladı, sonra onu kovdu. V. İoannis Paleologos'un başkente dönüşü, saltanat gasbını devirışı ve onu bir manastıra kapanmaya zorlayışı Cenovalı ücretli askerlerin yardımı ile oldu. Bütün bu

iç mücadelelerden sonra, V. İoannis, Kantakuzinos yönetimi zamanında yıkılışı hızlanmış olan bir İmparatorluk üzerinde 1376'ya kadar tek başına saltanat sürdü; bu sırada Türk gücü git gide daha müthiş bir hale geliyordu.

V. İoannis'in hayret verici hayatı, başka sarsıntılar da görecektir ve bunlar saltanatını, bütün Bizans tarihinin en patırtılı saltanatlarından biri yapacaktı. 1376'da büyük oğlu Andronikos onu tahttan indirdi, tutuklandı ve kendi oğlu İoannis'i ortak edinerek onun yerine taç giydi. Eşsiz bir enerjiye sahip olan yaşlı hükümdar kaçmayı ve Türklerle ittifak ederek 1379'da tahtını geri almayı başardı. Bununla da kalmadı. Oğlu Andronikos iddialarından vazgeçmiş ve 1384'de ölmüştü. Bunun üzerine V. İoannis, küçük oğlu Manuil'i ortak edindi ve saltanatın büyük evlada geçişi sırasına göre meşru mirasçı torunu VII. İoannis'e karşı kendisine halef tayin etti. Bu sefer 'syan etmek sırası VII. İoannis'e geldi. 1390'da İstanbul'u zaptetti ve V. İoannis bir kez daha tahttan indirildi. Fakat birkaç aylık saltanattan sonra VII. İoannis de öldü ve V. İoannis kısa bir süre için iktidarı tekrar aldı, zira 1391'de o da ömrünü tamamladı.

Bu acaip saltanattan sonra V. İoannis'in küçük oğlu Manuil, usulüne uygun olarak İmparator oldu ve tahtı 1425'e kadar muhafaza etti. Manuil bu uzun hanedan içinde, muhakkak ki itibara en değer kişilerden biridir ve akli, yüce gönüllülüğü, yurt sevelgi kendisine hayranlığı zorunlu kılar. Fakat, ölümünden çok yıllar önce, yerine getirilmesi imkânsız bir görevden kendiliğinden çekildi ve günlerinin sayılı olduğunu bildiği, İmparatorluğu 1425'de torunu VIII. İoannis'e bıraktı.

VIII İoannis, 1448'e kadar saltanat sürdü. Her defasında başka ulustan üç prensesle üç kez evlenmiş olmakla ünlüdür; bir Rus, bir İtalyan, bir Yunanlı... Üç karısının hiç birinden evlât bırakmadan, 1448'de öldü ve o sırada Mora Despotu olan kardeşi, 1449'da İmparator ilân edilerek Mistra'da taç giydirildi.

Kaderin garip bir cilvesi olarak, İstanbul'da saltanat sürecek olan son Hristiyan İmparator, buranın kurucusu gibi Konstantinos adını taşıyordu: Bu adı taşımış olan Basileusların onbirincisi idi. Düşkün saltanatı ve hayatı, Türkler nihayet 1453'de Bizans'ı zaptettikleri zaman sona erdi.

Olayların bu özetlenmiş tarih sırasından sonra, bu kadar küçülmüş, bu derece tehdit altında bulunan İmparatorluklarının dışında ve içinde, ana konuların her birinde, bu hükümdarların politikalarının ne olduğunu göstereceğiz.

Karakteri üzerinde son derece ihtiyatlı bulunulması gereken VIII. Mihail Paleologos'un iktidarı ele geçirirken çok soylu bir ihtiras ile hareket ettiği bir gerçektir: Ululuğunu, gücünü, alınmış olan topraklarını geri vermemi hayalinde kurduğu İmparatorluk için saltanat sürmeyi istiyordu. Fakat bütün çabasını, aynı zamanda hem Batı ve hem de Doğu cephelerinde harcaması gerekti. Elinde bulundurabildiği malî ve askerî vasıtalar, bu çifte ödevi iyi sonuçlara ulaştırmasına imkân vermedi. Faaliyetlerini sınırlandırmak zorunda kalınca, bunu tehlikenin kendisine en geciktirilemez görüldüğü tarafa yöneltti: Bu, o zaman için Batı idi.

VIII. Mihail tahta çıktığı zaman, II. Friedrich Hohenstaufen'in gayri meşru oğlu Manfred, İki Sicilya

Krallığının hükümdarı idi. Normand selefleri gibi faal, dikkatli, ihtiraslı bir kral olan Manfred, Bizansı yıkılacak bir düşman olarak değil tutulacak kusursuz bir av olarak görüyordu. Utandırıcı kaçışından sonra İki Sicilya Sarayına sığınmış olan İstanbulun eski Lâtin hükümdarı II. Baudouin de onu şiddetle bu yöne itiyordu. Manfred'e eğer isterse, kendi yararına Lâtin İmparatorluğunu yeniden kurmanın kolay olacağını bildirmekten geri durmuyordu. Hattâ Ceneviz'ler bile, Mihail Paleologos ile anlaşmaları kendilerine ölçü dışı çıkarlar sağlamış olmasına rağmen, Manfred'in galip gelme şansının çok fazla olduğunu görerek onunla gizlice görüşmelere girişmişlerdi. Mihail müttefiklerinin kendisine ihanet ettiğini öğrenince son derece kızdı. Bir isyan ve öfke davranışı ile, İstanbul'da yerleşmiş olan Cenevizliler kovdu ve Venediklilere, yeni bir ittifak karşılığında, bütün eski haklarını geri vermeyi teklif etti. Venedik bunu kabul etti ve Mihail Paleologos ondan aldığı donanmanın yardımı ile kendini savunmaya hazırlandı. Ancak, Manfred'e karşı savaşması gerekmedi; bu sonuncu başka savaşları da sürdürmek zorunda idi. 1266'da Benevent de, Papa VI. Clement'in desteği ile kendini İki Sicilya Kralı ilân ettirmiş olan Saint Louis'in kardeşi Charles d'Anjou tarafından öldürüldü. Bizans bundan bir şey kazanamayacaktı. Zira Charles d'Anjou, Manfred'i yenmiş ve öldürmüştü ama onun politikasını sürdürmeye ve amaçlarını, kendi çıkarına, gerçekleştirmeye ıvıce kararlıydı. Daha da kibirli ve daha da sert ve kaba olan Charles, II. Baudouin ile bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşma ile süsürülmüş İmparator, İstanbul şehri kendisi geri vermek şartı ile, Avrupa'daki top-

rakları üzerindeki bütün haklarını ona aktarmakta idi: Lâtinler de fazlasını istemiyorlardı. Charles d'Anjou, projelerini sır olarak gizlemiyordu: Akdeniz'de, esaslı elemanlarını Sicilya, Güney İtalya, Takım Adaların çoğu ve eski Bizans İmparatorluğunun, halen VIII. Mihail'in hükmü altında bulunan, kalanı oluşturacak ege-men bir devlet kurmak istiyordu. Mihail'in elinde bulunanları koparıp almaktan başka yapılacak şey yoktu. Bu itibarla, artık İki Sicilya Kralı, Bizansın en dehşet verici düşmanı olarak görülmekte ve zekâsı ile gücünü ihtiraslarının emrine vermiş olmasından dolayı bu dehşet daha da artmaktaydı.

Diplomasisinin ince ustalığı iledir ki VIII. Mihail, bu özenle incelenmiş ve hazırlanmış plânların önüne geçmeyi başardı. Papaya döndü ve onun desteği karşılığında, Kiliselerin birleşmesini ve mezhep ayrılığına son verilmesini görüşmeyi teklif etti.

Yem o kadar büyüleyiciydi ve bir birleşme paktı Romanın gözünde o derece önem taşıyordu ki Papa tereddüt etmedi. (Şimdiden işaret edelim ki birleşme 1274 de Lyon'da gerçekten imza edilecekti.) Cenevizler hakkında VIII. Mihail, bir hınç ve öfke anında, onları kovmak ve onlarla ilişkilerini kesmekle haksızlık ettiğine hükmetti: Her bakımdan Venediklilerinkinden daha az tehlikeli olan, Cenevizlerin işbirliğini sağlamak daha iyi olacaktı. Basileus bu yüzgeri dönüşü öyle bir ustalıklarla yaptı ki bunda başarılı oldu: Çok yakın zamanda kendisine ihanet etmiş olanlara Venediğinkinden daha da geniş imtiyazlar tanıdı. Nihayet bu cin fikirli Yunanlı, Saint Louis'ye, hükümdarların en katoliği sıfatı ile başvurarak ve onu birleşme işiyle ilgilendirerek,

kendi öz kardeşine karşı onun yardımını elde etmekten bile umudunu kesmedi. Fransa Kralı, Tunus'ta ölürlen onu, kazanmak için çok uğraştığı, bir müttefikten yoksun bırakıyordu. Fakat bütün bu ustalıklar, kendisine bazı değerli destekler sağlasa da, Charles d'Anjou'nun hazırlıklarını sürdürmesine engel olamıyordu. 1270'de aynı zamanda Peloponez ve Balkanlarda savaş başladı ve hemen askerî ve siyasî büyük başarılar kazandı. Arnavutluğu fethederek tacını giydi ve Sırpların, Bulgarların ve hattâ Venediklilerin ittifakını sağladı. Bizansa karşı kurulan koalisyonun genişliği görülmekte idi. Bununla beraber, 1274'de VIII. Mihail Anjou'lu ordularını, durumu ancak kısa bir süre için yararına düzelden, bir bozguna uğrattı. Papa X. Gregoire'in yerine IV. Martin geçmişti ki Kiliselerin birleşmesini geçerli ve devamlı hale koymak için en güvenilir vasıtanın Bizansta bir Lâtin İmparatorluğunu yeniden kurmak olduğu kanısında bulunuyordu. Bu sebeple koalisyona katıldı. Koalisyon bundan böyle İtalya'yı, Fransa'yı, Papalığı, Doğunun Lâtin Hükümdarlıklarını, Venediği ve Balkan Uluslarının muazzam kütlesini kapsamaktaydı: Charles d'Angou'nun düşüncesinde gelecekteki egemenliğinin ana elemanları bunlardı. VIII. Mihail'in şeytanca zekâsının, ihtiraslarını nasıl beklenmedik bir biçimde çekeleyini aklına bile getirmemişti. Mihail, Sicilyalıların Hükümdarlarına karşı olan duyusu ve düşünüş havalarını tanıyordu. Onların kızgın, gururları kırılmış, vergiler altında bunalmış olduklarını ve eğer bir şef bulurlarsa isyana hazır bulunduklarını biliyordu. Paleologos, Manfred ile olan akrabalığı dolayısıyla, Sicilya tahtı üzerinde iddia sahibi olabilecek İspanya Kralı Pierre d'Aragon'un kişiliğinde bu şefi yarattı. Giovanni Proci-

da adlı bir muhacirin aracılığı ile işi finanse etmeyi ve isyanı kışkırtmayı teklif etti. İyi hazırlanan hareketler, 1282'de «Sicilyanın İkinci Duası» adı altında ünlü kalacak olan ulusal ayaklanma ile sonuçlandı. Genel bir öfke ve zulüm boşanması içinde Fransızlar kılıçtan geçirildiler ve Charles'in kardeşi de Sicilyadan kovuldu, krallığından Kuzey İtalya'dan başka bir yeri de koruyamadı ve böylece cihan egemenliği büyük rüyasının yıkılışını gördü. «Sicilya'nın İkinci Duası», aynı zamanda Papalığın bir Lâtin İmparatorluğu kurulması hakkındaki projesini bir yıldırım darbesi ile yok etmekte ve daima oportünist Venediklileri, Charles d'Anjou'yu bırakıp Bizansa yaklaşmaya yöneltmekteydi.

Mihail Paleologos için bunlar, büyük bir devlet adamının takdire değer politikasının sonuçlarıydı: Batı tehlikesini bertaraf etmişti. Ne yazık ki, aynı faaliyetle ve aynı zamanda Doğu sınırları ile uğraşması mümkün değildi. Bununla beraber sağlığında Türkler tarafından gerçek istilalara uğramadı: Başka yerlerde alıkonulan Türkler akınlar, süratli hücumlar, yer yer ve geçici teşebbüslerle yetinmekteydiler. Fakat zaman zaman İmparatorluk sınırlarının ne kadar kötü savunulmakta olduğunu tespit ediyor ve onlar da İstanbul'u zapt etmeyi git gide daha fazla düşünüyorlardı.

Bununla beraber, VIII. Mihail öldüğünde, sadece Charles d'Anjou'nun karşısına diktiği tehlikeden İmparatorluğu kurtarabilmesi oluntusu ve görünüşte karşı durulmaz bir koalisyonu parçalamayı başarmaktaki ustalığı, ona tamamiyle hak edilmiş bir hayranlık sağladı. Bu hayranlık Bizans üzerine de yansımakta idi: Kuvvetlerinin bir bölümünü tekrar elde ettiği ve geçmiş ta-

rihinin dünyayı alıştırdığı anı yeniden hayat buluşlarından birine doğru yöneldiği sanılabılırdi. Bu, gerçekte bir hayalden başka bir şey değildi. Başka düşmanlar sahneye girmek üzere kendilerini gösteriyorlardı: Bunlar Sırlardı, bunlar Türklerdi. İmparatorluğun kendisi, Kiliselerin birleşmesinin uyandırdığı dini ihtiraslarla iki cepheye bölünmüştü. Mihail'in saltanatı, ona genel görünüşü ile son bir yaşama hamlesi aşılabilmiş olsa da, bundan böyle ömrünün sonuna doğru yol almaktan başka bir şey yapamazdı.

II

EN SON AŞAMA

TÜRKLERİN AVRUPA'YA GEÇMESİ VE YERLEŞMESİ

ESKİ II. ANDRONİKOS (1282 — 1328)

GENÇ III. ANDRONİKOS (1328 — 1341)

V. İOANNİS (1341 — 1391)

VIII. Mihail'in oğlu ve halefi, incelemeci din bilgini, fakat insanları yönetmeye az istidatlı, karanlık, oynak ve sert tabiatlı, genel bir görüşe yeteneksiz, ayrıntılar arasında kaybolan Eski II. Andronikos, İmparatorluğun durumunun hükümdara yüklediği görevleri ne üzerine alabilir ve hattâ belki ne de takdir edebilirdi. Bütün bu devre boyunca Bizans, etrafını saran ve hepisi de İstanbul'u ele geçirerek, hâlâ sahip bulunduğu ülkeleri kendi hükümleri altına alarak, eskiden yürütmekte olduğu egemenliği kendi yararlarına yeniden kurmak için onun, askerî güçleriyle destekleyecekleri şaşaasına bürünerek İmparatorluğa el koymayı kuran ateşli uluslar gözünde bir fetih hedefi idi. Böylece ona karşı üç büyük düşmanlık akımı belirmekteydi: Fran-

sız — Sicilyalı akımı, Sırp akımı, Türk akımı... VIII. Mihail'in politikası, Charles d'Anjou ve haleflerinin rekabetini elemişti. II. Andronikos'un kendini savunacağı Sırlar ve Türkler kahıyordu.

Türk ihtirasları gibi Sırp ihtirasları da, her iki ulus da kuvvetli ve bilinçli olarak emperyalist kışkırtmalarla ayaklandırıldıkları ve yöneltildikleri ölçüde sonuca varacaktı. Bu özendirme ve kışkırtmayı Sırlara en büyük hükümdarlarından biri Etyen Duşan, Türklere ise Osmanlı Hanedanının kurulması ve güçlenmesi yaptı. Andronikos saltanatının başlangıcından itibaren bunlarla derde girdi. Pahimeris, düşündürücü sahifelerinde, kabilelerin istilalarına karşı koymak yeteneği bulunmayan İmparatorluğun zayıflığını ve perişanlığını etkili bir biçimde dile getirir: «Doğu işleri günden güne en kötü duruma düşüyordu ve İmparatorun oradan aldığı son haber daima bir evvelkinden daha can sıkıcı idi. Bunlar yalnız kulaklarımıza çarpan uzak söylentiler değildi, fenalıkların timsali gözlerimizin önünde idi. Müthiş yakıp yıkan, en can yakıcı esir almalarla ve en ürkütücü adam öldürmelerle gönül eğlendiren bu zalim düşmanlarla aramızda sadece bir boğaz vardı. Bilhinia'da, Misia'da, Frigya'da bulunan herşeyi harap ettiler. Bunlar, Ermeniler ve bir yığın başka menfur uluslardı ki, yayılışını denizin zorlukla durdurduğu yok edici bir ateş gibi, topraklarımızı yakıp bitirdiler.

«İmparatorun bu karışıklıklar hakkında aldığı bilgiler o kadar bekletilemez idi ki bunlara deva bulma çarelerini düşünecek bir anı bile yoktu. Bu müthiş ulusların taşkınlıklarına karşı koyacak hiç askeri bulunmuyordu. Eskiden Doğuda olanlar, yiyecek bir şey bu-

labilmek için Batıya kaçmışlardı. Yeniden asker toplamak ve onlara bakacak parayı bulmak imkânsızdı. Bu sırada Türkler her taraftan sızmaya ve her yeri ateşe ve kana bulamaya devam ediyorlardı... Kurtulabilenlerin hepsi karılarıyla, çocuklarıyla ve eşyalarıyla Kizikos (Kapıdağı) Kalesine kapandılar.»

Anadolu'da Bursa, İznik, İzmit müstahkem mevkiileri istilâciya artık büyük güçlüklerle karşı koyabiliyorlardı. Oğlunu, IX. Mihail adı altında kendine ortak edinmiş olan Eski II. Andronikos, onu Türkleri yenmeye yolladı. Yenilen genç prens oldu. Felâketin daha kötüsü, hasta düştü ve hastalığı o derece korku verici idi ki hayatından kaygılanılıyordu. Eğer yabancı ülkelerden yardım bulunmazsa İstanbul düşmeye mahkûmdu. Yardım kendiliğinden geldi ve bu ortaçağ boyunca ücretli askerlerin (condottieri) faaliyetine oldukça dikkat çekici bir örnek oluşturur.

Hizmetlerini en fazla verene kiralayarak savaşla geçinen ücretli asker ceteleri içinde, Katalonyalı taburları ya da Almughavare'ler en namlı ve cüretlileri idiler. Sicilva'da Pierre d'rajon hesabına çalışmışlardı ve şimdi verimli bir şekilde dövüşmek için yeni fırsatlar aramakta idiler. Şefleri Alman çetebası Roger de Flor, Bizans'ın hemen hemen umutsuz durumunu bildiğinden, ihtiyacı olan yardım karşılığında ona şartlarını zorunlu olarak kabul ettirebileceğine hükmetti. İmparatorluğu, Selçuklulara ve Osmanlılara karşı savunmak için Büyükdüka rütbesi, önemli bir ücret ve bir imparatorluk prensesinin, Basileus'un yeğeninin kendisine verilmesini istedi. İsteklerinin hepsi kabul edildi ve bunun üzerine, pazarlık hükümleri uyarınca, Katalonyalılar mücadeleye girdiler.

İspanyol birliklerinin, bir Doğu İmparatorluğunu korumak için Anadolu'ya doğru atıldıklarını görmek şüphesiz ki oldukça garip bir şeydi. Fakat bu da çaresiz kalmış Bizans'ın içinde boğulmakta olduğu şaşkınlığın ve karışıklığın bir başka belirtisiydi. Seferin kendisi, kütle halinde bir muhaceret görüntüsü alıyordu. Zira savaşçıların -ki doğrusu kusursuzdular- sayısı onbini geçmiyorduydu da bütün aileleri beraberlerinde buluyor ve Roger de Flor'un bir Bizans Prensesi ile evlenmesi İspanyolların da bu topraklarda yerleşip kökleşmesini kural haline getiriyor ve meşrulaştırıyordu.

Ücretli askerlerin sefere çıkışını, güzel bir başarı işaretledi; Türkleri, İzmir'e yakın önemli bir mevki olan Alaşehir'in kuşatmasını kaldırmaya zorladılar; sonra Osmanlılar'a kayda değer bir gerileme yaptıran bir sıra zaferler kazandılar. Fakat o zaman beklenebilecek olan vukua geldi. Talanı azıtan Roger de Flor ve askerleri, dost ile düşman arasında hiç bir fark gözetmiyorlardı. Esasen çetelerin başı, Anadolu'da bir prenslik kurma niyetini gizlemiyordu. İmparator'dan, Bizans hiyerarşisinde ikinci derece olan Sezar ünvanını talep etti. Böyle bir müttefik kısa zamanda Türklerden daha tehlikeli hale gelmek korkusunu yaratıyordu: Ondan acele kurtulmak gerekti. Hastalığı iyileşen IX. Mihail, bu amaçla Roger de Flor'u gelip kendisini Edirne de görmeye davet etti. Orada onu debdebe ile, bin türlü minnettarlık ve dostluk belirtileri ile kabul etti. Kendisine ve yardımcılarına iyice kapalı, geniş bir salonda muhteşem bir ziyafet çekti. Ancak, oradan misafirlerin cesetleri çıktı; hepsi boğazlanmışlardı.

Macera, başladığı kadar garip bir biçimde son buluyordu: Bu ihanetten öfkelenen, fakat şeflerinin öldürülmesiyle hareketsiz kalan Katalonyalı çeteler, mal peşinde kuzeye doğru çıktılar; geçerken Trakya'yı ve Makedonya'yı harap ettiler, Aynaroz Tepesindeki bir kısım manastırları yakdılar, nihayet 1311 de Kopais yakınında Atina, Fransız Dukalığının birliklerini perişan eylediler ve bunun üzerine devleti ele geçirerek burada yerleştiler, İspanyol egemenliğini Frank egemenliği yerine geçirdiler: Seksen yıl müddetle Thebes ve Atina üzerinde Katolonyalılar hüküm sürdüler ve İspanyol Rahipleri, Kutsal Bakire Kilisesinde -Partenon'da- ayin yaptılar.

İmparatorluk, Roger de Flor'a borçlu bulunduğu toprak kazançlarını koruyamadı. Gerçek bir iç savaş görüntüsü alacak alan bir nüfuz ve ihtiras mücadelesi, İmparator Eski II. Andronikos ile torunu Genç III. Andronikos'u karşı karşıya getirdi ve bu, Bizans için anarşiye daha derin bir düşüş, harap olmaya ve parçalanışa doğru daha ileri bir adım oldu. Bu kanlı kavganın, bu şehirlerin ayaklanışının, bu düşünce ayrılıklarının, sahte barışmaların izlediği bu görüşmelerin, sonra kinlerin bu yeniden uyanışının, bu ihanetlerin, yeteneksiz bir ihtiyar hükümdar ile ondan daha yeteneksiz genç bir saltanat iddiacısını birbirinin karşısına diken bu savaşların safhalarını anlatmak ilgi uyandırmayacaktır. Genç Prens, sarayın başlıca ileri gelenlerinden biri olan İoannis Kantakuzinos'un yardımı sayesinde galebe çaldı; Kantakuzinos onun tarafından olduğunu ilân ederek muhalefetin başına geçti ve Trakya'da Hristopolos'ta isyanın merkezini kurdu. Uzun bir seferden sonra is-

yancılar partisi, garnizonu dahi hükümdarına karşı cephe almış olan, İstanbul'u ele geçirmeyi başardı. (1328) Genç III. Andronikos büyükbabasını tahttan indirdi, bir manastıra çekilmeye zorladı ve 1341'e kadar koruyacağı tahtın sahibi oldu. Gerçekte, hükûmeti elinde tutan İoannis Kantakuzinos idi ki günün birinde İmparatorluğa el koymayı hesaplıyordu.

Bu uzun kargaşalıklar devresi süresince ve III. Andronikos'un bütün saltanatı boyunca Bulgarlar ile Sırpı birbirene katan savaşlar, Bulgar İmparatorluğunun önemli surette zayıflaması ve Sırbistan'ın ürkütücü bir genişlemesiyle sonuçlanmıştı. Sırbistan yavaş yavaş Balkan Yarımadasının en güçlü devleti haline geliyordu. Eski II. Andronikos'a torununa karşı mücadelelerinde yardım etmiş olmak sebebine dayanarak Sırpı, onu bütün fetihlerini tanımaya razı etmişlerdi. Makedonya'nın ve Arnavutluğun büyük bir bölümünü işgal etmekte idiler. 1331'de tahta çıkmış olan kralları Etyen Duşan, bu bölgelerdeki toprak kazanclarını genişleterek buraları hemen bütününü egemenliği altına aldı. Sırp İmparatorluğunun sınırları Tuna'ya, Ege Denizine, Adriyatığa dayanıyor ve Etyen Duşan İstanbul'u ele geçirmeyi ve İmparatorluğu yeniden kurmayı hesaplıyordu. Öbür yandan Bizans kendi böğründe rakip bir site-nin yükseldiğini ve büyüdüğünü görüyordu. Bu, kendisi tarafından Cenevizlere bırakılmış olan Galata dışmahallesi idi ki onların usta ve istilâcı yönetimleri altında memleket dışı imtiyazlarından faydalanan, Lâtinler tarafından işgal edilen, bir İtalyan âmiri (Spodesta) tarafından yönetilen ve kiliselerinde Roma törelerine bağlı Papazlarca ibadet yaptırılan bir şehir haline geliyordu. Venediklilerle, Cenevizler arasındaki savaş şimdi,

elinden bir şey gelmeyen ve fakat bu işten zararsız da çıkmayan, Bizans'ın kapılarında ve topraklarında cereyan ediyordu. İmparatorluk, topyekûn dağılışı halindedi.

1341'de III. Andronikos, kendi yerine on ya da onbir yaşlarında bir çocuk olan V. İoannis'i bırakarak, öldüğü zaman Etyen Duşan ihtirasını açığa vurdu: Selânik ile İstanbul arasında yer alan ve başkentin yolunu kontrol altında bulunduran Serez müstahkem mevkiini zaptetti. Bu andan itibaren «Yaklaşık olarak bütün Roma İmparatorluğunun hâkimi; -fere totius imperii romani dominus- ya da «Sırların ve Romalıların İmparatoru ve mutlak hükümdarı» adlarını takındığı görüldü. Fakat savaş gücünden ve birliklerinden bir bölümünü, silâh kuvvetiyle üstünlüğü elinde bulundurduğu Balkanlarda kullanması gerekiyordu. Diğer yandan yardım zorunlu bulunan donanmadan yoksundu; nihayet bir donanma ele geçirse de Türklere galip gelecek kuvveti yoktu. Oysa ki İstanbul'a saldırırsa Türkler karşı duracaklardı. Çünkü onunla aynı hırsları taşıyorlardı. Sunu da eklevelim ki, eğer tarihi olaylara mantık hükmediyorsa bu hüküm Osmanlılar yararına oluyordu: Bizans Batıya değil Doğuya ait idi. Etyen Duşan 1355'de öldüğü zaman bir Slav—Yunan İmparatorluğu rüyası da onunla beraber yok oldu.

Bu sırada İstanbul'da, yarım yüzvıl imparatorluk eden, birçok defalar tahttan indirilen, birçok defalar yeniden tahta geçirilen, ihtilâller ve iç mücadeleler arasında vuvurılmaktan hükûmeti yönetmeye teşebbüs bile edemeyen V. İoannis'in romana benzer ve dağdağlı saltanatı sürüp gitmekte idi. Bu saltanatın en ilginç

devresi İoannis Kantakuzinos'un kendini imparator (ya da isterseniz karşı - imparator) ilân ettirdiği (1341 — 1347), sonra kendine taç giydirtmeyi ve imparatorluğa meşru bir şekilde ortak olmayı başararak 1347'den 1354'e kadar, gerçekte yalnız başına, hükûmeti yürüttüğü devredir. Eğer şu ya da bu kişilerin kavgaları ve bir birlerini tepelemeleri Bizans'ın kaderine yeni bir yön verebilmiş olsaydı bu devre, ayrıntıları önemli ve sürükleyici bir macera ve entrika romanı olurdu. Fakat gerçekte bize ancak bir merak bilgisi vermektedir. Çünkü uzun zamandanberi oyun oynanmış bulunuyordu. İmparatorluk yıkılacaktı ve onun son çırpınışlarına tanık olunmakta idi. Bundan sonra her saltanat iddîacısı yabancı ülkelere başvurur. Biri ya da öbürü hesabına dövuşen birlikler, Sırp birlikleri, Bulgar birlikleri, Türk birlikleridir. Bunlar, durumu yerinde inceleyerek devletin güçsüzlüğünü, eyaletlerin sefaletini, ordunun ve malîyenin düzensizliğini tespit eden ve herşeyi hükümleri altına almayı ya da herşeyi parçalamayı düşünen tehlikeli müttefiklerdir. 1314'den beri Osmanlılar, Anadolu'nun hakimidirler. Akdeniz, Takım Adalar onların donanmasının hükmü altındadır. Şimdi gözlerini Avrupa'ya çeviriyorlardı ve İoannis Kantakuzinos, bu kıtaya ayak basmalarına, ihtiyatsız davranışının varacağı sonuçlardan bir an için bile kuşkulananmadan etkili bir şekilde yardımda bulundu. Paleologos'a karşı mücadele etmek için ona müttefikler lâzımdı. Bunları nereden bulacağını bilemediği içindir ki Türklerden yardım isteğinde bulundu, kızını Sultan Orhan'a verdi. Açık düşünceli olduğundan damadının bir müslüman olmasını umursamıyordu; gözlerini yakın çıkarına dikmişti. Türklere, Trakya'yı harap ettirdi, onların Gelibolu Ya-

rımadasında yerleşmelerine göz yumdu, Ayasofya'nın tamiri için Moskoflar diyarından aldığı paraları onlara teslim etti. 1354'de Gelibolu Yarımadasında artık iyice yerleşmiş olan Osmanlılar, Gelibolu şehrini zaptettiler ve mevkii bakımından önemli olan bu yeri büyük takviye kuvvetleri getirerek çabucak güçlü bir istihkâm haline koydular; kalın surlar, tersane, müstahkem mevziler vücuda getirdiler. Artık onları buradan çıkarmak kolay olmayacak ve fetih hamleleri Balkanlara doğru uzandığı zaman burası onlara bir dayanak noktası hizmetini görecekti. Yüzyılların gerisinden baktığımızda, biz Batılılar için tarihin en heyecanlı ve en korkulu anlarından biri budur. Türklerin Avrupa'ya geçişinden ve yerleşmesinden, bazen yapıldığı gibi, bütünüyle İoannis Kantakuzinos'un sorumlu olduğunu iddiaya kadar varmak gerekir mi? Şüphesiz ki sorumlu olan odur, onları çağırmıştı, bu inkâr olunamaz: Zira onlara ihtiyacı vardı. Fakat Türkler çağırılmış olsalar da olmasalar da, biraz daha geç ya da biraz daha erken oraya geleceklerdi. Vasiliev tarafından bize aktarılan Rus tarihçisi Flerinski'nin vazdışığı gibi: «Türkler. Trakya'yı fethetmek için saldırıları ile kendi kendilerine bir yol açmışlardır. Yunan—İslav dünyasının iç durumu, istilalarının başarıya ulaşmasına ve ona karşı durulamamasına yardım etmiştir. Nihayet, bu devirde bu dünyanın sınırlarında faaliyet gösteren çeşitli halklara ve uluslara mensup hiçbir devlet adamı, ürkütücü müslüman kuvvetlerinin temsil etmekte olduğu tehlikeyi hesaplamamıştı. Tam tersine olarak, hepsi dar bencil amaçlarla onlarla uzlaşma peşinde koşuyorlardı. Bu şartlar altında, İoannis Kantakuzinos asla bir istisna teskil etmemektedir. Onu bütünüyle haklı bulmak imkânı yok-

tur; Türklerin Avrupa'da yerleşmesine meydan veren acıklı olaylarda o, sorumluluktan tamamen kurtulamaz, fakat unutmamak gerekir ki tek sorumlu o değildir. Eğer İoannis Kantakuzinos vaktinde haberdar olup da Orhan'ın onunla ittifak etmesinin önüne geçmemiş olsaydı Türk kuvvetleri, kendisi tarafından getirildikleri gibi, belki de Etyen Duşan tarafından yarımadaya getirileceklerdi.» (*).

Türklerin, Avrupa'ya girer girmez, orada gelecekteki amaçlarını açığa vuran bir kararlılık ve metodla yerleşmiş oldukları bir gerçektir. Denilebilir ki XIV. yüzyılın bütün ikinci yarısı onların fetihleri ile işaretlenmiştir ve devrin en önemli tarihî hâdisesi budur. Charles d'Anjou'nun muazzam fakat VIII. Mihail tarafından kırılan hamlesinden, Sırbistan'ın sonuçsuz kalan güçlü çabasından sonra, şimdi yüzyıllık düşman, acele etmeden, karşı durulmaz bir azimle geniş bir yatırım çalışmasına koyulmaktaydı. O, İstanbul'a cepheden saldırmadı. Onun etrafını çevirdi, sonra kendisine karşı onunla birlik olabilecek ulusları dize getirdi. V. İoannis'in elli yıllık iç savaş anlamına gelen elli yıllık saltanatı süresindedir ki Türk İmparatorluğunun bu muazzam genişlemesi vuku buldu. Müslüman birlikleri gelip İstanbul'a yakın bütün şehirleri işgal ettiler. Edirne'de ve Filibe'de yerleştiler. Selâniğe doğru ilerliyorlardı. Orhan'ın halefi Sultan I. Murat, Sırbistan'ı zayıf düşürmüş olan iç karışıklıklardan faydalananarak, bu memlekete karşı savaşa girişti. 1389'da Kosova'da öldürülme-

(*) A. Vasiliev — *Bizans İmparatorluğu Tarihi*
Cilt II. S. 308

sine rağmen, oğlu Bayezid'in sayesinde savaş kesin bir zaferle son buldu. Sırp ordusu yok edilmiş, Sırbistan Türkiye'nin uydusu haline gelmişti. Bulgaristan'ın kaderini tayin etmek için dört yıl yeterli olacaktı: Türkler, bir sıra mutlu seferlerden ve başkent Tırnova'nın alınışından sonra 1393'de burayı da topraklarına kattılar. Bizans'ın takatsizliği o derece idi ki Osmanlıların keyfini titreyerek beklemekten başka bir şey yapamıyordu. 1390 yılına doğru V. İoannis, İstanbul surlarını tamir ettirmeye ve bazı istihkâmları yeniden yaptırmaya kalkışınca, Türkler ona müthiş tehditlerle çalışmaların ve projelerin durdurulmasını emrettiler ve biçare İmparator boyun eğmekten başka birşey yapamadı. O zamandan itibaren Hilâl, Haç'ı yenmişti.

Bu zayıflık, bu umutsuz boyun eğme sadece Bizans'ı durmadan parçalayan mücadelelerin sonucu değildi; tarihin bize sunduğu görüntülerin en fecilerinden birini varatmakta, sonra da vahimleştirmekte binbir sebep birbirine katılmıştı. Bunların esashlarından biri, ticaretin yok oluşunun meydana getirdiği malî sıkıntı idi. Bizans politikasının felâketli sonuçları, yine burada da kötülüğün kökünde kendini ortaya koyar. İmparatorlar, Venediğe karşı durabilmek için Cenevizlere başvurmak zorunda kalmışlar ve Cenevizler, Akdeniz havzasında onların yerine geçmişlerdi. Bundan böyle Galata, bir çeşit bağımsız devletti. Doğu denizlerinde artık sadece Cenova gemileri sefer yapıyorlardı. Boğaz-ı içine gelince, Cenevizlerle, Venediklilerin durmadan giriştikleri savaşların sahnesi haline gelmişti. Öyle görünüyor ki akla gelen tek sual Batı egemenliğinin bu iki rakip Cumhuriyetten hangisince ait olacağı idi. Bizans

ile artık kim kaygılanırdı? İoannis Kantakuzinos, Bizans Donanmasını yeniden donatmak amacını mı açığa vurmuştu? Cenevizler, onun gemilerini hemen ateşe verdiler. Venedikliler, İmparatorluğa karşı kışkırtmaları ve kuvvet darbelerini arttırdılar. İmparatorluk birinin ve öbürünün oyuncağı haline gelmişti. Bir Venedik filosunun gelip Prens Adalarını (Büyükada, Heybeli, Burgaz, Kınalı) talan etmesi, Basileus'un aldığı emirlere uyarak, Cenova ile ilişkilerini kesmesi ve Bozcaada'yı Venediğe terketmesi için yeterli oldu. Bu sefer Cenevizler intikam alıyorlar ve V. İoannis Paleologos'u deviren ayaklanmayı kışkırtıyorlardı. İmparatorluk, ne Lâtinlere, ne Türklere karşı koyamıyordu. Silâhsız, manevî bakımdan çürümüş bir halde utanc verici bir itaatla boyun eğerek yıkılış saatini bekliyordu.

Bununla beraber İstanbul yoğun ve renk renk yaşantısını, olağanüstü hareketliliğini, çekimini koruyordu. Dünyanın bütün ürünlerinin alış veriş hâlâ orada yapılmakta idi. Fakat bütün bu ticaret, bütün bu çeşitli alışverişler, bütün bu antrepolar ve bütün bu pazarlar yabancı kumpanyalara aitti. İmparatorluğun ticarî organları gerçekte Fransa'nın, İtalya'nın ve hattâ İspanya'nın ekonomik merkezlerinin Bizans'da kurmuş oldukları kolonilerdi. Kendisine gelince, o artık ulusal ticarete sahip bulunmuyordu. Bundan ötürü gümrükleri mevcut değildi, vergileri yok olmuştu. Mali yıkıntısı, ne ordusuna bakmasına ne de donanmasını yeniden kurmaya kalkışmasına imkân bırakmıyordu.

Hâlâ hazine kasalarına girmekte olan para, artık sarayın yaşayışını sağlamaktan başka birşeye yaramıyordu. Diehl'in dayandığı XIV. yüzyılda yayınlanmış bir

Törenler Kitabı, genel yıkıntıya rağmen ve bu uzun süreli can çekişme içinde, debdebeli töreler ve sağlamca kurallaşmış törenler zevkinin hâlâ düşüncelerde ne derece sürüp gitmekte olduğunu bize gösteriyor. Öyle görünüyor ki yıkılırken son kez olarak İmparatorluk iktidarı, ortadan kalkmış olan ilkelerinde değil, fakat dış görünüşünde düzenli olmayı istemekte idi. Elbiselerin renkleri, başlıkların ve ayakkabıların biçimleri, nişanların taşınması, resmî alaylarda memurların sırası hep belirli idi. Fakat gümüş ve altın kaplar eritilmiş ve taşlar hâlâ aynı sayıda zümrüt ve yakutu taşıyorlarsa da aslındaki taşlar kesme cam kopyaları ile değiştirilmiş bulunuyordu. Masraflarını karşılayacak parayı ödünç almış olduğu tefecilerin, alacaklarını ödemediğinden dolayı V, İoannis'in tutuklanması hakkında Venedik'de karar almış oldukları düşünülürse, darda kalan imparatorluğun düşüşünden otuz yıl önce Selâniği ellibin duka altını karşılığında satmış olduğu gözönünde tutulursa, bu kadar sefaletin, utancın, düşkünlüğün hiçbir zaman hiçbir büyük devletin ölümüne yoldaşlık etmemiş olduğu kabul edilir. Bununla beraber İstanbul, dünyanın gözlerini kamaştırmakta devam ediyordu ve geçmişte olduğu gibi, belki de daha çok geçmişten dolayı, gezginleri ve maceracıları çekiyordu: Oraya eşi görülmedik anılar aramaya ve ondan bazı hazineleri aşırma imkânlarını yerinde incelemeye ya da gelecekte koruyabilecekleri üzerine ipotek koymaya geliyorlardı.

BİR DÜNYANIN CAN ÇEKİŞMESİ

II. MANUİL (1391 — 1425)

VIII. İOANNİS (1425 — 1448)

XI. KONSTANTİN (1448 — 1453)

II. Manuil, babasının ölümünü Sultan Bayezid'in Sarayında öğrendi. Sultan'ın, İmparator İoannis üzerinde daha iyi hükmedebilmesi için oraya rehine olarak teslim edilmiş bulunuyordu. Kaçmayı başardı, acele İstanbul'a geldi ve burada kendisine taç giydirtti. Bayezid buna çok kızdı, emri altında bulunduğu sırada onu öldürtmediğine pişman oldu. Sultan hiç değilse, gücünü göstermek ve yeni Basileusa iktidarının ne derece zayıf olduğunu anlatmak istedi. Başkentte, Sultanlığın temsilcisi bir müslüman hâkimin yerleşmesini emretti; Bizans'ın Türk halkı arasındaki bütün dâvalara, bütün anlaşmazlıklara yalnız bu hâkim bakacaktı. Şunu da ekledi: «Eğer emirlerimi yerine getirmek istemezsen şehrin surları içine kapan zira bütün dışarılar benimdir.» (*).

(*) Dukas — İmparator Manuil Paleologos'un tarihi.

Bu sert bildiri, bir gerçeği dile getirmekten başka birşey yapmıyordu. Paleologosların tarihi için en iyi Yunan kaynaklarından biri olan vaka yazarı Dukas, Manuil'in tahta çıkışından sonra, Bayezid'in savaş faaliyetinin bize acıklı bir tablosunu çizer: «Bu hükümdar, Bitinya (Anadolu'nun kuzey batısı) dan Trakya'ya geçtikten sonra Panide'den İstanbul'a kadar bütün kasaba ve köyleri harap edip ahalisini taşıttı. Daha sonra Selâniği ve bütün etrafındaki yerleri aldı. Evrenos'u, Ahaia ve Lakedemon'u tahrip etmek için Mora'ya ve Turhanı, oraları ateşe vermek için, Çanakkale Boğazı dolaylarına yolladı. Nihayet her yere acıyı, kıtlığı ve umutsuzluğu getirdi. Bu hükümdar imparatorluğun başkentine bile hücum etti ve bunu surlarını yıkarak, istihkâmlarını devirerek, garnizonlarına silâh çekerek de-ğil; fakat uzaktan yolları tutarak, bütün giriş ve çıkışı yasaklayarak, ahaliyi aç bırakarak, buğdayı, şarabı ve hayatın sürdürülmesi için en zorunlu bütün öbür ürünleri ellerinden alarak yaptı. Yokluk o derecede idi ki ateş yakacak odunu elde etmek için evleri yıkmak gerekiyordu.»

Bu, başlayan kuşatma idi.

II. Manuil'in saltanatı bir umutsuzluk havası içinde gelişti. Zekî, ciddi, edebiyata kendini fazla kaptırmış fakat imparatorluğun çıkarlarına bütün ruhu ile bağlı, düşmanlarının bile kabul ettiği büyük gönüllü niteliklere sahip olan II. Manuil, daha genç yaşında, devletin çözüldüğünü ve yıkıldığını açıkça anlamıştı. Babasının, Müslümanların emirlerine boyun eğmek zorunda kaldığını, yıldan yıla Türk gücünün genişlediğini ve giderek bütün Bizans ülkelerini topraklarına kattığını görmüş-

tü. Nihayet bizzat kendisinin rehine ve bağımlı olarak Bayezid'in sarayında yaşaması ve bir Türk taburunun başında, kendi yurttaşlarına karşı girişilen baskınlara katılması gerekmişti. İmparator olunca, halkını ne cesaretinin ne de dâvalarına bağlılığının, gemileri olsa İstanbul'u karadan olduğu gibi denizden de kapatacak olan, Türklere karşı durmaya imkân vermediğini sezdi. Durmadan genişlemekte olan bir devlete karşı ancak Batlı ulusların bir koalisyonu, Müslüman istilacıları Balkan Avrupasında kovmaya yönelik siyasî bir Haçlı Seferi bir girileme hareketine girişebilirdi.

Bir ortak sefer teşebbüsü, Macaristan Kralı Sigismond'un yönetiminde, daha 1396'da vuku bulmuştu. Bu Tuna üzerinde Niğbolu'da Batı ordularının bozguna uğraması ile sonuçlanmıştı. Manuil bütün faaliyetini, bütün diplomatik imkânlarını bir Avrupalılar birliğinin yeniden kurulmasına adadı. Fakat aldığı birkaç tabur asker ve zayıf yardımlar, hal ve şartların gerektirdiklerine göre yetersizdi. Fransa Kralı VI. Charles, maceracı ve kahraman Mareşal Boucicaut komutasında 1200 kişi yolladı: Bu zatın Marmara Denizinin Asya kıyılarında giriştiği pervasız akınlar hiçbir suretle sonuç veremedi. Boucicaut bunu iyice anladı ve dönmeye karar verdi, ancak giderken II. Manuil'i de beraberinde götürdü: Basileus'un Avrupa saraylarında kisisel bir turneye çıkışını, düşüncelerde güçlü bir hareket yaratabileceğini ve bunu, geniş bir uluslararası işbirliğinin izleyeceğine umut eylemekte idi.

Bir Bizans İmparatorunun, Batı başkentlerine bu seyahati, muhakkak ki ortaçağ tarihinin en ilginç olaylarından biridir. İmparatorluğunun içine düşmüş oldu-

ğu çürüyüşün derecesi ne olursa olsun Manuil, İstanbul'un efsanevî adına bağlanan prestij içinde ışıık saçmaktaydı. Bizzat kendisi de yüksek boyu, tabii haşmeti, şimdiden kırışmaya başlamış uzun sakalının çerçevelediği ciddi çehresi ile saygı aşıyor, soylulardan ve kilise büyüklerinden kurulu maiyetinin elbiselerinin ihtişamına hayran kalınıyordu. Her yerde parlak itibar gösterileriyle karşılandı. Venediği ve İtalyanın bütün büyük şehirlerini dolaştı; Fransa'ya gitti, dört aydan fazla ikameti süresince kendisine Louvre'de daireler tahsis olundu; sonra İngiltere'ye geçti ve Londra'da iki ay kaldı. Her yerden pohpohlayıcı vaadler alıyor ve temiz safdilliği ile bunlara inanmak gafletini gösteriyordu. Londra'da geçirdiği süreden sonra Paris'e dönünce, bu cesaret verişlerin, bu sözlü teminatlarının bir faaliyet plânı ile sonuçlanmasını sağlamaya uğraştı. O zaman kendisine teklif edilen desteklerin boşluğunu gördü.

Paris'teki ikinci ikameti iki yıl sürdü, bu süre içinde Manuil, boş yere Batıyı heyecana getirmeye çalıştı. Bunu elde edemedi ve 1404'de Timurlenk'in, Bayezid'in Türklerine karşı Ankara'da kazandığı muhteşem zaferin haberi kendisine ulaşmamış olsaydı, umutsuz bir halde dönecek ve belki de İstanbul'un yıkılışına tanık olmamak için hiç geri gelmeyecekti: Bizans daha bir süre kurtulmuş olduğuna inanabilirdi.

Bunu, XIV. yüzyılın son yıllarında Mogol İmparatorluğunu kurarak vahşî ve yenilmez göçebe ordularını Rusya'ya, Hindistan'a, İran'a, Mezopotomya'ya, Suriye'ye süren ve nihayet Anadolu'ya saldırarak Ankara'da Osmanlı ordusunu bozan ve Bayezid'i esir eden Timur-

lenk'e borçlu idi. Şimdiden işaret edelim ki Mogol İmparatorluğu, Timurlenk'ten sonra yaşamayacaktı, fakat Türklerin bozgunu o kadar sert ve o kadar tam idi ki, hiç olmazsa bir zaman için, İstanbul'a yeniden saldır-maktan vazgeçmeleri gerekiyordu.

Eğer ölüm halinde bir imparatorluğun başında bulunmasaydı, Bizans'ın büyük hükümdarlarından biri sayılacak olan II. Manuil, muazzam bir enerji ile düş-manın bu geçici zayıflayışından faydalanmaya uğraştı... İmparatorluğun mülkü kalan tek bir eyalet, ona bir ye-niden doğuşun mihrakı olabilecek gibi görünüyordu: Bu azar azar Lâtinlerden geri alınan ve Basileus'un ikinci oğluna mahsus bir despotluk haline getirilmiş bulunan Peloponez idi. Buranın başkenti Mistra, helle-nizmin sığınağı haline gelmişti. Bu, sadece sanat ve ede-biyat bakımından kültürel bir hellenizm değil, belki de Bizans'ın onda tekrar bir yaşama ilkesi, bir bilinç, bir ülkü bulabileceği bir hellen milliyetçiliği idi. Bu sebep-ledir ki II. Manuil bütün dikkatini Peloponez'e yöneltti. 1415 yılının bir bölümünü bu eyaleti ziyarete ayırdı. Sonra muhtemel istilacıları durdurmak için Korent berzahı üzerinde güçlü bir biçimde tahkim olunmuş bir duvar bina ettirdi. Hayalî fakat uzun uzadıya düşünül-müş eserlerinde, tekrar doğmakta olan İmparatorluğun yeni beşiği haline getirmek için Peloponez'i diriltmek amacı ile bütün bir sosyal reformlar plânını ortaya ko-yan bilgin Yemistis Plithon'un çalışmalarına son dere-ce önem vermekte idi. Bunlar, I. Mehmet'in saltanatı zamanında Türklerin yatışmış olmasının ve hemen he-men dostça davranışlarının imkân verdiği boş hülyalar-dan başka birşey değildi.

Fakat I. Mehmet'e, II. Murat halef olunca ve Manuil 1425'de ölüp hükümdarlık oğlu VIII. İoannis'e geçince meydanda olanı kabule karar vermek gerekti: İmparatorluk can çekiyordu ve Osmanlıların ona son darbeyi vurması kaçınılmaz birşeydi.

Daha üç yıl önce Türkler hareketsizliklerinden çıkarak ve sanki kuvvetlerini yeniden denemiş olmak için gelip İstanbul'u kuşatma altına almışlardı (1422). Halk öylesine bir enerji ile karşı durdu ki başkent alınamadı, fakat Osmanlı Ordusu gidip Peloponez'i tahrip etti, Manuil'in müstahkem surunu yıktı ve İmparatorluğun sultanlara ödediği vergi ağırlaştırıldı. VIII. İoannis tahata çıktığı zaman, İstanbul dışında aşağı yukarı hiçbir yere sahip değildi.

1430'da Türkler, Selâniği talan ettiler, ahalisini kılıçtan geçirdiler, kiliselerini camiye cevirdiler. Bunun üzerine, en son darbenin yaklaşmakta olduğunu hissedenden VIII. İoannis, aceleyle başkentini istihkâmlarını yeniden kurmaya koyuldu; sonra babasının yapmış olduğu gibi, İtalya'ya giderek Batıyı, İmparatorluğun kaderiyle ilgilendirmeye uğraştı ve Papa IV. Eugene'i bir Haçlı Seferi için telkinlerde bulunmaya kandırdı. Bu Haçlı Seferi, Balkan uluslarını, Rumenleri, Macarları, Polonyalıları, Türklerin karşısına dikivordu. 1444'de Varna dolaylarında Haçlılar, Türkler tarafından bir kez daha perişan edildiler: Batı ulusları bundan sonra Bizans ile ilgilenmeyeceklerdi.

Bununla beraber, en son darbe gecikti. VIII. İoannis boyun eğmekle, haysiyetsizlikle, hediyelerle Sultan'dan bir çeşit mütareke elde etmeyi başardı ki bu, İm-

paratorluğun yıkılışını görmeden saltanatını tamamlamasına fırsat verdi. Hattâ, sonuçları bakımından beyhude de olsa, Türkler tarafından harap edilen Peloponez'in henüz Lâtinler elinde bulunan bölümünü almak ve burayı bütünüyle otoritesine tabi kılmak suretiyle tatmin edilmiş de oldu.

İstanbul'un ruhunu teslim edişini ve Osmanlı iktidarının Bizans iktidarı yerine geçişini görme ıstırabı, 1449'da tahta çıkan XI. Konstantinos'a mukadder oldu: Savaş alanında ölüm halinde vurularak yıkıldığı zaman kendisi ile beraber İmparatorluğun da son nefesini verdiğini biliyordu. O, bazı hükümdarları bir başka devirde saltanat sürmüş olsalardı zekâları ile, ciddiyetleriyle, yurtseverlikleriyle büyük devlet adamları sayılacak olan Paleologoslar Hanedanını tamamlar. Bu hükümdarlar, kaçınılması imkânsız bir kadere karşı ellerinden geldiği kadar, fakat umutsuz bir halde mücadele edebildiler ve bu on kere yüzyıl görmüş devletin muazzam harabesi içinde, hiç değilse, şerefi kurtarmaya teşebbüs eylediler.

Bütün bu hükümdarlardan XI. Konstantinos, en yüksek düşünce ve karakter nitelikleri gösterenlerden biridir: Sanki son imparatorların manevî değerleri, bu perişanlık havası ve bu çözülmeyi bekleyiş içinde, güç bulmuş ve aşırılığa varmıştı.

XI. Konstantinos'un karşısında, hasım cepheye karmaşık, büyüleyici ve korkunç, kültürün en yüksek ve ince şekillerine heyecanla kendini kaptırmış bir kişi, II. Mehmet yükseliyordu. O, kumanda etmek, fethetmek için yaratılmış, yatıştırılması imkânsız bir ihti-

rasla tutuşan ve zor kullanarak kendine dehasına lâayık bir kader sağlamaya kararlı bulunan bir insandı. Henüz genç yaşında -ancak yirmibir- yaşında idi- fakat o zamandan olgun, bilinçli, kendisine çizdiği yolu hiç sapmadan izlemeye yetenekli II. Mehmet, iktidarı ele alırken İstanbul'un hakkından gelmeye and içmişti. Tek düşüncesi bu idi: Onu gerçekleştirmekten başka birşey düşünmüyor ve teşebbüsün güçlüklerini küçümsemi-yordu. Şüphesiz ki İmparatorluk takatının sonuna gel-miştir, karşı koyacak halde değildi. Bu haliyle mevcut sayılabilir miydi? Fakat bu yıkılmış İmparatorluğun baş-kenti ve İmparatorluk otoritesinin son sığınağı İstanbul, tahkim edilmiş çevre duvarları ile güçlü bir şekilde savunulmakta ve mevkii dolayısıyla korunmakta idi. Önemli sayıdaki halkı, savunmada işbirliği yapabilir ve garnizonun yetersizliğini tamamlayabilirdi. Kuşatma-nın, bir askeri geçitresminde büsbütün başka bir biçim almak tehlikesi vardı. Mehmet metodlu, güçlü ve açık bir tarzda hazırlandı: Amacını gizlemeye gerek görme-mekte idi.

İlk işi. Boğaziçi'nin kuzey kıyısında, şehre karşı kuleleri sağlam bir topçu kuvvetiyle teçhiz olunmuş viiksek ve metin bir kale bina etmek oldu. Bütün kıyılar da, taş gülle ve humbara atan toparla donatılmış idi ki bunlar Bizans gemilerinin yaklaşma imkânını ortadan kaldırmakta idiler. Böylece, İstanbul'la kuzey bölgeleri, Karadeniz limanları arasındaki bütün ulaştırmayı ke-sen ve Türklerin Boğaziçi'ne girmek cesaretini gösteren bütün gemileri durdurmasına ve zaptetmesine müsaade evleven, pratikte aşılmaz bir engel kurulmuş oluyordu: Yiyecek ve içeceğinden yoksun kalan başkent, artık an-cak yedekleri ile yaşayacaktı.

Bu kale inşa edildikten ve silahlandırıldıktan sonra II. Mehmet, Bizans'a doğru hiçbir takviye gönderilememesi için halkının acele savunma hazırlıkları yapmaya uğraştıkları, Peloponez'e birkaç birlik yollayarak, ateş açmadan burayı işgal etti. XI. Konstantinos, imkân bulduğu sürece karadan olsun, denizden olsun, şehre yiyecek maddeleri sokturdu. Bütün kenar mahallelerdeki, bütün çevre kırlardaki hayvanlara, buğdaya, her türlü yiyecek maddelerine elkonuldu ve hepsi surların içine taşındı. Fakat şehrin Yunanlı garnizonu -ki buna bazı İtalyan, özellikle Ceneviz ve Pizalı, ücretli asker taburları katılmakta idi- birkaç bin kişiden ibaretti ve II. Mehmet'in ordusu ile hiç kıyaslanamazdı.

Kuşatma, 1453 Nisanının ilk günlerinde başladı. Bunu, bu can çekişme devresinde Bizans medeniyetinin hem acıklı ve hem de muhteşem manzarasını gösterdikten sonra, anlatacağız.

IV

PALEOLOGOSLAR ZAMANINDA

BİZANS MEDENİYETİ

1261'den yani VIII. Mihail'in tahta çıkışından başlayarak İmparatorluk sendelenmekte, parçalanmakta ve çözülüş saatinin yaklaşmakta olduğunu görmekte idi. Bu sırada ulusal yaşantısı, her devirde Bizans ruhunun ayırt edici niteliğini oluşturan, dinî bir humma tarafından kemiriliyordu. Bahis konusu sadece yerli mezhepler arasında din bilimi tartışmaları olmayıp Doğu Kilisesi için ortaya çıkabilecek meselelerin en ciddişi, Batı Kilisesi ile birleşme ve barışma meselesi olduğu içindir ki kaynaşma daha da yoğundu. Bu, bir yandan dinî düşünce ile siyasî düşünce arasındaki ayrılığın belirli bir hal aldığı ve öbür yandan siyasî güçlüklerin dinî yaşantı üzerine etki yaptığı bir durumdur.

Uyandırdığı tartışmaların ayrıntılarında son derece de karışık olan olay, esasta son derece sade idi.

İmparatorluğun hayatı tehdit altında bulunuyordu. Yok olmasını isteyen düşmana karşı onu savunmakla görevli imparatorlar, ancak Batı'dan imdat bulabilirlerdi. Fakat Batı'lılar Bizans'ın kaderi ile nasıl ilgilenilecekti? Kendilerinden istenilen yardım, bu ulus-

lara nasıl haklı gösterilecekti? Uyuşmazlıklarına ve karşılıklı şikâyetlerine rağmen, bunlar ortak bir amaçta nasıl birleştirileceklerdi? Ancak Papalık onları yeni bir Haçlı Seferine kandırabilirdi. Fakat, bu Haçlı Seferinin asıl amacı Doğu İmparatorluğunu kurtarmak olduğuna göre, bunun karşılığında onun da zorunlu olarak, Katolik topluluğuna katılması ve mezhep ayrılığına son vermesi gerekti. Ruhanî Hükümdarın bu bedel karşılığında otoritesini onun yararına kullanacağı umut edilebilirdi. Bundan dolayıdır ki imparatorlar hallerin ve şartların zoru ile birliği bir değiş-tokuş aracı yapma yoluna gittiler. Fakat tebaalarından büyük bir bölümü bu yolda onları izlemeyi reddetti ve dış güçlere başvurma, işin sonunda yeni bir iç yıkıntı elemanı yaratmakla sona erdi.

İlk birlik, yukarıda söylemiş olduğumuz gibi, Lyon Konsilinde kararlaştırılmıştı. O zaman imparatorluğun Charles d'Anjou'ya karşı korunması bahis konusu idi. Fakat VIII. Mihail Paleologos tarafından imzalanan bu andlaşma, Yunan Kilisesi mensuplarının çoğunluğunca reddedilmişti. Aslında Doğu Kilisesi'ni durmadan bölen karışıklıkların tek sebebi de bu değildi. Devlet ve İmparator karşısında Kilisenin bağımsızlığını isteyen ve iddia eden (Zelote) lerle cismani iktidarın üstünlüğünü kabul eyleyen (Politik) lere bölünmüş olan Kilise mensupları ve inançlılar, destekledikleri tezlere sınıksı bağlı bulunuyorlardı. Dinî uyuşmazlık, aynı ailenin fertlerini birbiri üzerine saldırtacak bir düzeye ulaşmıştı. Politikler tabiatıyla birlik taraftarı idiler, Zeloteler ise buna karşı tükenmez bir düşmanlık gösteriyorlardı. İç savaşa doğru gidilmekte idi. II. Andronikos, VIII. Mihail-

in yerine geçer geçmez birliği red ederek, hasımlarından çok daha sert olan Ortodoksları yatıştırmakta acele etti. Bu İmparator sayesinde, Charles d'Anjou fetihler projelerini bir yana bıraktıysa da, olay bütün İmparatorluktaki Yunanlıların, Lâtinlere karşı hıncını azdırmıştı. Bu sebeptendir ki, V. İoannis, II. Manuil ve VIII. İoannis, siyasi zorunlarla Roma ile görüşmelere başladıkları zaman, Kilise mensuplarının ve halkın öfkesi yeniden kabardı. 1369'da V. İoannis tarafından Roma'da ilân olunan birlik, tebaalarınca kabul edilmedi. 1349'da imzalanan Floransa Birliği, kargaşalıklara varan bir muhalefetle karşılandı. Halkın taassubu öylesine bir şiddetle boşanıyordu ki ihtirasları onları, Roma Kilisesine -Lâtinlere-, tamamiyle görünüşte de olsa, baş eğmektense Türk boyunduruğunu tercih etmeye kadar götürüyordu. Varlığının son yılları süresince Bizans, kaçınılmaz olduğu herkesce bilinen felâketin yakınlığına rağmen, bu birlik meselesinden başka birşeyle gerçekten ve derinden ilgilenmedi ve bu ilgisini sokak kargaşalıklarına, kanlı kavgalara, imparatorun otoritesine karşı saygısızca ayaklanmalara kadar ileri vardiirdi.

Bu aralıksız humma, bu ortaklaşa delilik muhakak ki genel bir çürümenin aynı zamanda hem sebebi ve hem de sonucu idi. Bütün bu devrenin hâkim çizgisi -hiç değilse II. Manuil'in ölümünden başlayarak- halkın hükümdara karşı sevgisizliği ve hattâ nefreti idi. Şüphesiz ki, Bizans tarihi, sonunda bir gâsıpın tahtı ele geçirdiği, bu çeşit sert çırpınışlarla doludur. Fakat, Paleologoslar zamanında olan şey bu değildi: Özellikle bütün hasımların güçsüzlüğünü ortaya koyan sonu gelmez mücadelelere tanık olunmakta idi. Ortodoks Kili-

sesinin şefleri Basileusların, Papalığa doğru döndükleri ve yapılacağı belli olmayan bir yardım karşılığında kendi halklarının dini inançlarını feda ettiklerini, mutlak kadir ve Tanrının yeryüzündeki temsilcisi olan bu hükümdarların Batı Saraylarına dilenmeye gittikleri, Padişahlara yaranmaya çalıştıkları ve İmparator soyundan kızları onlara eş olarak verdikleri görülüyordu. Hükümdarın kişisel prestiji artık kaybolup gitmişti.

Oysa ki Bizans, bunalım devrelerinde kurtuluşunu daima bir kişinin otoritesine ve prestijine borçlu bulunmuştu. Onu saydığı ve ondan korktuğu zaman birliğini, İmparatorunun kişiliğinde bulmakta idi. Bu inançtan ayrılmakla, son birleştirici elemanını kaybediyordu. Fazla olarak, genel sefalet yıldan yıla artıyordu. Derebeyleri bütün imtiyazlarını yeniden elde etmişlerdi. Hanedanın sonuna doğru, o da genel sıkıntıya katılan, sarayın içinden gayri hiçbir yerde merkezi iktidar hükümünü yürütemiyordu. Vasiliev tarafından anılan bir XIV. yüzyıl tarihçisi, Nikiforos Gregoras, V. İoannis'in evlenişini şöyle tasvir ediyor: «Saray öyle bir yokluk içindeydi ki altından yahut gümüşten tek bir kadeh ya da kâse bulunamıyordu; bazıları kalaydan, bütün öbürleri alçıdandı ...Ve sadece görünüşte altından ya da değerli taşlardan olan taçlardan ve elbiselerden söz etmiyorum: Bazen saraçların imâl ettiklerine benzer biçimde deriden yapılmış ve yaldızlanmakla yetinilmişlerdi. Bir bölümü de çeşitli renkleri yansıtan camlardan yapılmıştılar. Çok seyrek olarak, şurada burada gerçek bir parıltısı olan değerli taşlar ve gözleri aldatmayan parlaklıkta inciler görünüyordu. Roma İmparatorluğunun eski rıfahı ve ihtişamı öyle bir çöküntüye uğramış,

sönmüş ve o kadar bütünüyle yokolmuştu ki, bugün utanç duymadan hikâyesini sizlere sunamam.» (*)

Yavaş yavaş bütün gelir kaynakları kurumakta idi. Para yokluğundan gemi yapımından vazgeçmek, ordunun dağıldığını görmeye katlanmak gerekiyor, şartlar sıkıştırdıkça iyi kötü ücretli asker çetelerinin hizmetlerine başvurulmak zorunda kalınıyordu. Bütün İmparatorluk yüzeyinde genelleşen bu sefalet, sosyal anlaşılmazlıkları kışkırtıyor; fakir sınıfların genel yokluktan, işsizlikten, kıtlıktan sorumlu saydıkları imtiyazlılara karşı hıncını arttırıyordu. Yer yer çıkan bu ihtilâllerden 1346'da Selânik'te vuku bulanında -ki soyluların kırımı ve bir cumhuriyet kurulması sonucuna varmıştı- Charles Diehl, «Bir komünist hareketine doğru önemli bir eğilim» sezmektedir. Fakat herşeye rağmen, İmparatorluğun düşünce canlılığı o kadar güçlü ve onu sanata doğru yönelten hamle o kadar kuvvetli idi ki iktisadî yıkıntının, ülke kaybının, siyasî anarşinin düşünce işleri üzerinde beklenebilecek uğursuz yankıları olmadı. Bütün XIV. yüzyıl süresince ve XV. yüzyılın ilk yarısı içinde, yıkılmakta olan bir imparatorluğun başkenti İstanbul, daima olduğu gibi yoğun bir kültür mihrakı olarak kaldı. Dünya üzerine medeniyeti yaymakta, artık muhakkak ki tek başına değildi: İtalya ve Fransa da etki ve ışık merkezleri haline gelmişlerdi. Ancak bu Batı Rönesansında Bizans'ın payı önemlidir. O derece önemlidir ki XV. yüzyılda İtalya'daki düşünce ve sanat hareketinin (Quattrocento) en parlak zamanlarında sa-

(*) Vasiliev-Histoire de l'Empire Byzantin Cilt II S. 381

nat öğrencileri ve meraklıları, hacca gider gibi İstanbul'a seyahat etmekte idiler. Bizans Yunanistan, Balkanlar ve bütün Doğu için, öğretimi düşünceleri besleyen ve ısıtan metropol olmakta devam ediyordu. Onun yanında, henüz İmparatorluğa bağlı olan şehirlerde, Mistra'da, Selânik'te aynı kültür tutkunluğuna, Yunanistan'ın ortadan kalkmak üzere bulunduğu şu sırada Yunan kaynaklarına aynı dönüş, hellenizm'in aynı yeniden doğuşuna tanık olunmakta idi. İmparatorların, kendilerinden öncekiler gibi, aşırı bir memnunluk içinde, aydın ve yazar olmakla ögündükleri bir zamandı bu.

Bunların içinde özellikle ikisi, II. Manuil Paleologos ve VI. İoannis Kantakuzinos, din bilimine ve tarihe ait eserler bıraktılar. Bu eserler o derece önemli ve ilginç idiler ki, yazarlarının gelecek kuşakların dikkatini çekecek başka ünvanları bulunmasaydı da, yine adlarını unutulmaktan korumaya yeterli olurlardı. Pahimeris gibi vaka yazarları, derin bilginler, filozoflar, Nikiforos Grégoros gibi din bilginleri ne kültür ne de istidat bakımından İtalya veya Fransız rönesansının büyük simalarından aşağı kalmıyorlardı. Françis ile Dukas ile Laonikos ile Halkondilis ve Kritobulos ile bütün bu devre süresince tarih, düşünce ürünlerinin ön safında yer alır. Lâkin din bilimi eserleri de daha az bereketli değildi ve Yemistis Plithon tarafından öğretilen yeni eflatuncu felsefe, üstadın kişisel etkisi sayesinde, İtalya'da yayılmakta idi :Onun adı, Floransa Eflatuncu Akademisinin kuruluşuna bağlı kalmakta devam eder.

Yazılı eserlerin ilgi çekiciliği ve zenginliği ne olursa olsun, plastik eserlerde görülen yaratıcı güç, yenilenişi ile karşılaştırılmaya dayanamaz. Paleologoslar devri bizi karşılaştırılmaya dayanamaz. Paleologoslar devri bizi

öylesine coşkun bir sanat eserleri yaratışına tanık kılar ki estetik tarihinde ihtisas sahibi bilginler böyle parlak ve verimli bir yeniden doğuş karşısında kalınca bunun sebepleri ve kökenleri üzerinde sözbirliğine varamazlar.

XIV. yüzyılda tarihçilerin hayranlığını gerektiren, görünüşte garip olay, değişik eserlerin aynı bir ilhama bağlı kalması ve yalnız İstanbul'da değil, eyaletlerde de, Makedonya'da, Romanya'da, Bulgaristan'da, Rusya'da ve özellikle Sırbistan'da yaşayan başka uluslarda da aynı nitelikleri göstermesidir. Bu devirde, fazla pahalı mermer ve mozaik ihtişamının yerini, daha ağırbaşlı fakat çoğu zaman daha heyecan yaratıcı firesklere bıraktığı görülür. Bu eserler, Makedonyalı Hanedanın altın devrindekilere göre daha az somurtkandır ve dinî etkilere daha az uğramışlardır; hayata çok daha yakındırlar. Gerçeğe, bütün pitoresk ayrıntılara, harekete, insan tiplerinin ferdî belirtilişine, etkenlik araştırmalarına ve özellikle ışığın değerine, rengin büyüleyişine sonsuz derecede daha canlı bir merakla bağlanırlar. Bu yeni sanat, anlatımlı ve gerçeğe tutkun sanat, Kaariye Camisi mozaiklerinde, Mistra'nın, Aynaroz Dağının fresklerinde incelenebilir. İmparatorluğun tükenmiş, mahkûm, ölüm halinde bulunduğu; ordusuz, donanmasız, parasız ölümü beklediği ve beklediğini bildiği sırada plastik güzelliklere doğru bu güçlü ve verimli hamle nereden gelmektedir o halde?

Burada «Batılıların» açıklaması söze karışır ki bunun en kararlı temsilcisi Rus Aynalof'tur. Ona göre bu, «Batı sanatına yapılan uzun bir etkidten sonra, geriye tepen bir darbe gibi, Bizans sanatının Lâtin modeli üzerine biçim almasının» mahsulüdür. Diehl'e göre, bu

geri tepen darbe, varlığının tespit edilebileceği ölçüde, ayrıntılar üzerindeki ilhamlara, birkaç davranışa ve birkaç motife inhisar eder ki, üstelik Bizans sanatkârları bunları hellenik ilhamların çerçevesi içine sokmak için aralıksız olarak değiştirmişlerdir. Daha sonraları, XV. ve XVI. yüzyıllarda Aynaroz Dağı ve Novgorod fresklerinden İtalyan sanatı en belirli ve en verimli aktarışları yapacaktır. Fakat XIV. yüzyılın başlangıcında ve Bizans sanatının bu muhteşem yeniden doğuşu vukua geldiği sırada, bu sanat Toskan sanatına hemen hiçbir şey borçlu değildiler.

Nihayet diğer bilginler, Paleologos'lar zamanında Bizans sanatının büyük yaratıklarının, Suriye'deki eski orijinallerinin sade bir kopyası olup olmadığını kendi kendilerine sorarlar. Fakat bu orijinaler, ne yazık ki, bilgimiz dışındadır ve doğrulanması kabil olmayan söylentilere dayanan bir varsayım asla kabul olunamaz. Fransız Bizansçılar için, bu sanat rönesansı, bu yaratıcı faaliyet bütün Paleologoslar devrinin karakterini oluşturan bilgi ve kültür humması ile doğrudan doğruya ilgilidir. İstanbul okulları hiçbir zaman bu derece rağbet görmemişti. Bütün hellenik dünyadan Bizans'lı filozofların, gramercilerin, dil ve din bilginlerinin gözetimi altında öğrenim yapmaya gelen öğrencilerle dolup taşmakta idiler. İmparatorluğun kendi durumunun, üzerine çöken tehditlerin, ölümünün önsezisinin bu düşünce sarhoşluğunun yaratmış olduğu kabul edilemez mi? Bu düşünce sarhoşluğu ki aynı zamanda hem bir acıdan kaçışın ve hem de kaderin kırılcılığına manevî yaşantının en son ve tam güçle karşı koyuşunun ifadesi idi. Sanat alanındaki yeniden doğuş, bu genel olayın

belirtilerinden, elemanlarından biriydi ancak... «Tama-
miyle yıkılıp can vermeden, bütün Hellade (Yunan Âle-
mi), dünyaya son bir ışık saçmak için bütün düşünce
enerjisini bir araya toplamakta idi.» (*)

Charles Diehl de aynı konuda şunları yazıyor: «O-
lup bitenlere dikkatle bakan bir kimse için, XIV. yüz-
yılın büyük sanat hareketi hiç de ani ve beklenmedik
bir olay değildir: O, ziyadesiyle faal ve canlı bir ortam
içinde sanatın olağan gelişiminden doğmuştur; ve ya-
bancı etkenler bu parlak çiçek açışına kısmen yardım
edebilmiş olsalar da, güçlü ve orijinal niteliklerini, geç-
mişinin içine daldırdığı derin kökleri aracılığı ile ora-
dan kendisi çekip almıştır.» (**)

(*) *Lavissee et Rambaud - Histoire Generale - Cilt III*

(**) *Charles Diehl - Manuel d'art Byzantin - 2. Baskı -
Cilt II, S. 751*

V

İSTANBUL'UN DÜŞÜŞÜ (*)

Yunan, Lâtin, İtalyan, Rus ve hattâ Türk vaka yazarlarının birçoğu bize Bizans'ın yıkılışının feci hikâyesini sunarlar. Bunların ilham kaynakları aynı olmasa da, ikinci derece önemli birkaç nokta dışında, olup bitenlerin anlatılışı dikkate değer bir tarzda birbirine uygundur. Biz, bunların en açık ve en heyecanlılarından biri olan Dukas'ın hikâye edişini izleyeceğiz.

Asıl kuşatmanın 1453 Nisanının ilk günlerinde başladığını söylemiştik. II. Mehmet'in başkentini kuzeyinde, Boğazın Avrupa kıyısı üzerinde bina ettirdiği ve buradan topları ile taş güller savurduğu kalelerin son kalıntıları bugün Rumelihisarı'nda hâlâ durmaktadır. Asya kıyısında da, geçen yüzyılda Bayezid tarafından inşa edilmiş benzeri bir kale bulunmakta idi. Kuşatanlar, böylece Boğaz'ı kontrol altında tutuyor, kuzeyden ve Karadeniz'den her türlü yiyecek ve ikmâl maddelerinin gelişini imkânsız kılıyorlardı.

(*) *Bu ve bundan önceki bölümleri yazar, batı kaynaklarına ve özellikle Bizanslı vaka yazarlarına dayanarak kaleme almıştır. Görüşlerinin ve hükümlerinin buna göre değerlendirilmesi yerinde olur.*
H.Ş.

Az zaman önce, kuşatmanın pek yakın olduğunun ve bütün umutların ortadan kalkmış bulunduğu bilindiği sırada, halk son bir dinî çırpınıyla sarsılmıştı: Roma'lı bir kardinal, İsidore gelerek Ayasofya'da birleşme şerefine resmî bir ayin yapmıştı. Bu olay, İstanbul'un ya Türk, ya da Roma boyunduruğuna girmeye mahkûm olduğunu gören ortodoksları çileden çıkardı: Türkleri tercih ettiler.

II. Mehmet'in hazırlıkları uzun ve özenli olmuştu; hiçbir şeyi rastlantıya bırakmak istemiyordu. Bu arada Şubat ve Mart aylarını en büyük topunu, o devir için dev boyutlu tunçtan bir topu şehrin surlarının mümkün olduğu kadar yakınına getirmeye ayırmıştı. Altmış öküzün ağır ağır çektiği ve ikiyüz adamın iki yandan desteklediği bu savaş aracını yürütmek için yollar yapmak, toprağı pekiştirmek gerekmişti.

Bu sırada kuşatılanlar, başlıca kendi din kavgaları ile uğraşmakta idiler. Ortodoks rahipler, «afroz edilmiş olanlarla ilişki» kurmuş ya da birliğe katılmış bir papazın ayininde hazır bulunmuş olanların günahlarını çıkarmayı red ediyorlardı. Şayet ağır cezalar karşılığında günahlarını çıkarmaya razı olsalar da onlardan gelecek için mutlaka bir taahhüt istiyorlardı. Kilise mensupları, papalık temsilcisinin bulunuşu ile kirletilmiş olan, Büyük Kiliseyi bırakıp gitmişlerdi. Yüreklere çarpıntı veren facia, yakındaki düşüş değil Roma ile birleşme idi ve Türk zaferi değil, Roma ile birleşme İmparatorluğun gerçek yıkılışı gibi görülüyordu.

Nisanın ilk onbeş gününde ciddî bir olay kaydedilmedi: Hasımlar birbirini gözlemekte idiler. Giovanni Guistiniani, Ceneviz gönüllüleri ile beraber birkaç çıkış

teşebbüsünde bulundu ve kapıların dışında birtakım çatışmalara girişti. Fakat, Türklerin sayı üstünlüğü o halde idi ki tehlikeli olduğu kadar etkisiz olan bu taktiği bırakmak zorunda kaldı. Bunun üzerine kuşatılanlar, oklarla ve ateşli silâhlarla duvarların üstünden savaş yapmakla yetindiler. Bu sırada, her taraftan takviye birlikleri gelip Türk Ordusunun sayısını kabartmakta idiler. Dukas tarafından ileri sürülen dörtüzbini kişi sayısı çok mübalağalı da olsa, Bizans ve Osmanlı Kuvvetleri arasındaki nispetsizliğin ezici olduğu bir gerçektir.

Bizans donanması, onbir kilometre uzunlukta ve dörtüzüelli metre genişlikte karaya doğru giren ve asıl şehri Galatadan ayıran dar ve dolaşık Haliç'te barınmakta idi. Boğaz'a açıldığı yerde ve tam Galata'nın hizasında Haliç, kalın bir zincirle kapatılmıştı. II. Mehmet'in donanması ise Boğaz'ı tutmakta, Avrupa ve Asya kıyılarındaki müstahkem mevkiiler onun buradaki hâkimiyetini güçlendirmekte idi. Bununla beraber yiyecek maddeleri yüklü olarak Peloponez'den İstanbul'a doğru gelmekte olan beş büyük Ceneviz gemisinin yolunu kesemediler. Türklerin son derece çok sayıda fakat oldukça zayıf birliklerden oluşan deniz ordusu bu yüksek ve güçlü gemileri durdurmayı başaramadı. Ceneviz gemileri epeyce deniz vasıtasını batırarak ve savaş araçlarının üstünlüğü sayesinde birçok adamı öldürerek onların hatlarını yarıdılar. Haliç'i kapatmakta olan zincir gelen gemiler önünde indirildi ve bu suretle Cenevizler, sekiz harp gemisinden, yirmi kadar küçük gemi, kadirga ve kayıktan oluşan Bizans Donanmasına katılabilirdiler. Bu yenilmeye kızan II. Mehmet, komutanına sopa attırdıktan sonra hayalî gibi görünecek ve bununla be-

raber başarıya ulaşacak olan bir plân düşündü Galatanın arkasında uzanan çalılık arazide bir geçit yaptırttı, kadirgalarından seksenini önce suyun dışına çektiler ve sonra ağaç merdaneler üzerinde sürükleterek Haliç kıyılarına getirtip, bundan böyle iki ateş arasında kalan, Bizans Donanmasının demirlemiş bulunduğu yerin epeyce ötesinde suya indirtti.

Karada bombardımanlar aralıksız sürüyor, taş güller surlarda derin gedikler vücuda getiriyordu. Kusursuz topçular tarafından kullanılan ve isabetle doğrultulan, Türklerin koca topunun gülleleri ile çerçevelediği muazzam taş bedenler sonunda yıkılıyordu. Savunucular, çabalarına rağmen açılan gedikleri tamir edemiyorlardı. Sultan, Mayıs'ın 29'nda hücumla geçilmesine karar verdi ve bunu hemen öğrenen halk bütün geceyi dua etmekle geçirdi. Ayasofya'da resmî bir ayin yapıldı: Bu, orada yapılan son hristiyan ayini olacaktı.

29 Mayıs günü şafak vakti, genel hücum işareti verildi. Hücum, birbirini izleyen üç dalga halinde yapıldı. Bunlardan ilk ikisi püskürtüldü. İmparator kapılarının birinde bir er gibi döğüşüyordu. Fakat generallerinin en iyisi, Guistiniani ölüm halinde yaralandı: Kayıbın yeri doldurulur gibi değildi. Fazla olarak, saldıranlar pek kalabalıktı. Kayıplarına bakmıyorlar ve yoğun kütleler halinde geri geliyorlardı. Bunun tersine, savunma tükenmekte idi. Yirmi ya da yirmiiki saat savaştan sonra, hücum edenlerin darbeleri altında çöktü, XI. Konstantinos öldürüldü ve Türk Ordusu şehre girdi. Hemen ertesi sabah II. Mehmet oraya gelerek Müslüman törelerine göre zaferini kutladı. Sonra gidip Vlahernas Sarayına yerleşti: İmparatorların Sarayı, sultanlarındaki haline geliyordu.

{ kutupyıldızı kitaplığı }
987

FİYATI: 10 TL.